

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК
BELGRADE HISTORICAL REVIEW
VOL. IX (2018)

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК
BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Издавач:

Одељење за Историју
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Адреса Редакције:

Чика Љубина 18–20/V
11000 Београд, Србија

Електронска пошта:

bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

Главни уредник:

др Синиша Мишић, редовни професор

Извршни уредник:

др Влада Станковић, редовни професор

Секретар редакције:

др Мелина Рокаи, научни сарадник

Технички секретар:

др Јелена Пауновић, секретар Одељења
за Историју
научни сарадник
is@f.bg.ac.rs

Редакција

Editorial board

Чланови Одељења за Историју (Београд):

Members of the Department of History (Belgrade):

Сузана Рајић, Влада Станковић, Синиша Мишић, Мирослава Мирковић, Никола Самарџић, Јелена Мргић, Данијела Стефановић, Марко Шуица, Владимир Алексић, Јелена Пауновић, Мелина Рокаи

Одељење за Историју (Нови Сад):

Ненад Лемајић, Горан Васин

Publisher:

Department of History
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Address:

Čika Ljubina 18–20/V
11000 Belgrade, Serbia

E-mail:

bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

Editor-in-Chief:

Prof. Dr. Siniša Mišić, simisic@f.bg.ac.rs

Executive editor:

Vlada Stanković, vstankov@f.bg.ac.rs

Editorial secretary:

Melina Rokai, PhD

Technical secretary:

Jelena Paunović PhD, secretary
of the Department of History
Research Associate
is@f.bg.ac.rs

Department of History (Novi Sad):

Nenad Lemajić, Goran Vasin

Institute of History (Belgrade)

Slavenko Terzić, Radomir Popović

Иносјрани чланови:

Oliver Jens Schmitt (Institut für Osteuropäische Geschichte, University of Vienna, Austria), Ivo Goldstein (Odsjek za povijest, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu), Egidio Ivetić (Dipartimento di Storia, Università di Padova, Italy), Selcuk Aksin Somel (Sabanci University, Istanbul, Turkey), Konstantin Vladimirovič Nikiforov (Institute for Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation), Hans-Michael Miedlig (Seminar für Mittlere und Neuere Geschichte, Georg-August Universität, Göttingen, Germany), Christos Stavrakos (Department for History and Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Ioannina, Greece)

Foreign members:

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова / Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors. Часопис БИГ се штампа један број годишње / Journal BHR is published annually.

Сву преписку упутити на / All correspondence should be directed to:
bel.hist.rev2010@gmail.com

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Vol. IX (2018)

Одељење за Историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Београд • Belgrade

2018

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

БЕОГРАДСКИ историјски гласник = Belgrade Historical Review / главни уредник Синиша Мишић. - Vol. 1 (2010)- . - Београд : Филозофски факултет, Одељење за историју, 2010- (Београд : Службени гласник). - 24 стр

Годишње.

ISSN 2217-4338 = Београдски историјски гласник

COBISS.SR-ID 180455692

Прихваћено за штампу на седници Редакције 22. октобра 2018. године

Издавање овог часописа финансијски су помогли Филозофски факултет у Београду и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

Publishing of this issue was financially aided by the Faculty of Philosophy in Belgrade and the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Government of the Republic of Serbia.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Чланци / Papers

Александра Фостиков, <i>Биљна сировина и њена обрада на тилу средњовековне Србије</i> 7	
Aleksandra Fostikov, <i>Plant Materials and its Processing in Medieval Serbia</i>	35
Стела Гашпаровић, <i>Дубровчани у рудницима Копаоника у време</i> <i>гесџоџа Стефана Лазаревића</i>	37
Stela Gašparović, <i>Ragusians in the Kopaonik Mines During the Reign</i> <i>of Despot Stefan Lazarević</i>	57
Ема Миљковић <i>Rethinking Process of Converting to Islam in the Balkans:</i> <i>Renegates – Welcomed Guests or Pillars of the State</i>	59
Ема Миљковић, <i>Поновно њромишљање над њроцесом исламизације на</i> <i>балканском њолуосџрву: ренеџаџи – радовићени џосџи или сџуб државе</i>	71
Melina Rokai, <i>Between Enmity, Rivalry and Alliance:</i> <i>Half a Century of the Swedish- Ottoman Relations</i>	73
Melina Rokai, <i>Između neprijateljstva, rivalstva i savezništva:</i> <i>pola veka Švedsko-Osmanskih odnosa</i>	92
Марија Косић, <i>Британска штампа о приликама у османском царству</i> <i>иосџи Другог морејског рата</i>	93
Marija Kocić, <i>The British Press on the Situation in the Ottoman Empire on the Eve</i> <i>of the Second Morean War</i>	108
Милица Цицил, <i>Џенски културни активизам у Риму у XVIII веку:</i> <i>од салона до Академије Аркадија</i>	109
Milica Cicmil, <i>Female Cultural Activism in Eighteenth-Century Rome</i>	125
Данко Леовац, <i>Кнежевина Србија у њреломним џодинама</i> <i>(1854–1856) – од сџољних њриџиисака до унуџрашњих раздора</i>	127
Danko Leovac, <i>Principality of Serbia in Decisive Years (1854–1856) –</i> <i>From External Pressures to Internal Discord</i>	145

Прикази / Reviews

Ненад Обрадовић, Дејан Јечменица, *Немањини другои реда*,
Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд 2018, 217 стр. 147

Библиографија / Bibliography

Мирослав Поповић, *Библиографија историографије Србије за 2017. годину* 151

Чланци / Papers

УДК 94:68(497.11)"04/14"

811.163.41 '373.2"04/14"

ID 270125324

Изворни научни чланак

Рад примљен: 20. 06. 2018.

Рад прихваћен: 21. 09. 2018.

Александра Фостиков
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

БИЉНА СИРОВИНА И ЊЕНА ОБРАДА НА ТЛУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ*

Овај рад је допринос истраживању заната заснованог на биљним материјалима и његовој обради, нарочито на дрвету, на територији средњовековних српских држава. Осим описа, дефиниције, диференцијације и статуса тих занимања, пажња је посвећена и класификацији и идентификацији неких података везаних за ономастику.

Кључне речи: *биље, занатство, дрво, Србија, средњи век, историјска географија.*

Својства, приступачност и лака обрада условили су да растиње постане не само извор хране, већ и незаменљив материјал за производњу свега потребног – од ватре до склоништа, од оруђа до оружја, од одеће до обуће.¹ Да је биљна сировина била добро позната и Словенима, говоре писани и материјални извори, терминологија обраде, диференцијација

* Рад је настао у оквиру пројеката: *Средњовековне српске земље (13-15. век): њихови услови, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029) и *Насеља и становништво српских земаља у њиховом средњем веку (14 – 15 век)* (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

¹ Поједина новија открића упућују да је дрво коришћењем далеко више у тзв. каменом добу, него што се сматрало. Grant, Gorin, Fleming 2015, 382–383; Radkau 2012, 14–30 и даље.

назива, те ретке позајмљенице. Тако већ рани помени Словена указују да су били вешти у изради оруђија, чамаца и сплавова, а назив дрво баштини и старије значење – *дрво* (пловило, уп. *lignum-navis*). По доласку усвајају и нова знања попут израде опсадних справа. Рани описи и археолошки налази доносе и податке о дрвеним словенским утврдама, а бројни свакодневни предмети од овог материјала, познати су по називима, па и налазима. У ареалу Словена биљке су штоване, а дрво и гајеви имају посебну улогу, која се дограђује дрвеним идололима балванима, као и култом записа.²

Даљем развоју занатства на бази ове сировине погодовало је и богатство биљног покривача нових територија. Израда појединих предмета и објеката захтевала је посебну врсту, па чак и специфичан део биљке. У употреби су стабло тврдог (храст, буква и др. листопадно) погодног за градњу и меког дрвета (четинари и поједино листопадно, попут липе), погодног и за резбу и за градњу, лакшег за обраду и транспорт. Стабло и шире гране коришћене су у градитељству, оруђарству, за намештај и за обликовање бројних употребних, па и светих предмета. Дрвенасто биље, попут *леске* (шибље, али и врста) или рогозне (*ројоз*, вишегодишња барска биљка), па и витке гране и кора појединог дрвећа (*лико*) служила су као плетиво или сировина. За писање се судећи према појединим руским изворима, те уопште средњовековним, користила кора брезе и даске од букве, а брезовина и липа место налазе и у производњи обуће. Посебну функцију у имали су лан и конопља, коришћени за израду тканина, али и упредање ујади, а поједино биље, налази своје место и у процесу штављења коже, те бојењу. Као важни продукти дрвета, коришћени у појединим занатским делатностима, јављају се и смола (природни производ) и катран (*тар*) добијан на бази смоласог дрвећа, вероватно од пањева црног бора, или од често рабљене брезовине. Осим у сировом, дрво намену налази и у угљенисаном облику као извор горива, у пећима, па и у виду пепела, који се јавља као сировина за производњу стакла. Експанзија крчења било ради добијања горива, сировина или аграрних површина доводи до смањивања шумских просторства, а руковање пепелом и отпадом и до доданих еколошких последица.³

2 ВИИЈН I, 133, 148, *passim*; *Зборник* 1, према регистру; Порчић 2007, 20, 21, 25; Даничић, 1863, 1, 309, 312, 313; Чајкановић 1973, 46–57; *Словарь XI–XVII* 4, 1977, 353, 354; Павловић 1962, 1–16; Лућић 1979, 40; Curta 2004, 524; Божанић 2007, 61–64, 65 са ст. лит. *Појмовник*, без нумерације (И. Тодоровић, *Дрво*), (М. Стефановић-Бановић, *Зайис б*)).

3 *Древнерусские берестяные грамоты* 2004, са ст. лит.; Павловић 1962, 1–16; Лућић 1979, 35–40, 85, са ст. лит.; ЭССЯ 14 (1987) 232–235; ЛССВ, 361–362 (С. Мишић, *Лан*), 314 (С. Мишић, *Конойља*), 734–735 (Д. Динић Кнежевић, *Тканине*); Мргић 2004, 170–173, 180–182; Mrgić 2010, 87–101; Фостиков 2013, 59 н. 23; Freestone 1992, 739–746. Вид. и н. 2 изнад.

Експлоатација шума и биљног света као и осталих ресурса почивала је у рукама владара, па се право њиховог коришћења јавља у оквиру система дажбина, као и додељивања повластица. Превоз дебла (*prætirati*) тако се помиње још у 10–11. веку, а општа су и давања дрва за огрев (воз дрва, повоз, а *focum*) и за осветљење (луч, *fedā*), као и додељивање шуме, права крчења и сече, саске повластице. Дрво је неотуђиво, исто се стиче заменом, а неке даровнице пописују не само шуме, већ и жбуње, грмље, растиње. Сеча туђег дрвета строго је забрањена и Земљорадничким законом, а штета је плаћана дупло. Детаљније одредбе о сечи *леса* (дрво као сировина, лат. *lignamentum*, енг. *timber*) и дрва на црквеном земљишту, доноси повеља манастиру св. Ђорђа. Са дозволом игумана за њихово сечење давано је цркви свако четврто дрво као надокнада. Без дозволе, оно је у целости одузимано, и плаћана је новчана казна од 12 перпера, чија је висина идентична оној из статута града Дубровника. Такође јавља се и давање шест *ж(е)ргова* (*ʾrǧdý-i* – овде вероватно дрвених мотки), који су могли да имају различиту намену.⁴ Одредбе сачуване у вези лана укључују обавезе давања и примарне прераде истог за потребе господара. Полупрерађен лан се мерио у *йовесмима*, а од готових производа од биљних влакана јављају се *ужад* и *ојлави*.⁵

Да грађевинско дрво пак у средњем веку и није било баш јефтино нити доступно указују археолошки подаци и писани извори. Док су двор, односно палата, црква, или поједине градске куће грађене од пуног дрвета, обична кућа имала је пак само дрвене оквире, а зид од блага, биља и евентуално неке врсте плетера, а као гориво се углавном користило шибље. Чак и у урбаном центру, попут Сребренице деоба куће 1438. године, извршена је разградњом, ради поделе грађевинског дрвета (*lignamina*).⁶ О трговини дрветом на територији од интереса и ценама, нема пуно података изузев у случају грађевинског дрвета и текстилног биља, односно

4 *Зборник* 1, стр. 327 бр. 92, ред 241–243, стр. 503 бр. 137, ред 46; *ЛССВ*, (М. Шуица, *Повоз*) Благојевић 2007, 66–67, 127–129, 145 чл. 30, 54; Niermeyer 1976, 612; Lučić 1979, 39–40; *СС*, 553, Вендина 2002, 120; Благојевић 1979, 211–212; Mrgić 2014, 59–61, 68. Вид. и н. 3. У смислу грађевинског дрвета, назив *лес* бележи и Законик деспота Стефана. Марковић 1985, 14 чл.5. За *ж(е)рд*: Miklosich 1866, 200; *Словарь XI–XVII* 5 (1978) 91.

5 Термин *ојлав* (*БХ*) у случају мерпашког давања се вероватно односио на просте узде, односно *ојлавље*, са поводцем, од конопца. Стојановић 1890, 7; *СХ*, 140–141; Благојевић 1979, 211; М. Благојевић 2003, 183–184; *ЛССВ*, 361–362 (С. Мишић, *Лан*), 314 (С. Мишић, *Конојља*), 734–735 (Д. Динић Кнежевић, *Тканине*). Рани турски закони за браничевске влахе, наводе међу давањима и конопца три, као и улара шест. Војанић 1974, 12. Остаје нејасно да ли се термин улар односи као и оглав на просте узде од конопца или на кожне. За оглав као *сарестро* : Kurtović 2014, 156.

6 Динић 2003, 548. Вид. и н. 3.

тканина. Додатно у оквиру Законака деспота Стефана, дрво се јавља сем као грађевинско и у својству горива, у сировом и угљенисаном стању, а контролише се његова цена и продаја. Нешто каснији турски закони наводе и поједине трговачке артикле, за које би се могло рећи да су свакако у складу са већ постојећим, у понеким случајевима познатим из тада савремених извора углавном латинске приморске провинцијенце. Тако се у турском закону за Крушевачку област, као дрвени артикли сем дрва за огрев, јављају и даске, грађа, лопате, бачве, катран и коњска опрема, чији су делови били од дрвета. Када се овом додају и производи попут алата, оружја и делова истог, ужад, ткање, одећа и обућа, индустрија заснована на биљној сировини тек почиње да се назире. Колико је иста заиста била заступљена у свакодневници средњег века, па и касније, дочарава старија руска пословица „Сосна кормит, а липа обувае”.⁷

РАЗВОЈ, УСПОН И ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА

Мада о гранању занатства заснованог на биљној сировини из датог периода нема пуно писаних података, на постојање тада уобичајне поделе, указује низ назива, познатих и из страних, па и словенских извора, као и ономастички подаци. Разматрајући термине, долази се до закључка да је тадашња класификација извршена на основу врсте сировине, улоге – односно места материјала у оквиру одређене струке, као и на основу технике, а сходно времену настанка. Како се рад ових занатлија среће у сфери израде и непокретних и покретних објеката, па и артикала, а као основне струке се издвајају: градитељи, оружари, бродоградитељи, израђивачи опреме за транспорт, произвођачи мобилијара и одевних предмета, као и предмета намењених даљој и секундарној обради, овде је извршена подела на четири основне групе, а у складу са свим поменутиим одредницама. У прву групу сврстани су занати везани за обраду пуног дрвета у ужем смислу (дрводељство), у другу они за дрвенасто растиње, обраду коре и делова биљке, у трећу они за конач и конопац биљног порекла. У четвртој месту налазе занати везани за обраду ватром и добијања угља и катрана, те употребу смоле, о којима једва да има података, па је питање и да ли су у питању радне или занатске улоге.⁸

⁷ Марковић 1985, 14, 22 чл. 5, 17; Војанић 1974, 37–39, 48, 58; Динић-Кнежевић 1971, 9–30; Нgrabак 1984, 61–86. Даль 2006, т.2, 261.

⁸ Разматрање коришћења биљне сировине ретко је истраживано, и углавном је разбијено на обраду и производњу од дрвета у ужем смислу, градитељство, оружарство и израду и обраду тканина. Поједини занати тако једва да су поменути, а није једноставно ни испратити развој употребе овог ресурса. Изузетак је учињен када су у питању синтезе о

У вези са врстом сировине у оквиру прве групе јављају се грубе технике обраде, настале у вези са: сећи (*posäkati, posädi*), руб, рубити (сећи крај, сећи део), дубити, цепати/расцепати и тесати (*tesati*), као и фина (*räzati*). У преостале две, заступљена је као основна техника плетења, која се јавља у грубом ткању (плетер), фином (конопац) и најфинијем (конац). Као техника здирања коре и слојева јавља се *луйайи*, примењиво и у обради текстилних биљака, док се *грайи*, здирати, везује за технику, али и за производ – дран (**dbranь*- дранка, драница, *гаска*, планка). Као стари словенски називи истичу се и: *клада*, *ж(е)рг* (прут, штап), *цейка* и *ивер*. На основу таквих основа настаје и низ имена, па и старијег порекла, попут рецимо хидронима *Кладорубница*, или топонима *Кладоруб*, који свакако упућују на место где се дрво секло за даљу намену, а можда и на назив за посебно занимање.⁹

Као општи назив за обрађивача дрвета – *faber lignarius, marangonus*, јавља се у домаћим актима именица *drävodälä*, настала као кованица према грчком обрасцу. Термин посведочен у вокабулару старословенских текстова још у 11. веку, као и у другим словенским језицима, узет је ради стварања паралелних система и односио се на све оне, који су се бавили сечом, обрадом и прерадом дрвета, или по дубровачком акту братовштинне *маранјуна*, на све оне који раде *секиром, брадвом, йилом и блањом*, то јест све оне, који *дрво делају*. Према доступним подацима на основу примера једног Которанина, неко са звањем дрводеље могао је да се бави и производњом преслица по наруџбини. Такође у појединим случајевима иста лица баве се и набавком и припремом дрвета, те надгледањем рада. Овај термин јавља се у свим жанровима извора, па и у оквиру *закона о мајсторијама*, као и касније у латинској транскрипцији, а у употреби је и средином 15. века и као збирна именица и као одредница за дато занимање.

Изузев овог општег, у употреби је било и неколико других назива, за које остаје нејасно да ли су у питању синоними, посебна занимања или имена за радне улоге. То су *дрвосеч(ац)*, чија се радна улога можда односи на обарање и сечење дрвећа (дрвосеча?), али је реч могла имати и шире значење, попут случаја *каменосечаца*. Помен *дрвара*, бележи домаћа грађа. Тумачи се као синоним за дрвосечца, али и трговца – *онај који про-*

шуми, односно дрвету, или примени биљака, где је разматрана и општа употреба, обрада и производња од истих. Вид. *ЛССВ, passim*, и ниже.

⁹ Прављење врсте плетера је важно и у грнчарству, где претходи чистом грнчарском производу. *СС*, 199, 284, 487, 488, 587, 693, 694; Вендина 2002, 34, 120; Трубочев 2008, 530–531, 535, 537, 540–544; Луčić 1979, 38–39; *Словарь XI–XVII* 7 (1980)145–146; Pronk-Tiethoff 2013, 175–6; Фостиков 2013, 59 н.23 О обради дрвета: Колчин 1968, Колчин 1971; Munby 1991, 379–405. Термин *грайи* коришћен је и у обради коже. Бјелетић 2006, 40–41; *СС*, 284.

гаје и носи дрва, уџаљ и ковачки њовар, према Законнику деспота Стефана. Додатно страни словенски извори бележе и: *дрвокол* и *дрворуб*.¹⁰

Осим наведених назива, који су директно везани за именицу дрво, на даље гранање обрађивача дрвета, указују страни извори. Тако Исидор од Севиље, најпре истиче место градитеља од дрвета, а у *Еџимолоџији* наводи: *lignarius, carpentarius, navicularius*, те *sarcitector* и *tignarius*. У статусу дубровачких дрводеља помињу се: грађевински мајстори, односно бродоградитељи, веслари, произвођачи сандука и бачвари. На ликовним представама посведочена је основна подела на: градитеље-тесаре, бродоградитеље, столаре (*jointer*), седларе, коларе, бачваре и стругаре (*turner*), при чему се у појединим приказима бачвари и колари, јављају у истим сценама. Према савременим ауторима, овима се могу додати и: конструктори млинова (*millwright*) и инжињери, те резбари (*carver*).¹¹

У домаћим изворима посведочени су сем овде наведених, најпре они, добро познати, који припадају оружарској струци. Ту су: *сџрелари*, *коџљари*, *лукари*, *мајсџори за сџреле* и *груџе дрводељске радове*, а међу исте треба уврстити и *кијерезе* – оне, који режу дрвене *кијеве*, а вероватно и бар првобитно и *шџиџаре*. Да су стрелари и израђивала стреле, потврђује и интересантан пример из турских пописа по ком управо село Стрелар на Расини, у близини Крушевца и израђује стреле, у којима и исплађује данак, намењен тврђави Козник, односно после Смедереву. Међутим судећи према истом акту, у поменутом селу нису израђивани и гвоздени врхови, већ су их наменски за ове стреле, бар 1516. израђивали цигани свакако обрађивачи метала, насељени у тврђави Козник.¹²

Што се тиче градитељства, ту је било најважније звање *џесара*, чији се назив везује за име оруђа, *џеслу* (*teslŷ, teslà*), али и грч. *џекџион*, *џехник*, чиме се тесар успоставља као примарни градитељ и архитекта у ери дрвета, чији рад у случају обраде дрвета подразумева цео процес од претварања сировог дебла у грађевински материјал, до његовог постављања у конструкцију. У том значењу јавља се и у раном корпусу старословенског језика. Звање тесара, односно назив тектон, најчешће се у речницима, па и оном Ф. Миклошића, узима као синоним назив *дрводеља* и користи се

10 БХ, 124; Марковић 1985, 22, 39 чл. 17; Динић 1957, 40, 48, 62, 66, 69, 70; *Du Cange* II, 182, V, 110; Miklosich 1866, 179–180; ЭССЯ 5 (1978) 71–72; Roller 1951, 115–119; Lučić 1979, 39–48; Ђирковић 1997, 64. Фостиков 2012, 112.

11 Isidori Hispalensis Episcopi 1991, 19.19; Whatling без године: *The Corpus*, B. 21 (The Life of St Julien the Hospitaller), 01, 02, 03; B. 47 (Noah and the flood), 01, 02, 03; *Hausbücher*, према регистру; Roller 1951, 115, 119; Munby 1991, 382. О инжињерима, архитектама: Фостиков, Петровић 2014, 60, 61, 64, 65, са ст. лит.

12 Roller, 96. Petrović 1976, 50, 65, 80; Vasić 1980, 346; Фостиков 2013, 59; Фостиков, Петровић 2014, 64–65. Вид. и н. 11 изнад.

да се истакне најпре градитељска, а затим тек производна улога обрађивача дрвета, чиме се *дрводељство* изједначује са вештином архитектуре. У средњовековном приморском латинитету бележи се и: *carpentarius*, а у тадашњем значењу дрвоградитеља, познат је и из страних рударских законика, који му додељују важну улогу.¹³

У унутрашњости се масовно градило од дрвета, о чему говоре и домаћи и страни извори, који доносе податке о дрвеном двору Стефана Немање, црквама брвнарама, или дрвеној палати у Жичи. Рад тесара и након успона камена као градитељског материјала виших слојева, остаје неопходан у изградњи надземних објеката, зида (сантрач), екстеријера и ентеријеа, подземних грађевина и осталих конструкција у рударству. Уместо сводова коришћене су дрвене међуспратне конструкције, унутрашње преграде, степеништа, тремови, а за кровни застор дрвена шиндра. Како у остатку средњовековног света, тако и у локалу су вероватно управо дрводеље, односно тесари израђивале машине, попут преса и различитих справа на ручни или други погон. Рад тесара у смислу карпентарија, био је неопходан и за израду опсадних справа, а тесар – дрводеља, представља сигурно и део инжињерије владара.¹⁴

Словенски тесар налази и своје место веома рано и у изради пловила, коришћених за транспорт, прелазак и рибарење. Иако са извесним разликама условљеним типом воде, развој израде пловила одвија се и унутрашњости, а не само у приморју. Мада о овом занату нема директних података за средњи век, сем помена Словена као заслужних за организацију преласка воде у аварско словенским походима, или о њиховим чамцима приликом напада, на рекама се свакако јављају и неке врсте скела ради преласка, а о њиховој пловности податке пружају и рани турски извори. У том контексту интересантан је податак Константина Филозофа о неочекиваном и брзом преласку деспота Стефана преко Дрине приликом сукоба око Сребренице.¹⁵

13 Јирећек 1867, 268 XIX, чл. 2–2, 295–296 чл. 8–17, 304 чл. 1–5; Bilek 2000, 21 чл. 4–3, 29 чл. 8–17, 33; Miklosich 1866, 179–180, 987–988; Lučić 1979, 42–44, Roller 1951, 116–118; Трубочев 2008, 536; СС, 199, 693, 694. Лома 2004, 18–19. О тези да је Исус био дрводеља, односно градитељ (*шектон*): Campbell 2005, 501–519.

14 Данилови *настављачи* 1989, 114; Новаковић 1894, 31; Теодосије 1988, 173; СХ, 122; Јирећек 1988, 229–232, са изворима и ст. лит.; Павловић 1962, 14; Ненадовић 2003, 8–12, 33. Поповић 2006, 198–199; Петровић 2014, *passim*. За алате и дрвене справа као оруђе: Колчин 1968, 64–79. О инжињерији: Фостиков, Петровић 2014, 60–61.

15 Филозоф 1989, 122–123; Мијатовић 1873, 192–194; Костић 1904, 185–188; Ђирковић 1997, 75; Мишић 2007, 155–160; Булић 2014, 376–379; Лома 2013, 129. Вид. и изнад н. 2. О опису београдског пристаништа и о истом детаљније: Храбак 1958, 27–30.

У оквиру бродоградње, у приморским градовима, попут Дубровника, јављају се и *калафатии* (*calafatus, chaloffati*, шупери, крпарари), који се осим катранисањем брода (за рупе су коришћене и глина и можда кудеља) баве и израдом унутрашњих делова истог, намештаја, конструкцијом пловила, а исте послове раде и *карџенџари*, који се баве и израдом кућног намештаја. Старији назив *naviculus* не бележе ни домаћи ни приморски извори, а није познато ни да ли је у употреби термин *korab(lý)~ii* (*корабл*), познат из Супрасељског кодекса (11. в.) потврђен и у руској редакцији. У приморију се јавља и весларски занат (*magistri remorum*), који је сигурно развијен и у унутрашњости, макар у великим речним лукама, које претпостављају високу поделу рада.¹⁶

Као занимање блиско дрводељу, односно тесару успоставља се још у време старијег раздобља занат столара, о чијем постојању говори помен *штулчика* (*đülĭ~iký*) Милована у ДХ II.¹⁷ Иако о унутрашњој диференцији између грађевинског столара, који нпр. ради прозоре или врата, и столара израђивача намештаја, у сачуваним домаћим изворима нема података, на даље гранање указују технике украшавања: дуборез, резбарија, интарзија и инкрустација. Ту би спадали дрворезбари, чији је рад видљив на резденцијалним примерцима намештаја, па и кивотима за мошти. Та разлика између обичног простог занатлије и оног другог, условно тзв. *уметника*, видљива је и у називима истих, бар у другој половини 15. века, те градској средини. Тако се у Фиренци око 1460, помиње четрдесетак радњи столара интарзиста (*botteghe di maestri di prospettiva*), који су израђивали ковчеге, столице са наслоном (*spalliere*) и клупе, за разлику од обичних столара који су правили столице, кревете или оквире за олтарске слике (*pale*). Иначе урезивање у смислу украшавања дрвета било је уобичајно и у кућној радиности, у складу са традицијом урезивања односно шарања предмета. Такође, макар у 15. веку, издвајају се вероватно и шкрињари

16 Isidori Hispalensis Episcopi 1991, 19.19; Miklosich 1866; *Словарь XI–XVII* 7 (1980) 304–305; СС, 291; ЭССЯ 11 (1984) 44–50; Roller 1951, 116–118; Lučić 1979, 44–45. О кодексу: *Codex Suprasliensis*. Помен бродара, сачуван у латинској транскрипцији (*brodar*) у дубровачкој грађи насталој у вези са Сребреницом (Ковачевић-Којић 2007, 395; Веселиновић 1997, 275), није могуће на основу самог назива са сигурношћу и прогласити занатским, пошто је у питању могло бити и услужно морнарско занимање.

17 ДХ II, 12 ф. 17; ДХ III, 80 ф. 18; Фостиков 2013, 59. Термин *штулчик*, овде тумачимо као занимање *штулник*, стульщик (израђивач стула, столар, *jointer*(?)) посведочено у руској редакцији 16. века. Даль 2006, Т.4, 327, 328, 346; *Словарь XI–XVII* 28 (2008) 214–216; СРНГ 42 (2008) 92.

(ковчег, *ars cofanarius, casellarum*), који се појављују и у другим урбаним срединама тог времена.¹⁸

Осим наведених занимања, у рад дрводеља, спадала је и израда точкова (*коло*) и седла и самара, односно опреме неопходне јахање и копнени транспорт. Коларе на територији од значаја помињу латински и каснији турски извори, презиме Колар у транскрипцији са словенског на грчки, јавља се у попису Радолива већ 1300, а назив колесник, бележе и друге словенске редакције. Иако о њима не сведоче домаћи извори, до њиховог издвајања свакако да долази рано, због значаја точка у бројним делатностима, па и у рударству, а величина истих варирала је по потреби, на шта указују и ликовне представе стране провицијенце.¹⁹

Затим ту су седлари, који су израђивали седла за јахање (унутрашње седло) и превоз (самар). Као важна карика у раду истиче се и да седло захтева узимање мера, ради тачних пропорција. Према подели по намени, они би пак припадали мајсторима коњске опреме, па су поједини вероватно радили и са другим материјалима, кожом, металом и тканинама. Због значаја седла, седлари се често и спомињу, а назив у транскрипцији улази у латинске дубровачке текстове, што говори о његовој укорееености и ступњу развоја.²⁰

У оквиру израде бројних предмета, као посебне занатлије одвајају се и произвођачи дрвених посуда – бачвари (*bottarii*), о чијем успостављању сведоче специфичан алат, и топоними Бачва и Бачваревина, који по етимологији, припадају старијем слоју словенског језика, турски и латински извори. Они производе различите каце и бачве, односно чаброве, каблове и ведрa, које се јављају и као мере за тежину и у јавно правним актима и

18 Средњовековни кивоти најчешће су били дрвени и украшени дуборезом, или апликацијама од племенитих материјала. Једини до данас сачувани примерак је кивот краља Стефана Дечанског, који представља репрезентативни дуборезни рад 14. века. Roller 1951, 118; Nan 1960, 19–20; Ђоровић-Љубинковић 1965; *ЛССВ*, 295–296 (Д. Поповић, *Кивоти*), 543–544, 662–664 (Ђ. Петровић, *Покућство*; Ђ. Петровић, *Седишта*) и даље према појмовима: сто, столице, шкриња итд.; Шастел 20005, 223–224; Жикић 2007, 49–84, 103–108, 117–142.

19 Megiser 1592, без нумерације, доле десно Wai. (*wagner, plaustrarius, kolar, carrettiero*); *Hausbücher*, према регистру; Miklosich 1866, 297; *Словарь XI–XVII* 7 (1980) 236, 237; ЭССЯ 10 (1983) 119–120, 128–129; 141–145; СС, 287–288; Ђоковић 2003, 126, 202; Ђирковић 1997, 64. Такође *carpentarius*, али некад и општи назив *artis lignaminis*, па и за подучавање у случају коларског заната. Kurtović 2014, 195–196.

20 Динић 1957, 37, 46, 62, 68; Веселиновић 1997, 386; *Hausbücher*, Sattler, према регистру; Amman, Sachs 1568 (Sattler); Kurtović 2014, 147–153, 192–193, са примерима поруџбеница. И према париској *Књизи занимања*, они раде са различитим материјалима, првенствено са кожом и металима. *Регистры ремесел*, 194–198. Детаљније о средњовековној коњској опреми: *The Medieval Horse*.

у одредбама везаним за давања, што говори о успостављеној стандардизацији ових производа. Посуде попут буради у данашњем смислу речи додатно су обезбеђиване обручима дрвета, или метала. Како је постојање истих на датој територији за сада познато само из грађе дубровачке или турске провинције, за сада се не може са сигурношћу и утврдити називи под којим су се израђивачи дрвених посуда афирмисали, ни колико су диференцирани. У појединим словенским средњовековним редакцијама или нешто каснијим, јављају се и називи различитог порекла, попут пинтер, бондар, бачвар. Да ли се као посебан занат издваја и качарски, пошто у ову групу израђивача дрвених посуда спадају и они који праве каде, односно корита (такође у ово време истом техником састављања) није познато. У изворима се наводи *бањање у бурейу*, а назив корито доста је заступљен у топонимији, чиме је посведочен и као предмет и као идеја. Презиме Качар бележи се у грчкој транскрипцији већ у 14. веку међу становништвом словенског порекла, а назив је посведочен и у каснијим турским изворима. Судећи према случају развоја у Дубровнику, ботарији се временом деле на израђиваче великих буради и мањих, односно *бошарије* и *бариларе*. Да ли је и у коликој мери дошло до условног гранања у изради дрвених предмета путем спајања, те да ли се и доиста може говорити о таквим разликама можда ће одговорити будућа истраживања рукописа домаће редакције.²¹

На извесну специјализацију можда упућује и име *Кушлар*, које би могло да сведочи о постојању посебног заната у вези са израдом дрвеног посуђа и можда врсте есцајга.²²

Велику групу ситних предмета, попут поменутих преслица, Ј. Лучић сврстава у тзв. *шокарство*, односно обраду у основи засновану на стругању ситнијих предмета, па и играчака, напомињући додатно везу истог са развојем кућног обрта. Док се у кућној варијанти токарило ручно, у професионалној се јављају и стругови, односно токарски столови. О постојању истих сведочи материјал стране провинције: остаци, чије датовање се у извесним случајевима смешта и у 10 век, као и ликовни из-

21 *Codex Manesse*, f. 046v (Jakob von Warte); *Hausbücher*, према регистру; Đoković 2003, 126; *Словарь XI–XVII* 1 (1975) 290; Skok 1972 (II), 12; ЭССЯ 3 (1976) 108–109; ЭССЯ 9 (1983) 110–112; Lučić 1979, 45–47; Roller 1951, 118–119; Трубочев 2008, 552; ЛССВ, 215, 394–395 (С. Ђирковић, *Занати, Мере и његови*), 518 (М. Спремић, *Пуће*); Mišić 2013, 36; Лома 2013, 26; Булић 2014, 152, 154. У новије време о дрвеним посудама и: Mladenova 1998, 586–591, 594–596. О сачуваним бачварским терминима: Filipi 2008, 459–498, са ст. лит. Коританце се као предмет јавља и у оквиру рударског законика. Марковић 1985, 13 чл. 2.

22 ДХ III, 125 ф 64; *Обласи Бранковића*, 123; Стефановић Караџић 1852, 317–318; *Речник на њрезимњата* I, 727.

вори већ средином 13. века. На поменутих представама, токарски сто се покреће на ножни погон, док се предмет у ротацији дорађује до жељеног изгледа, чиме се између осталог сем потребне форме постигао и уметнички ефекат. Уопште посматрано стругови су као и ручни алат могли бити коришћени за обраду различитих материјала, па се исти развија од обраде дрвета и кости ка обради метала, а сматра се и да је коришћен у изради делова намештаја и главе точка. Мада о развоју стругова у домаћим изворима нема никаквих података, са обзиром на њихову раширеност бар у позном средњем веку, те ниво коришћења дрвета као традиционалног и обилато доступног материјала, претпоставља се да је до њиховог развоја дошло и на датој територији. Међутим за сада нема никаквих назнака да ли се дрвостругарски занат као такав доиста и диференцира, те под којим именом.²³

Пуно дрво коришћено је и за израду инструмената, те да се у том правцу свакако одвијала посебна диференцијација од дрводеље до уметника израђивача инструмената. Из овога треба изузети традиционалну фрулу, која се често ради у домаћој производњи.²⁴

Када се говори о развоју заната везаних за обраду дрвета, треба истаћи да исто има неоспорну улогу у раду обућара. Од њега се правио *ђон-йойшлаци*, а у Дубровнику су рађене и *цокуле*, обућа у потпуности од пуног дрвета, па се јавља занимање *цокулара* још 1284 (*цокулар*, *zoçulus*). Обућа је често израђивана и плетењем биља, или од ткања и поред успона примене коже. О прављењу обуће, првобитних *цревљи* од јефтинијег и доступнијег – биљног материјала, плетењем унутрашње коре (лико), или врбовог прућа посредно говоре и називи *Ликоцрев* и *Вишицрев*, *Вишицревски йойшок*. Обућа од лика, коришћена је и међу другим словенским, а позната је и осталим народима. За лико су префериране липа и бреза, у складу са географским условима и традицијом. Судећи по изворима стране провинцијенце таква обућа остаје распрострањена и у средњем веку у неколико модела, који се јављају и у другим материјалима, тканини и кожи, а који се издвајају по начину израде, техници плетења. Оне од лика или прућа остају радна обућа махом очувана у кућној производњи и руралним пределима. Наведени називи судећи да су у актима већ устаљени као топоними, односно хидроними, спадају у ранији ниво

23 СС; Ђ. Даничић, *Рјечник; Hausbücher*, према регистру; Луčić 1979, 36; Roller 1951, 117; Рыбаков 1948, 676; ЛССВ, 7–8 (М. Поповић, *Алаши*).

24 Пејовић 1984, passim; ЛССВ, passim.

занатске обраде биљне сировине, можда у исти онај у који и изнад помињани Кијерези.²⁵

За разлику од доста општих назива везаних за обраду дрвета, који углавном имена носе према врсти технике, или уопште прераде, а ретко по називу појединог предмета, у вези технике плетења у употреби су била имена настала или у вези са артиклом, као и у случају обуће, или пак према називу сировине. Бројност ових назива, као и објекта производње, указују не само на високу присутност, већ и на диференцијацију у истој области рада. Као важнији производи тако се јављају још и: *ѝлоѝ* (најпре плетена ограда/основа, касније и од пуног дрвета), *кош* (корпа), *лукно* (корпа од прућа или коре, мера за тежину), *сиѝо*, *решѝо*. У везу са истим, могу се довести и називи занатлија у домаћим актима: *кошаранин* (Драгослав), и *роѝошник* (Будислав) који је која очито говоре о постојању израђивача корпи од прућа и предмета од рогозне, а за првобитно корпарство је индикативан и топоним *Крабијино*. (*Коробейно*, **korbъji*, котарица, кошара), а можда и *Кошаришѝе*, које има и неколико других значења. Можда у вези са *ѝлоѝом* треба довести и топоним *Плоѝорешѝи*, па и у смислу *ѝлоѝника* (рус.). Нема података како је текао развој, ни да ли се и у којој мери диференцира решетарско ситарски занат, иако се производња тих алата услед неопходности истих, у бројним занимањима и у свакодневници мора претпоставити.²⁶

Како је раније и наведено, у обрађиваче биљне сировине потребно је уврстити и угљаре, те произвођаче тара/катрана, којима се вероватно трговало, као и смолом и у унутрашњости. Док о успостављању угљарског занимања, сведочи и помен угља као трговачког артикла, те помен угљара у топонимији и места паљења (*Курило*), треба имати у виду, да су се у појединим случајевима и ковачи бавили производњом истог макар за сопствене потребе, као и да се помен дрвара у Законику деспота може тумачити не само у значењу трговца, већ можда и произвођача. Занимање угљара, очигледно да се издваја током диференцијације коју диктира металургија, те се најпре налази у сфери занатлија, а затим се претвара у део инфраструктуре снабдевања. Ипак док о угљарству домаћи извори говоре, о битумену/смоли, те производњи тара/катрана/вештачког битумена (*pegola*, *pix*, *raklina* – врста борове смоле, али и општи назив), по-

25 *БХ*, 21; *СХ* 121; *ДХ III*, 124 ф 63; *ЛССВ*, 803–804 (Ђ. Петровић); Рыбаков 1948, 183–184, 401; Луčić 1979, 100; Трубачев 2008, 528–555; J. Mrgić 2010, 87– 101; Лома 2013, 44. О плетеним ципелама у легенди о првом чешком кнезу Премиславу Орачу: *Zábranská* 2014, *passim*.

26 *ДХ II*, 7 ф. 11; *ДХ III*, 73, 130 ф. 12, 69; Трубачев 2008, 545–550; *ЛССВ*, 395 (Ђирковић С, *Мере и ѝеѝови*), 592–596 (Ђ. Петровић, *Простѝирке и ѝокривачи*). Вид. и ниже.

датке пружају приморски архиви, те понеки топоними. Још дубровачки статут 1272. прописује надзор над мерама за смолу и вапно. Иако о производњи катрана у унутрашњости нема изворних података, свакако да је исти за сопствене потребе прављен, можда традиционалним методама, коришћеним и касније. У везу са овим, можда треба довести ипак топоним *Кайраница*. О сакупљању и преради смоле, говори и име Смољан, а у актима се бележе и топоними *Смолице* и *Смолуша*, можда као места радње. Мада смола и катран налазе примену у разним струкама за изолацију, па и градитељству, бродоградњи, грнчарству, њихово добијање не може се сврстати у право занатство, већ пре у радна занимања, за које и није потребна посебна вештина, а у појединим изворима се као мешач катрана јавља жена.²⁷

У последњу и четврту групу спадале би обрада и прерада биља ради добијања конца и конопца. Инфраструктура развоја занатства конца и конопца, спада у оне најразвијеније, пошто је захтевала и најдужу прераду, а посебно у случају производње конца, односно ткања. Речи Филипа де Диверсиса да је за успешну производњу текстила потребно велико мноштво људи „*оба сјола*”, треба схватити као истините, без обзира на основну сировину и њено порекло, па се могу применити како на добијање тканина животињског и на оне биљног порекла. Управо висока диференцијанција послова на обради и преради од нити до коначног производа, упоредо са развојем потреба условила је издвајање текстилне производње у посебну сферу још у средњем веку, у оквиру које се обједињују производња и обрада тканина, сукна и свиле, а чији успон доводи и до додатног развоја добијања и примене боја.²⁸

Што се тиче обраде биљних влакана, великим делом иста је почивала на кућној привреди – раду подложног земљорадничког слоја, чији су сви припадници, па и *мајсторије*, сем у случају изузетака биле обавезне на давање *дажбина ланених*, касније дефинисаних и као *тридесет њовесма мерних* и *ојлаве*, док је свако домаћинство давало *коноџац*. Осим лана, судећи према изворима из 15. века, узгајана је и конопља, од чијег грубљег ткања су вероватно и добијана последња два производа, мада су исти могли бити произведени и од влакна различитог порекла. Грубља

27 *Апокрифи старозаветни* 2005, 118, 127; *ДХ* III, 117, на више места. Луčić 1979, 26; Шебеčić 1996, 129–138; Пурковић 1940, 142/92; Фостиков 2012, 112. О примени смоле у грнчарству: Ткаčić 1895, 48–49; Thaller 1929, 105; Бирташевић 1970, 8.

28 *Diversis*, 59; Луčić 1979, 72–73, 83. Вид. и н. 29 ниже. Сем лана и конопље, те ширења памука, у позном средњем веку, са успоном текстилне индустрије, шири се и узгајање биља за производњу боје, попут сача и броџике у областима Рајне и Подунавља, а вероватно и другим областима. Kulischer 1957, 222.

влакна конопље служила су према аналогјама и за израду неке врсте торби, те грубљих, али издржљивијих тканина. У домаћој радиности лан, па и конопља, пролазили су процес потапања, сушења, одвајања влакана ломљењем (у ступама, трлицама) и глађења. Даља прерада биљних влакана у случају израде ткања, захтевала је да се иста прераде у кудељу процесима чешљања, односно припреми за вретено или преслицу, како би се добио конац, који је након тога пролазио и процес бељења, ткања и даље обраде у складу са идејом производа. Процеси прераде у кудељу и пређу-конац, као и ткачки, обављани су такође у кућној радиности, а вероватно да је исто путем надоканде као и у случају вуне обављано у извесним случајевима и за господара, односно продају. Такође даља обрада лана, па и сировог своје место налази и у оквиру властеоске куће, где жена и послуга исти преобраћају у одевне предмете. Ланом, па и у повесима или пређи, као и ланенеим тканинама трговало се и по свим трговима у Србији.²⁹

Управо даља секундарна прерада по линији кудеља-ткање, односно кудеља-конопац, условили су да се из обраде биљних влакана извоји и неколико посебних заната, од којих су поименице познати занати *кудељина*, *йкача* и *ужара*, као чији производи се издвајају конац-тканина и конопац. Да се процес обраде влакна у кудељу, издвојио из кућне производње податке доносе писани извори. Не само да се *кудељин* Милман јавља у оквиру села дечанског властелинства, већ је у питању и омањи занатски центар, у непосредној близини манастира (Прилепи, засеок Храстовице). Да је то тог издвајања дошло и доста раније упућују подаци из дубровачке грађе, у којој се назив кудељник (*суделариус*) јавља још 1299. Стога се може претпоставити да се тај занат и после издвајања из домаће радиности претежно налази у рукама домаћих занатлија, чему би у прилог ишла и раширеност истог назива као властитог имена. Судећи о члану о *сиројој кудељници*, исти занат почивао је у локалу и на женском раду, што говори и о његовој неопходности.³⁰

Као и прерада влакна, и ткање платна почивало је свакако на домаћој производњи, па чак и након одвајања ткања као посебног процеса, а ткачки разбоји сматрани су делом домаћинства. Да је до издвајања тог

29 СХ, 140–141; ВИНЈ VI, 26–27; М. Благојевић 1979, 211, 227 н.121; Луčić 1979, 72–73, 83; ЛССВ, 314 (С. Мишић, *Конопља*), 361–362, (С. Мишић, *Лан*), 609–611 (Б. Петровић, *Разбој*), као и *passim*; Matschke 2002, 777. Као назив за продавца лана и ланене одеће у Цариграду се бележи назив *linaropuli*. Остаје непознато да ли би се на исту професију односио и помен ланариуса Милете Радоњића, који се помиње у Трепчи. Matschke 2002, 777, уп. Милутиновић 1991–1992, 236.

30 ДХ III, 80 ф. 18; ДЗ, 107 чл. 64; Луčić 1979, 83; Фостиков 2004, 330 н. 224. Лучић указује да се појам кудељника може проширити и на обрађивача конопљиног влакна, а можда би у случају кудељнице могао да се прошири и на припрему пређе уопште.

занимања и дошло говорио би поуздано помен занимања ткача – Иванка из Призрена, мада се у датом случају исти можда могао везати за свиљу, а ткачи се судећи према каснијим турским изворима, помињу како у градовима, тако и у селу, при чему се само у појединим случајевима и то из каснијег раздобља, може утврдити од које сировине исти производе, те који проценат чине жене.³¹ Ликовна грађа стране провинцијенце потврђује паралелно постојање ткачке делатности, и на нивоу професионалне делатности и у оквиру кућне производње, али док се у оквиру пописа занимања, као ткачи наводе мушкарци, у оквиру представа, за ткачким разбојем приказују се жене, господарице, послуга.³²

Осим групације занатлија која би се од кудељника или ткача (*textores*), на даље могла уврстити у посебну одевну па чак и текстилну индустрију, као посебни занат заснован на плетењу, односно упредању текстилног биља или лике може се издвојити ужарски, који се вероватно тек у каснијем периоду, издваја из кућне радности. Производња различите врсте конопаца, била је условљена неопходношћу истог као оруђа у бројним струкама (грађевинарство, рударство, бродоградња), те у свакодневним потребама и пословима, где је било неопходно користити технику везивања и чворова (лествице, везивање канте за извлачење, мрежа, за везивање), а како је поменуто од истог су прављени и *ојлави*. Подаци да се *уже* и *ојлав* јављају као натурална давања, говоре о значају тих артикла, али и да производња истих почива бар првобитно на кућној делатности – жене су правиле конац, мушкарци конопац, све до новијег времена. Мада у писаним изворима нема података о професионалним ужарима, те остаје непознато и под којим називом се афирмишу (ужар?), важност конопца, и то доброг квалитета и извесне дужине, а посебно у рударству, и изгледа појединим пословима, условила је свакако специјализацију. Први помен производње ужади по уговору, сачуван је у вези манастирских подложника Сопоћана у Рисну, који су производили конопце према одређеној мери, и за друга лица, по поруџбеници. Да је до одвајања ужарског заната из домаће радности и преласка истог у професионални статус и дошло посредни податак пружа и Законик деспота. Тако члан о *цаују руйном*, између осталог одређује и уже као неопходни рударски алат те контролише

31 *СХ*, 121; *ЛССВ*, 609–611 (Ђ. Петровић, *Разбој*), 657 (Р. Бук, *Свиларство*); Ердџан 1996, 31; Катић 2009, 225. Вид. и изнад. У оквиру проучавања средњовековне историје занимање ткача најчешће се спомиње у вези обраде сукна, па се смешта и обрађује у оквиру обраде и производње од вуне.

32 У појединим примерима јављају се и ткачи свиле. *Hausbücher*, према регистру; Amman, Sachs 1568 (Weber), уп. верзије Бокачових жена: Boccaccio 1403 (Français 598 f.70v), Boccaccio c.1440 (Royal 16 G V f. 59v).

право прекупа истог. Такво издвајање конопца упућује да снабдевање истим макар у оквиру рудника, није могло да почива искључиво на кућном раду, а иста су свакако морала да имају и одређену издржљивост.³³

Осим поменутих занатских занимања, у обрађиваче ове сировине према мишљењу појединих аутора треба убројити и *вргунаре* (*vrǵūnarǵ*), чији назив је посведочен у делу пописа прихода манастира Хиландара, али за сада нема поузданих доказа о ком је занимању доиста и реч,³⁴ а у везу са обрадом дрвета, доводи се и антоним Брвеничар.³⁵

УЛОГА И СТАТУС ОБРАЂИВАЧА БИЉНЕ СИРОВИНЕ

Када се говори о улози и статусу обрађивача биљне сировине, мора се истаћи неколико особености. Како биљни, тако и животињски свет, конзумирани су свакодневно на много начина, од прехране до секундарног коришћења истих као сировина, што условљава и да великим делом првобитна производња место нађе у кућној делатности господару подложног становништва, што онемогућава праћење развоја појединих занимања, која касније прерастају у професионалне занате. Додатно недоста так домаће грађе посебно је изражен у случају оних који раде пуно дрво, где нема скоро никаквих података чак ни о имену појединих занимања, а чији се представници, па и на домаћем простору бележе у савременим латинским изворима, често под страним називом.

Посматрано из угла приморских градова, те стране ликовне грађе, диференцијација обрађивача дрвета текла је изгледа доста споро. Заправо занатство обраде дрвне сировине, гранало се далеко раније, судећи по старијем слоју топонима и појединим подацима, који указују на рано

33 Алексић 2007, 82–83; Марковић 1985, 20 чл. 52. И ужарство спада у занате заступљене у ликовном материјалу стране провинцијенце. *Hausbücher*, према регистру. За уже у рударском законуку уп. Јигећек 1867, 294–296, Сар. VIII чл. 17. У Дубровачком статуту из 1272, јасно је дефинисана врста ужади, као и типови, неопходни на броду. *Statut grada Dubrovnika*, 373. Да је уже значајно оруђе и пословица: *Помоћу шџаја и канаја*. Заправо тек са производњом и успоном ужета од жица или новијих материјала, традиционално ужарство засновано на уплетању биљне сировине губи на значају.

34 Стојановић 1890, 41, 43. Према мишљењу Костића, који једини разматра ово занимање у питању су можда израђивачи вретена, врста токара. Међутим, исти аутор доноси података закључке само на основу могуће сличности речи, те се његово тумачење не може без додатних података и прихватити, а посебно што је у питању словенски превод грчког текста. Костић 1904, 118. уп. Хан 1966, 31. *Зборник* 1, 307, 309 р. 41. Можда са овим занимањем треба довести у везу и топоним *Vrǵūn*. Новаковић 1912, 739; Пурковић 1940, 76/26; Вујошевић 2013, 245.

35 *Обласиј Бранковића*, 226; Храбак 1962, 136; Храбак 1990, 208.

издвајање оних из оружарске и обућарске струке. Неоспорна је и рана специјализација *тешларсџива*, чији се представници налазе и у улози (бродо)градитеља и конструктора, која задржава значај, током целог средњег века, а посебно у оквиру рударства, које заједно са урбанизацијом вероватно доводи и до издвајања других појединих заната, попут ужара. Помен кудељника у Дубровнику, крајем 13. века, те у ДХ, указују да се и тај занат издвојио из кућне радности, као и ткачки, чије се одвајање не може везати искључиво за биљну сировину. Израђивачи кошева и предмета од рогозне, као и занат штулчика бележе се и у руралним насељима, што говори да дата занимања још раније стичу професионалну компоненту *мајсторија*. У складу са технологијом транспорта сходно потреби долази и до специјализације седлара и колара. За сада остаје нејасно када и којим путем се издвајају израђивачи предмета насталих системом спајања обручима, под посебним називом, а о успону уметничког резбарства суди се пак по ретким остацима. Истовремено великим делом производња је и даље почивала и на кућној делатности, па су актуелни порези, изражени у виду грађе, мотки, повесма лана, ужади и оглава, односно у виду приноса од пуног дрвета и биљне сировине. Успон металургије, кожарства и обраде камена доводе до делимичног окоштавања система већ доста добро разгранатог занатства обраде дрвне сировине, те се под појмом дрводељства, подразумева све мањи број заната, а назив тесар почиње да се везује за примарну обраду дебла, док се преостали утапају у различите струке – градитељство, оружије и пловидбу, судећи према Хуговој подели на седам механичких вештина, а као важна издваја се том приликом и уметност ткања.

Поменути занати, као и уопште занатство обраде дрвета и биљка налазили се у рукама домаћих занатлија, чији се представници бележе у оквиру манастирских властелинстава, а сходно томе и на регалним те властеоским поседима, у урбаним центрима, а као неопходне занатлије поједини обрађивачи дрвета, чинили део владарске инжињерије. Међу занатлије како руралног, али и урбаног предела треба уврстити изгледа и занат кудељина, а вероватно да су и други обрађивачи дрвне сировине, радиле у обе средине, према потреби господара или насеља, мада је примарна обрада пуног дрвета морала по природи ствари да се обавља у близини ресурса, односно у шумском пределу. Да ли су се градске занатлије снадбевале сировином путем трговине, или су самостално и припремале грађу није познато, али да се дрвном грађом и даскама трговало, податке доносе, сем дубровачке грађе, и Рударски и Градски закон, као и касније турске одредбе.

Заинтересованост законодавца углавном се сводила на њему важне занате и производе, па иако бројни, подаци о статусу и улози дрводеља нису равномерно доступни у изворима. Производи обрађивача дрвета су стандардизовани, о чему сведоче и посуде у виду мера или прописане цене дрварско угљарских производа. Такође због изузетне важности дрвета и производа у рударству, у оквиру рударских градова, а ради заштите рударства, ограничено је право прекупа дрвне грађе (цауг рупни) и ужарских производа. Таква фаворизација рударства доводи до процвата заната који су требали да задовоље артикле намењене раду у рудницима, па и дрводељског, те ужарског, а судећи према страним саским правилима, дрводеље место налазе и у оквиру рударске службе, паралелно са ковачима.³⁶

Судећи бар према сачуваним верзијама закона *мајсторија*, исте бележе само два заната у оквиру обраде дрвета – дрводељски и седларски, при чему се дрводеље губе у скраћеним верзијама тог дела у ДХ I–III, што указује да се седлари издвајају као важнији још у ранијем периоду, као и да је обрађивача дрвета, у збирном смислу у свету шума у том тренутку било довољно да и задовоље тржиште.³⁷ Доста касније дрводеље се јављају и у књизи Лукаревића, како је напоменуто и као збирна именица и као назив занимања, а према истом извору, обрађивачи дрвета Новог Брда организовани су у цеховске организације на челу са *йроймајстором дрводеља* – у том граду Брајаном.³⁸ У истом граду и извору убележена су и два седлара, Брајан и Милета Великшалић, први из Новог Брда, а други изгледа или из града или из околине, а обојица се истичу по ширини

36 Марковић 1985, 20, 22 чл. 52, XVII. Вид. и изнад на више места. Интересантно је приметити и да се у верзијама *Ius regale montanorum*, како оној латинској, тако и чешкој, управо уз урбураре и хутмане јављају као лица од значаја и рударске занатлије, посебно дрводељске односно грађевинско – тесарске струке. Jireček 1867, 268, 295–296, 304, 352; Bilek 2000, 19 (2–2), 21 (4–3), 33 (12/8 чл. 1–5), 55 (Cap. I. 18).

37 Михаљчић 2006, 38, 64, 73, 80; Фостиков 2013, 58.

38 У литаратуру је ушло да је у питању Радован протомајстор дрводеља. У својој класификацији имена М. Динић наводи истог као Радован зет Брајана, а ако је судећи према коришћењу заграда, аутор је сам и реконструисао део речи дрводеља. Како се именице *dreuodila protomaistor* не налазе у падежу исте би се могле односити и на Радована, и на Брајана. За тезу да је у питању протомајстор Брајан одлучили смо се због самог склопа реченице. Било би доста необично да се протомајстор дрводеља, препознаје по тасту. Обично када се уводи реч зет у том контексту исти се везује за познатог таста, односно сродник за главу куће. Чак и у случају помена протомајстора без имена таста Николе клобучара, Николу Лукаревић бележи, као Никола клобучар, зет протомајстора (*genero de protomaistor*). Стога нам је било логичније да је Брајан протомајстор, а у датом случају на такво мишљење додатно наводи и то што се титула налази иза имена Брајана. Интересантно је приметити и да се у другом помену протомајстора без имена, опет јавља име Николе клобучара. *CX*, 143; Динић 1957, 40, 45, 48, 62, 66, 69, 70, 75.

пословања – Брајан сарађује са рударима, док је Милета изгледа улазио и у трговачке послове са дубровачком властелом, те родом de Georgio (Ђурђевића), заједно са још једним обрађивачем коже и лицем непознатог занимања, те се помиње и поводом тужбе у истом граду у одлукама већа. Већ према тим штурим подацима произилази да су седлари вероватно и били доброг имовинског статуса.³⁹ Што се тиче обрађивача биљног влакна, о општем економском положају куделника, те куделница, довољно говори већ помињани члан ДЗ-а.

МЕСТО РАДЊЕ И ОРУЂЕ

И у случају обраде пуног дрвета, као и код коришћења других сировина, место радње дефинисано је у примарној обради и местом које обилује ресурсима, односно шумским просторствима, и неопходном водом, не само у случају сече и примарне обраде, већ и у производњи горива. Одатле је као и у случају других материјала, дрвна сировина транспортовано до места секундарне обраде, па се као место радње јавља и радионица, како у руралном, тако и урбаном простору. Истовремено у случају израђивача ситних предмета ручним токарењем, те примарне обраде биљне сировине, до стадијума прераде у нити, место радње остаје кућа. У случају обраде кудеље и ткања, као место радње јављају се паралелно и кућа и радионица.

Оруђа за обраду дрвета деле се на она за грубу обраду дрвета (*цајин* за цепање балвана, секира, брадва, тестера) и она за финију обраду (длето, сврдло, бургија, тесла). *Секира* (*securus*) се јавља као важан алат свакодневнице, дрводељске делатности, и као оружије, а имала је и култну функцију. У зависности од намене варијала им је и цена, а сем бојних, по висини цене у Дубровнику истичу се и оне коришћене у бродоградилшту, док су брадвe (тесарска секира, *секира дељарка*) коришћене и за скидање коре и дељање дрвета и као алат посебне намене у у коларском и бачварском занату, биле јефтиније. Постојала је и тзв. *двојна секира* (*labris*) за тесање греда, а међу домаћим налазима има и секира за израду чамаца и опсадних справа. *Тесла* (*ascia*) звана и кесер, коришћена је за дубљење, тесање, глачање, равнање, за интервенције на гредама, за закупавање и вађење ексера, и за прављење жљебова приликом укљештења греда или талпи. *Сврдло* (*terebra*) и *длето* (*caelum*) корићени су за декоративну обраду дрвета, а длето сем за дуборез и за обраду метала и каме-

39 Динић 1957, 37, 46, 62, 68; Веселиновић 1997, 386. О породици Ђурђевића: Zlatar 2002, 45–65, са ст. лит.

на. За исцртавање и конструкцију мотива служили су *метални шестари* (circinus). За обраду дрвета коришћени су и дрвени *чекићи* (*дрвени баји*), посебна *клешића* (forcers) и стеге, а за сечење прUTOва косир. Постојали су и *стирујачи* (scalprum), *шестере* (serrula), *ренга* (runcina) од дрвета са металним ножем. Такође треба претпоставити постојање *стируја* за обраду дрвених и коштаних предмета, а можда и пила на водени погон, познатих у страним изворима још средином 13. века. Опус назива и разноврсности оруђа коришћених у обради дрвета, дочарава сачувана средовековна песма из 15. века *De Debate of the Carpenter`s Tools*, која набраја равно имена 27 алата.⁴⁰

За обраду и прераду биља, коришћене су већ познате ступе или трилице, за одвајање влакана, а затим и традиционална оруђа, позната као и кућни алати, који прате даљу линију прераде влакна – вретена, преслице и разбоји, за производњу од којих се последњи сматрају и основном ткачког стана односно радионице.⁴¹

ТРАГОВИ ЗАНАТА У ВЕЗИ ОБРАДЕ БИЉАКА У ТОПОНОМАСТИЦИ

Занатство обраде биљне сировине доста добро је посведечено у топонији, било оној записаној у актима из датог времена, или оној сачуваној на картама. Подаци из истих могу се поделити на оне настале у вези са називом за дрво, оне који говоре о занимањима, месту радње и производу, те на оне биљну сировину и остале.⁴²

Тако се у вези са називом дрво – издваја топиними Дрводеље, а од осталих обрађивача пуног дрвета, јавља се и назив Седлар, при чему у датом случају треба бити опрезан – у питању може бити и географска одлика, као и у случају Корита. Такође ту спадају и Бачвар, Бачваревина, а од антонима помињу се Колар и Качар, а има мишљења да ту треба уврстити и назив Брвеничар. Из оружарске струке, потврђени су Кијерези, Стрелари, Копљари, Лукари, а како су и првобитни штитови израђивани од дрвета, овде можда треба сврстати и назив Штитари. Што се пак тиче

40 *Codex Ashmole 61*, бр. 16; Луčić 1979, 39; Благојевић 1973, 33; *ЛССВ*, 7–8 (М. Поповић, *Алаји*); J. Munby, *Wood*, 385–386; Манојловић Николић 2010, passim; Трубачев 2008, 533, 536–540 и даље.

41 Последње три алатке, са извесним разликама у случају разбоја коришћена су како за обраду влакана, тако и длаке. *ЛССВ*, 6–10 (М. Поповић, *Алаји*), 361–362 (С. Мишић, *Лан*), 609–611 (Ђ. Петровић, *Разбој*); Трубачев 2008, 399–527.

42 Како су исти већ изнад разматрани, у склопу развоја и диференцијације, овде доноси-мо само њихов кратки преглед.

обрађивача биљне сировине, техником плетења, јављају се: Ликоцрев, Витичрев, Витичревски поток, Крабијино, а можда и топоним Плоторешци, док су за обраду ватром индикативни: Курило/Курилово, Угљари, Катраница, Смолице и Смолуша, те антоним Смољан. Додатно о обради дрвета говори и хидроним старијег порекла – Кладорубница као и топоним Кладоруб, који би сем на место радње или назив занимања могли да упућују и на постојање пилана на водени погон. Овима треба додати и *Лађени дел*, који посредно сведочи о изради пловила, без обзира да ли је у питању постојање присталишта на Ибру, ниже *Брода*, или шума у којој је сечено дрво за бродоградњу.⁴³

Библиографија

Скраћенице:

- БХ – Трифуновић, Ђ. (ур.) (2011): *Повеља краља Милуџина манастиру Бањска-Светиостефанска хрисовуља*, књ. 2. Фототипије издања и пратеће студије, Приштина: Музеј, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мнемосуне: Службени гласник (Београд: Гласник)
- ВИИНЈ – Византијски извори за историју народа Југославије, Београд.
- ДЗ – Радојчић Н., Законик цара Стефана Душана, 1349–1354. године, Београд: САНУ, 1960.
- Diversis - Filip de Diversis, Opis Dubrovnika. Predgovor i prevod I. Božić, Dubrovnik 3, Dubrovnik 1973.
- Du Cange – *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Conditum a Carolo du Fresne, domino Du Cange, auctum a monachis ordinis S. Benedicti, cum supplementis integris D.P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, susque digessit G.A.L. Henschel ; sequuntur Glossarium gallicum, Tabulae, Indices auctorum et rerum, Dissertationes. EDITIO NOVA aucta pluribus verbis aliormn scriptorum A. Leopold FAVRE Membre de la Societe de l'Histoire de France et correspondant de la Societe des Antiquaires de France. TOMUS SECUNDUS, NIORT L. FAVRE, IMPRIMEUR-EDITEJUR TOUS DROITS RESERVES, 1883; TOMUS QUINTUS, Paris, 1938².
- ДХ II – Милојевић С. М., Дечанске хрисовуље, Гласник СУД 12 (1880) 1–68.
- ДХ III – Милојевић, С. М.: Дечанске хрисовуље, Гласник СУД 12 (1880) 69–142.
- Зборник 1 – Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик; ред. Д. Синдик, Београд 2011.

⁴³ СХ 121; ДХ III, 124 ф 63; Динић 1957, 46, 76, 77, 82; Пурковић 1940, 51/101,89/139, 90/40, 102/52, 128/78; Трубачев 2008, 545–550; Лома 2013, 26, 44, 117, 124–125, 129, 130–131, 242, 258, и даље passim према регистрима. Вид. и изнад.

- ЛССВ – Ђирковић, С. - Михаљчић, Р. (ур.) (1999): *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Област Бранковића - Област Бранковића опширни катастарски попис из 1455. године, прир. Х. Хаџибегић, А. Хамџић, Е. Ковачевић, Оријентални институт, Сарајево 1972.
- Појмовник – Појмовник српске културе. Пројекат у реализацији – Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе. <http://ethnoinstitut.co.rs/cir/pojmovnik/impresum.php> (27.11.2015.)
- Регистры ремесел - Регистры ремесел и торговли города Парижа, пер. Л. И. Киселевой, под ред. и с предисл. А. Д. Люблинской, в сб.: Ср. века, в. 10–11, М., 1957–58.
- Речник на презимињата – Речник на презимињата кај Македонците, том I (А-Љ), ред. Т. Стаматоски, Скопје, 1994.
- Словарь XI–XVII - Словарь русского языка XI–XVII, Москва, «Наука», 1975 - и даље излази. Подготовлен Института русского языка им. В. В. Виноградова – РАН: Наука, Москва.
- СРНГ– Словарь русских народных говоров, Наука, Москва – Ленинград, 1965- и даље излази.
- СС – Старославянский словарь : (По рукописям X–XI вв.) / Слав. ин-т Акад. наук Чеш. Респ., Ин-т славяноведения и балканистики Рос. АН ; [Э. Благова и др.] ; Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. - М. : Рус. яз., 1994. - 842 с. ; 24 см.
- Statut grada Dubrovnika – Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272 (Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno MCCLXXII), прир. и на хрватски језик превели А. Шолјић, З. Шундрица и И. Веселић; uvodnu studiju napisala N. Lonza), Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku 2002.
- СХ- Мишић, С. – Суботин-Голубовић, Т. (2003): *Свейоарханђеловска хрисовуља*, Београд.
- Hausbücher – Die Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen: Digitale Erschließung und Edition von Handwerkerdarstellungen des 15.-19. Jahrhunderts, Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Deutsche Forschungsgemeinschaft, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/index.php?do=page&mo=8> (17.12.2015.)
- The Medieval Horse -The Medieval Horse and Its Equipment, C.1150-c.1450, ed. J. Clark, Boydell Press, 2004.
- Codex Ashmole 61 - Codex Ashmole 61: A Compilation of Popular Middle English Verse, ed. G. Shuffelton, Medieval Institute Publications, Kalamazoo, Michigan, 2008. Robbins Library Digital Projects <http://d.lib.rochester.edu/teams/publication/shuffelton-codex-ashmole-61> (04.03.2016.)

- Codex Manesse - Codex Manesse Heidelberger Liederhandschrift (Cod. Pal. germ. 848), Universitätsbibliothek Heidelberg Mail. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848> (20.12.2015)
- Codex Suprasliensis - Codex Suprasliensis . Project Codex Suprasliensis Inscribed on the International Register in 2007 Memory of the World. <http://csup.ilit.bas.bg/node/5> (22.07.2016)
- ЭССЯ - *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, Москва 1974- и даље излази.

Литература:

- Алексић, В. (2007): *Сојоћански ужари*, Манастир Бањска и доба краља Милутина, Бањска –Косовска Митровица, 22–25 септембар 2005, Ниш-Косовска Митровица, 81–89.
- Amman, J., Sachs, H. (1568): *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden, hoher und nidriger, geistlicher und weltlicher, aller Künsten, Handwercken und Händeln. Durch d. weitberümpften Hans Sachsen gantz fleissig beschrieben u. in teutsche Reim en gefasset, Ständebuch von 1568 mit Holzschnitten von Jost Amman*, Frankfurt am Mayn, 1568. http://www.digitalis.uni-koeln.de/Amman/amman_index.html (24.10.2015)
- Апокрифи старозаветни (2005): Према српским преписима, прир. и превео Т. Јовановић, СКЗ, Београд.
- Bílek, J. (2000): *Ius regale montanorum, aneb, Právo královské horníkuov*, Kutná Hora : Kuttna.
- Бирташевић, М. (1970): Средњовековна керамика, Београд.
- Бјелетић, М. (2006): *Пагрџине (ѿворбени архаизам из Бучума)*, Годишњак за српски језик и књижевност 8, Ниш, 39 – 43.
- Благојевић, М. (1973): *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд.
- Благојевић, М. (1979): „Закон светиоја Симеона и светиоја Саве”, у: *Сава Немањић-Свети Сава, историја и предање*, САНУ, Научни скупови 7, Председништво 1, Београд 1979, 129–166 (Прештампано у: Благојевић, М. (2004): *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд, 2004, 191–246).
- Благојевић, М. (2003): *О аѿрарним односима у Полимљу крајем XII и ѿочейком XIII века*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд, 7–23 (Прештампано у: *Немањићи и Лазаревићи*, 175 –189).
- Благојевић, М. (2007): *Земљораднички закон-средњовековни рукоѿис*, САНУ, Београд.
- Божанић, С. (2007): *Обичаји и веровања Словена (V–VI век) на ѿросѿору данашње Војводине*, Истраживања 18, 59–72.
- Војанић, Д. (1974): *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Београд.

- Boccaccio, G. (1403): *De Claris mulieribus, traduction anonyme en français Livre des femmes nobles et renommées*, 1403, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Français 598, Identifiant : ark:/12148/btv1b84521932, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84521932> (26.02.2016.)
- Boccaccio, G. (c. 1440): *De claris mulieribus in an anonymous French translation (Le livre de femmes nobles et renommées)*, c. 1440 France, N. (Rouen), The British Library, Royal 16 G V <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.aspx?MSID=8359> (26.02.2016.)
- Булић, Д. (2014): *Земља Моравице – насеља и сѣановнишиѣво (XIV - њочеѣак XVI века)*, Београд (докторска теза у рукопису). “E-theses“ https://phaidravg.bg.ac.rs/detail_object/o:9952?tab=0#mda (01.08.2016).
- Vasić, M. (1980): *Sumarni defter sandžaka Aladža Hisar (Kruševac) iz 1516. godine kao istorijski izvor*, Prilozi za orijentalnu filologiju 28–29.
- Вендина, Т. И. (2002): *Средневековий человек в зеркале старославянской языка*, М.: Индик.
- Веселиновић, А. (1997): *Дубровачко Мало Веће о Србији (1415–1460)*, Београд.
- Вујошевић, Ж. (2013): *Архиљевичка хрисовуља цара Сѣефана Душана*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1, Београд, 241–254.
- Grant, J., Gorin, S., Fleming, N. (2015): *The Archaeology Coursebook. An Introduction to Themes, Sites, Methods and Skills*, 4th Edition, Routledge.
- Даль, В. И. (2006): *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4 томах, Рипол Классик.
- Данилови настављачи (1989): *Данилов Ученик, друји насѣављачи Даниловој зборника*, прир. Г. М. Данијел. Данашња језичка верзија Лазар Мирковић, СКЗ, Београд.
- Даничић, Ђ. (1863): *Рјечник из сѣарина срѣских*, 1, Биоград.
- Динић, М. (1957): *Из Дубровачкој архива I*, САН, Београд.
- Динић, М. Ј. (2003): *За историју рударсѣва*, Из српске историје средњег века, приредили С. Ђирковић-В. Ђокић, Београд, Equilibrium, 457–668.
- Динић-Кнежевић, Д. (1971): *Трѣовина дрвѣтом у Дубровнику у XIV веку*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XIV–1, 9–30.
- Древнерусские берестяные грамоты (2004): *Рукописные памятники Древней Руси (Birchbark Literacy from Medieval Rus: Contents and Contexts)*. http://gramoty.ru/?id=about_site (26.11.2015.)
- Ђокović, Z. (2003): *Stanovništvo istočne Makedonije u prvoj polovini XIV veka*, ЗРВИ 40, 97–244.
- Ердељан, Ј. (1996): *Средњовековни надѣробни сѣоменици у обласѣи Раса*, Београд.
- Жикић, С. (2007): *Срѣски средњовековни намешѣај*, Задужбина Андрејевић, Београд.

- Zábranská, M. (2014): *Reflexe geneze přemyslovské pověsti*, Západočeská univerzita v Plzni, Plzen, (diplomová práce).
- Zlatar, Z. (2002): *Huius... est omnis reipublicae potestas: Dubrovnik's Patrician Houses and Their Participation in Power (1440–1640)*, *Dubrovnik Annals* 6, 45–65.
- Isidori Hispalensis Episcopi (1911): *Etymologiarvm sive originvm Libri XX. Recognovit breuique adnotatione critica instrvxit*. W. M. Lindsay in Vniuersitate Andream litterarvm hmaniorvm professor, Tomvs II libros XI – XX continens, Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1911.
- Jireček, H. (1867): *Codex juris Bohemici: Aetatem přemyslidarum continens* I, Pragae.
- Јиречек, К. (1988): *Историја Срба I*. Превео и допунио Ј. Радоњић. Исправљено и допуњено издање, Просвета, Београд.
- Катић, Т. (2009): „Сиројше куделнице” и башиџинице: два џија хришћанских удовичких домаћинстава у Османском царству – на примеру Призренској санџака у 16. веку, *ИЧ* 58, 209–229.
- Ковачевић-Којић, Д. (2007): *Дубровачке занатлије у средњовековној Сребреници*, у: *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV)*, Београд. Прештампано из: *Годишњак ДИ БиХ* 15 (1966) 25–45.
- Колчин, Б.А. (1968): *Новгородские древности. Деревянные изделия*, Свод археологических источников, Свод археологических источников (САИ) Е1-55/1.
- Колчин, Б.А. (1971): *Новгородские древности. Резное дерево*. Свод археологических источников, Е1-55/2.
- Костић, К. Н. (1904): *Стара српска шривина и индустрија: студија из културне историје српског народа у средњем веку*, Београд.
- Kulischer, J. (1957): *Орца економска повјест средњег и новог вијека*, Zagreb.
- Kurtović, E. (2014): *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Лома, А. (2004): *Прасловенска лексика и култура у индоевројском контексту*, Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске 4, Филозофски факултет, Нови Сад, 15–42
- Лома, А. (2013): *Топонимија Бањске хрисовуље : ка осмишљењу старосрпској топонимасличкој речника и бољем познавању ојшесловенских именовних образаца*, САНУ, Београд.
- Lučić J., *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Zagreb 1979.
- Манојловић Николић, Р. (2010): *Средњовековно оруђе од њожја у Србији*, Нови Сад.
- Марковић, Б. (1985): *Закон о рудницима десјоја Стефана Лазаревића. Превод и љравно-историјска студија*, Споменик СХХVI, одељење друштвених наука 24, Београд.
- Matschke, K-P. (2002): *Commerce, Trade, Markets, and Money, Thirteenth--Fifteenth Centuries*, *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century* II, ed. A. E. Laiou, *Dumbarton Oaks Studies*, Dumbarton

- Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. in three volumes as number 39 in the series *Dumbarton Oaks Studies*, Dumbarton Oaks, 771–806.
- Megiser, H. (1592): *Dictionarium quatuor linguarum videlicet, Germanicae, Latinae, Illyricaе, (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae*, Graz, 1592, нумерисано речима у доњем десном углу. Digital Library of Slovenia (dLib.si). Ljubljana: National and University Library (NUK).
- Мијатовић, Ч. (1873): *Студије за историју српске провинције XIII-ој и XIV-ој века*, Гласник СУД, 189–249.
- Miklosich, F. (1866): *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*, Vindobonae 1862–1865 : G. Braumueller.
- Милутиновић, Б. (1991–1992): *Дубровчани у Трејчи го 1455. године*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини XXI–XXII, 211–241.
- Михаљчић, Р. (2006): *Закони у старим српским исправама, њравни њројиси, њреводи, уводни њекстови и њјашњења*, САНУ, Београд.
- Мишић, С. (2007): *Користићење њнуњрашњих вода у српским земљама средњеј века*, Утопија:Београд.
- Mišić, S. (2013): *Uпотреба vode u ličnoј higijeni čoveka srednjovekovne Srbije*, *Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae, veterinae* 32–1, 33–44.
- Mladenova, O. (1998): *Grapes and Wine in the Balkans: An Ethno-linguistic Study*, Wiesbaden : Harrassowitz Verlag,
- Мргић, Ј. (2004): *Средњовековни човек и њприрода*, У: Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд, 163–182.
- Mrgić, J. (2010): *Some considerations on woodland resource in the medieval Serbia and Bosnia*, БИГ 1, 87–101.
- Mrgić, J. (2014): *Rocks, Waters, and Bushes–What did the Ragusan Commune Acquire from the Bosnian King in 1399? An Environmental History Approach*, in: Man, nature and environment between the northern Adriatic and the eastern Alps in premodern times, eds. P. Štih, Ž. Zwitter, (Zbirka Zgodovinskega časopisa 48) Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 52– 73.
- Munby, J. (1991): *Wood*, у: *English Medieval Industries: Craftsmen, Techniques, Products*, eds. J. Blair, N. Ramsay, Cambridge, 379–406.
- Ненадовић, С. М. (2003): *Грађевинска њтехника у средњовековној Србији*, Београд.
- Niermeyer, J. F. (1976): *Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique Latin Medieval-Francais/Anglais; A Medieval Latin-French/English Dictionary*, Brill.
- Новаковић, С. (1894): *Буркард и Берњрандон де ла Брокијер, О Балканском њолуосњрву XIV и XV века*, Годишњица Николе Чупића XIV, 1–67.
- Новаковић, С. (1912): *Законски сњоменици српских држава средњеј века*, Београд.
- Павловић, Д. Ст. (1962): *Цркве брвнаре у Србији*, Саопштења V.
- Пејовић, Р. (1984): *Представе музичких њнструмената у средњовековној Србији*, Београд.

- Фостиков, А., Петровић, В. (2014): *Прилози истраживању војне улоге занатлија у средњовековној Србији*, БИГ 5, 59–69.
- Freestone, I.C. (1992): *Theophilus and the composition of medieval glass*, in *Materials Issues in Art and Archaeology III. Materials Research Society Symposium Proceedings*, eds. Vandiver, P.B., Druzik, J.R., Wheeler, G.S., and Freestone, I.C., Volume 267, 739–746.
- Нан, В. (1960): *Уметничка скринја у Југославији : од XIII до XIX столјећа*, Београд.
- Хан, В. (1966): *Индустрија на подручју Пећке патријаршије, XVI—XVIII вијек*, Нови Сад.
- Храбак, Б. (1958): *Београд као хришћаниште и бродоградилниште у XV, XVI и XVII веку*, Годишњак града Београда V, Београд, 27–54.
- Храбак, Б. (1962): *Сеоске занатлије на Косову и суседним областима средином XV столјећа*, Гласник Музеја Косова и Метохије 11, 135–150.
- Храбак, В. (1984): *Арбанашко дрво у Дубровнику*, *Historijski zbornik* 37, 61–86.
- Храбак, Б. (1990): *Занатлије на Косову 1389–1455*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића 13, Пријепоље, 207–216.
- Campbell, K. (2005): *What Was Jesus' Occupation?*, *Journal of the Evangelical Theological Society* 48, No. 3, September 2005, Evangelical Theological Society (ETS), 501–519. https://www.etsjets.org/files/JETS-PDFs/48/48-3/JETS_48-3_501-519.pdf.
- Curta, F. (2004): *Barbarians in Dark-Age Greece: Slavs or Avars?* In: *Civitas Divino-Humana. In honorem annorum LX Georgii Bakalov*. Ed. by T. Stepanov and V. Vachkova, Sofia: Centar za izsledvania na balgarite Tangra TanNakRa IK, 513–550.
- Чајкановић, В. (1973): *Да ли су сџари Срби знали за идоле?*, у: *Мит и религија у Срба*, Београд, 46–57.
- Ђирковић, С. (1997): *Производња, занат и техника у Србији средњег века*, *Работници, војници, духовници*, Београд, 56–78. Прештампано из: Ристић М.- Ђирковић С.- Кораћ В., *Ојке српских средњовековних манастира*, Београд 1989, 1–24 (С. Ђирковић).
- Ђоровић-Љубинковић, М. (1965): *Средњовековни дуборез у источним областима Југославије*, Београд.
- Шастел, А. (2005): *Уметник*; у: *Човек ренесансе*. Приредио Е. Гарин, Clio, Београд.
- Šebečić, B. (1996): *O trgovini bitumenom u Dalmaciji od XIII do XVIII. stoljeća*, *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 8, Zagreb, 129–138.
- Whatling, S. (without date): *The Corpus of Medieval Narrative Art*. http://www.medievalart.org.uk/chartres/037_pages/Chartres_Bay037_key.htm и даље. (17.12.2015).

Aleksandra Fostikov

PLANT MATERIALS AND ITS PROCESSING IN MEDIEVAL SERBIA

This paper is a contribution to the study of the crafts based on the plant material and its processing, especially the wood, in the territory of medieval Serbian states. Besides the description, definition, differentiation and status of those professions, attention was also paid to the classification and identification some of the data related to onomastics.

Properties, accessibility and easy way of the processing initiated that the vegetation become an important material for the production of everything needed – from the fire to the shelter, from the tool to the weapon, from clothes to shoes. The plant processing was well known to the old Slavs about which speaks written and material sources, terminology of the processing, differentiation of the craft names and the rare use of the loanwords. In the medieval world of wood, forests and plants, the group of those who work in wood or in the plant processing was necessary in the everyday life. In the territory of Serbian lands this group could be divided in four main subgroups based on the material which is used and implemented technique. In the first are woodworkers, in the second those who worked with the woody vegetation, in the third rope and yarn makers. The last are those who worked with fire. They all lived and worked: in villages (rulers, feudal or from monasteries), in towns, and in mining settlements.

The significance of the plant processing reflects in the names and in surnames, but also on the toponyms, which titles are valuable source for research of this craft. They are those derived from the title of object (e.g. bacva- Bacvar), place of work (e.g. Kladorubnica) or from the names of the used plants (e.g. rogoshnik).

Key words: plants, crafts, wood, Serbia, Middle Ages, historical geography.

Стела Гашпаровић
Филолошка гимназија
Каменичка 2, Београд
stella.gasparovic@gmail.com

ДУБРОВЧАНИ У РУДНИЦИМА КОПАОНИКА У ВРЕМЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

У раду се разматра развој рударства на Копаонику током Средњег века. Копаоничко рударско подручје било је једно од најзначајнијих у средњовековној Србији. Рудници Копаоника су обиловали племенитим и обојеним металима. То су рудници Трепча, Плана, Копорић, Запланина, Остраћа, Ливађе, Беласица, Ковачи и Бело Брдо. У српској историографији објављени су научни радови о појединим рудницима овог подручја али до сада није написан рад у коме би сви они били обухваћени. Овај рад представља покушај да се обједине сви рудници Копаоника, истакне њихов значај, као и улога Дубровчана и њихових насеобина у рударству Копаоника у време владавине српског деспота Стефана Лазаревића.

Кључне речи: *Дубровчани, Српска деспотовина, деспот Стефан Лазаревић, Копаоник, рударство, рудници, дубровачке колоније*

Привредни полет Србије у време деспота Стефана Лазаревића, нарочито развој рударства, привукао је више него раније бројне Дубровчане (властелу и пучане). У српским привредним центрима они су живели и пословали као трговци, занатлије, цариници, закупци или власници делова рудника и рударских постројења (јама и топионица), државни функционери, чак и протовестијари. Од друге деценије XV века на подручју Србије и Босне је живело и пословало понеколико стотина Дубровчана одједном.¹ Дубровачке насеобине налазиле су се у великим рударским

¹ Јірећек 1915, 35–37; исти 1959, 205–303; исти 1978², 192, 194; Божић 1949, 21–62, 46; Тадић 1971, 13–44, 30.

местима (нпр. Новом Брду, Сребрници), али и у мањим рудницама и градовима. У колонијама су Дубровчани имали своје посебно уређење, судску аутономију а дубровачка влада је штитила њихове интересе и давала им упутства како да поступају према српским владарима и локалним властима.² Повељом деспота Стефана Лазаревића, издатом у Борчу 2. децембра 1405. године, Дубровчанима су обновљене старе трговачке повластице. Поред ранијих српско-дубровачких уговора из времена Немањића, овај уговор је након повеље кнеза Лазара од 9. јануара 1387. године, био прва повеља о српско-дубровачким односима. Дубровчанима је признато све што су им „прва господа српска” већ подарила.³

Трговачке повластице Дубровчанима су потврдили и Гргур и Ђурађ Бранковић са мајком Маром и братом Лазаром у Вучитрну 29. децембра 1405. године. Касније је и деспот Ђурађ Бранковић у својим повељама издатим у Некудиму 13. децембра 1428. и у Смедереву 17. септембра 1445. године потврдио Дубровчанима старе повластице.⁴ Захваљујући добијеним повластицама, Дубровчани су највећу зараду остваривали баш на извозу злата, сребра, олова и бакра из српских и босанских рудника. У Западној Европи у првој половини XV века владала је несташица племенитих метала. Сребро је било најтраженији метал, њиме се мерило богатство земље. Дубровчани су артикле из српских земаља даље одвозили у Млетке али и у Апулију, Анконску марку, Умбрију, Тоскану, Ломбардију.⁵

О порасту дубровачке трговине рударским производима сведочи и једно писмо деспота Стефана Лазаревића из 1417. године у коме каже да су они „за прве госпоре српске” извозили „коже, восак и сирење, а сада носе сребро и злато.”⁶ Дубровчани су пословали углавном путем трговачких друштава (*collegantia*). Често су се у пословима међусобно засту-

2 Тук 1992, 85–95.

3 Miklosich 1858, 205–207, 266–269; Новаковић 1912, 200–203, 218–221; Стојановић 1929, 120–123, 200–204; Младеновић 2003, 192–193, 196–197, 199–200; исти 2007, 43–44, 46–48, 49–51; Веселиновић 2011, 151–164; Пурковић 1978, 76–77.

4 Miklosich 1858, 207–209, 269–272, 352–355, 433–437; Новаковић 1912, 203–205, 221–225, 231–236; Стојановић 1929, 136–139, 151–154, 1934, 11–21.

5 Ćirković 1990, 15–26; Kovačević-Kojić 1990, 61–78; Примера ради, сваке године у свет је одлазило око 25.000 кг сребра (25 т) што је представљало вредност од преко 500.000 дуката: Тадић 1968, 519–536, 531; Према књизи дубровачке ковнице за 1422. годину, сматра се да је преко Дубровника извезено 5,67 тона сребра, што представља доњу границу производње сребра у Србији и Босни, а то је чинило више од 1/5 укупне европске производње. Године 1425, доња граница производње сребра у Србији и Босни износила је „12 тона”. Само у Сребрници где је производња сребра у то време била на врхунцу њеног развоја износила је 5–6 тона годишње: Динић 1976, 81–90; Ћирковић 1976, 91–98, 92, 94; Спремић 1994, 590.

6 Стојановић 1929, 219–220.

пали, тј. један је био прокуратор другом. Прокуре су осим у Дубровнику на латинском, биле састављане и у Србији, на српском језику.⁷ О раду Дубровчана у рудницима нема података, али су као предузетници у рударству стекли статус Саса па је на њих примењивано и рударско право.⁸ Први познати писани закон о рудницима и рударским пословима настао је у време деспота Стефана Лазаревића. Деспотов закон о ”цеховјех и о баштинах и о вјере и о колјех и всаких потребних судовјех” издат је на двору у Некудиму 29. јануара 1412. године и био је намењен рударима Новог Брда.⁹ Стручњаци деспота Стефана Лазаревића су заправо само кодификовали „законе из времена прве господе,” односно обичајно право.

Према Закону о рудницима, сваком власнику је давано онолико делова руде колико је имао делова у руднику, а 1/10 је припадала држави одн. владару (урбура). Центар трговине металом и прераде био је у Приштини. Сребро добијено у рудницима је изливано у шипке на које је у српским царинарницама или ковницама стављан жиг (бола) и наплаћивана одређена такса. Том мером деспот Стефан Лазаревић је покушао да што више сребра задржи у земљи и забранио је Дубровчанима да плаћају сребро по већој цени него што га откупљују његове ковнице. Како би повећао приходе владара и властеле, деспот је настојао да спречи извоз злата уз сребро (гламско сребро, *argentum de glama*) а да не буде плаћено као злато. Дубровчани су се томе противили јер су до XV века извозили сребро и злато плаћајући само сребро и тако стицали велике приходе.¹⁰

Копаоничко рударско подручје обухватало је више рудника и једно је од најзначајнијих у средњовековној Србији. Налази се на планинском масиву између Ибра, Топлице и Косова Поља. Највећи рударски предео у целој српској држави средњег века, први пут се под именом Копаоник-Копалник помиње крајем XII века. Из имена се види да су Срби, вероватно и пре доласка Саса, копали и прерађивали руде.

Од XIII века па надаље, у писаним документима се помиње под именом Копаоник, Копаник, Coponi, Coponich, Coparenich. У XVI и XVII веку називан је *Monte Argentaro*, *Mont d'Argent*, *Montagna dell' argento*, *Monte*

7 Спремић 1994, 654.

8 Ćirković 1979, 1–20; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 67.

9 Радојчић 1962; Марковић 1985, 7–64; О кодификацији Рударског законика деспота Стефана Лазаревића и издање латиничког рукописа овог споменика видети код: Ђирковић 2005, 1–85; Михаљчић 2015, 107–112.

10 У гламском сребру проценат злата је требало да износи од 1 до 5% , током XIV века. Зато је његова цена и била различита и износила је од 14 до 24 перпера. Злато се као и сребро изражавало у литрама: Решетар 1929, 31, 53, 71,75; Воје 1970, 15–43; Спремић 1994, 586, наводи 25% злата у свакој глами у време деспота Ђурђа а то је ¼ укупне тежине; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 70.

Argentato, Monte reale d' Argentiera, Gimiš Dag (турски сребрна планина).¹¹ Рудници Копаоника су у средњем веку обиловали племенитим и обојеним металима: сребром, гламским сребром, златом, оловом, бавром и гвожђем. До средине XIV века отворени су били рудници Трепча (1303), Плана (1346), Копорић (1346), Остраћа/Остатија (1346), а у првој половини XV века Запланина (1400), Ливађе/Ливада (1405), Беласица (1423), Ковачи (1426) и Бело Брдо (1438). На Копаонику је до сада рекогносцирано око 12.000 старих рударских радова и најмање 215 топионица али се сматра да је њихов број знатно већи.¹² Иако је Копаоник у средњем веку био значајна рударска област, са прилично обимном рударском производњом током XIV и XV века, о томе се у српској историографији није довољно писало. Не постоји монографија већ само појединачне студије о рудницима овог подручја. На основу дубровачких извора Богумил Храбак је обрадио историју рудника Бело Брдо и Запланине,¹³ Михаило Динић је писао о Трепчи у Средњем веку.¹⁴

О Дубровчанима у Трепчи писао је Бранислав Милутиновић.¹⁵ Василије Симић је писао о Плани¹⁶ а Ружа Ђук је писала о Копорићима и Беласици.¹⁷ У овом раду су према хронолошком редоследу настанка, обухваћени сви рудници Копаоника, дубровачке насеобине и број Дубровчана у њима, њихово пословање, број судских комисија. Међу дубровачким изворима, од посебног значаја за писање овог рада биле су одлуке дубровачког Малог већа (1415–1460) објављене захваљујући Андрији Веселиновићу.¹⁸

ТРЕПЧА

Налази се на јужним огранцима Копаоника, на око 900 м надморске висине. У Трепчи је најпре започело коришћење богатог рудног блага на овом подручју. Рудник и насеље су настали захваљујући активности немачких рудара Саса, затим трговаца из Приморја, посебно Дубровчана и Которана. Рудници Трепче су обиловали сребром, оловом и гвожђем.

11 Новаковић 1912, 568–569; Поповић 1906, 166–222; Јиречек 1959, 255–266; исти 1978², 175; Simić 1951, 205, 208–209.

12 Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 35.

13 Храбак 1951, 51–54; исти 1952, 55–67.

14 Динић 1978, 400–409.

15 Милутиновић 1993, 211–241.

16 Симић 1957, 106–122 (1–18).

17 Ђук 1989, 23–38.

18 Веселиновић 1997.

Трепча је била на врхунцу развоја у првој половини XV века. Бројни рударски радови били су груписани око брда Старог Трга, Старог Трга (савремени рудник), Мажића, Витушића, Мељенице, Гувништа, Мађере и Гропова. Регистровано је око 2000–2200 старих рударских радова. Међутим, остаци некадашњих топионичарских радова највећим делом су уништени па се број топионица у Трепчи не може тачно утврдити. Било их је око 18–20 и то већином на Трепчанској реци и околним потоцима, затим на Смрековици, Гувнишкој и Бајгорској реци. У историјским изворима Трепча (Trierza, Tripza, Tercsa) се први пут јавља 1303. године у једном писму римског папе Бенедикта XI барском надбискупу Марину у вези са навођењем католичких парохија. У српским документима јавља се у Светостефанској хрисовуљи (1314–1316) краља Милутина.¹⁹

У почетку је у Трепчи било више Которана, Задрана, Сплићана и Млечана у односу на Дубровчане. Међу првим Дубровчанима који су ишли у Трепчу био је властелин Марко Лукаревић (1313. године је долазио као трговац, а нешто касније као дипломата). Његову пословну активност преузели су и његов брат Јуниус и синови Лукариус и Никола. Од тридесетих година XIV века почео је да се увећава број Дубровчана у Трепчи. У време распада Српског царства, Трепча је у поседу Бранковића постала њихов најзначајнији рудник, где су они ковали новац, а сребро из Трепче упућивали као депозит у Дубровник. Крајем XIV и почетком XV века Турци су успоставили контролу над експлоатацијом рудног блага на овом подручју.

У Трепчи, Приштини и Звечану седео је турски кадија, затим „sclaoTurcho” са задатком да контролишу производњу и увоз сребра и олова. Ипак, почетком XV века порастао је број Дубровчана у Трепчи. На основу одлука Малог већа, готово из дана у дан, могу се пратити именована судија и конзула у Трепчи, па донекле сагледати и број Дубровчана ако се узму у обзир и тужитељи и тужени. У периоду од 1415. до 1427. године у Трепчи је укупно именовано 370 судских комисија, па је тако Трепча била на трећем месту (после Сребрнице и Приштине) по броју конзулата. По бројности Трепча никада није достигла Ново Брдо и Приштину у којима је у неким годинама било и преко двеста Дубровчана. У Трепчи је било највише до сто Дубровчана (1423. године). По бројности ова дубровачка насеобина била је слична Јањеви.²⁰ У Трепчи дубровач-

19 Theiner 1859, 408; Ковачевић 1890, 2; Динић 1978, 400–409; Божић 1979, 17; Милутиновић 1993, 212, нап. 7,8; Ђирковић 1997, 247.

20 Simić 1951, 211–212; Жиречек 1959, 210–303, 267; Динић 1978, 401–407; Милутиновић 1993, 212–215, 219; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 35; *Лексикон градова и њирова*, 300–301 (В. Петровић).

ка властела није имала одлучујућу улогу. Па ипак, иако ретко, 14 властeosких породица се налазило у Трепчи. Соркочевиха (de Sorgo) је било највише – чак 6 њихових чланова (Јаков, Иван, Марин, Матија, Никола и Паскоје). Присуство дубровачке властеле у Трепчи може се регистровати сваке године када је интересовање за овај рудник највеће (1415–1427, изузевши 1418. годину). Након 1427. године њихово присуство је готово занемарљиво. У првим годинама XV века, поред Соркочевиха у Трепчи су били Крусићи (de Crosio)-Матија, Михајло и Стефан. Од Ђорђића (de Georgio) помињу се Иван и Сигисмунд. Затим у Трепчи су били и Гучетићи, Кабужићи, Журговићи, Проданчићи, Волчићи, Бобаљевићи, Бунићи, Градићи, Заманићи.²¹ Сви чланови властeosких породица углавном су именовани за конзуле мада је тај број у односу на Сребрницу, Приштину и Ново Брдо био заиста мали јер су племићи углавном живели ван Трепче, у Приштини и Новом Брду. Појављивали су се у Трепчи само по наредби Малог већа. У Трепчи је племић могао бити тужен и тужитељ, док су се судске комисије редовно састојале од пучана. Чак и у споровима између властеле и пучана, племићи нису лично присуствовали, већ њихови заступници-прокуратори.

Међу пучанима у Трепчи у раду судских комисија учествовали су Јаков (Јакша) Бенвенутић; Бенко, Брајко, Антоје и Јакша Богојевић (Тинтина); Жан, Стјепко, Живко, Влатко, Витко и Цветко Влакановић; Живко Ђинових; Жан, Ђурко, Гојко, Живко, Иван, Мароје и Цветко Ђурковић; Живко и Мароје Живковић; Никола (Николица) Ђерђашевић; затим Сплићани Дује, Петар Дује и Симон Дује Кјукола „de Spaletto”; Никола и Влакуша Куделиновић и Никола Хранисаљић; Новак Лијешевих; Павал Мартиновић; Влакота Милиновић; Богдан, Ђурица и Марин Наљешковић; Новак Николић; Никша Миошић; Радоња Прибиловић; Мароје Радованић (Птичић); Јакша, Марко, Мароје, Никола и Рушко Пичурковић (Перванових); Стоњанин Богиша Радмиловић; Марко и Јакша Ратковић; Серђ Радосалић (Печиних); Радован Сквоснић; Стипша Тврдисалић и др. Највише именовања у судским комисијама имали су Брајко Богојевић Тинтина кога можемо пратити од 1415. до 1425. године (30 пута конзул, 50 пута судија), затим Симон Дује Кјукола у времену од 1423. до 1427. године (56 пута конзул и 34 пута судија), Живко Ђурковић у интервалима 1415–1417, 1419–1420. и 1423–1427. године (88 пута конзул и 86 пута судија); Мароје Радованић (Птичић) је у периоду од 1415. до 1422. године имао укупно 52 именовања за конзула и 50 именовања за судију.²² Неки

21 Опширније о дубровачком патрицијату видети код: Манкен 1955, 81–102; иста, 1960.

22 Веселиновић 1997, 1–205, видети за период 1415–1427. године; Милутиновић 1993, 221, 223, 235.

Дубровчани су се појављивали само једанпут а неки су у Трепчи живели у интервалу од пет до тридесет три године. Најдуже су се задржали племићи Гучетићи (Алојзије, Витко и Павле Николе), Матко Крусић и Соркочевићи (Иван, Јаков, Јуније, Никола). У Трепчи су живели пучани: Брајко и Јаков Богојевић Тинтина; Антоје Брајковић; Цветко Влакановић; Остоја Гојаковић; Борослав Добретинић; Добреч Драгосалић; Добрашин Драженовић; Николица Ђерђашевић; Живко Ђурковић; Дује Кјукола de Spaleto; Петар Дуја и Симон Дуја Кјукола de Spaleto; Никола Кранисалић; Никола Куделиновић; Новак Лијешевић; Павле Мартиновић; Богиша и Божићко Миленовић; Никша Милошевић; Мирко Милшић; Прибил и и Срђан Миошић златари; Новак Николић; Никола Обертић; Јакша, Марко, Мароје, Никола и Рушко Пичурковић; Серђ Печинић; Ратко Прибиловић; Михаило Прогоновић, Мароје и Влакуша Радованић Птичић, Ђурађ Радичевић; Богиша Радмиловић Стоњанин, Мароје Радојевић, Јакша и Марко Ратковић, Радовац Сквоснић, Стипша Тврдисалић, кратко су пословали Бартол Маринчетић, Никола Твртка Главић.

Већина наведених личности су пословале и у другим центрима Српске деспотовине. Многе од њих су наставиле своју делатност у Трепчи и у доба деспота Ђурђа Бранковића. У Трепчи су најдуже боравили Никола Кранисалић (20 год.); Антоје Брајковић-златар (21 год.); Цветко Влакановић (22 год.); Дује Кјукола de Spaleto (23 год.); Јаков Брајковић Тинтина (30 год.); Живко Ђурковић, Мароје Птичић и Симон Дује Кјуколаде Spaleto су се најдуже задржали у Трепчи (33 год.). Најчешће су пословали отац и синови, браћа, рођаци, као нпр. Прибил и Срђан Миошић (златари), Антоје, Брајко, Петар и Јаков Тинтина. Дубровчани у Трепчи су били и закупци царина и трепчанске ковнице новца. Оне су у Трепчи и Приштини издаване у закуп на годину дана, а могао се и продужити рок. Владар је од закупаца, унапред или у ратама, добијао уговорену суму годишњег закупа. По истеку закупа владари су издавали разрешнице којима су обавештавали дубровачку владу да су цариници испунили обавезе.²³ У Области Бранковића, Дубровчани су осим у Трепчи, узимали у закуп царине у Приштини, Вучитрну, Звечану, Брскову, Глухавици. Закупци царине и ковнице у Трепчи били су Богиша Радмиловић и компањони (1411); Никша Пешчић или Соркочевић (1411), Мароје Наљешковић (1412), Јакша Бенвенутић и Никола Звездић (1413), Богдан Миленовић са браћом и Богиша Радмиловић (1414), Стипша Тврдисалић (1423). Новембра 1411. године, госпођа Мара и син Ђурађ Бранковић су издали разрешницу од

23 Милутиновић 1993, 230. Опширније о историји царина и о царинском систему видети код: Ивановић 1948; Веселиновић 1984, 7–38; исти 1995, 221–227; *Лексикон српској средњег века*, 792–795 (А. Веселиновић).

дугова Богиши Радмиловићу који је „држао царину у Приштини и Трепчи и цеку” 1410. године.²⁴

Богишини компањони били су Новак Макједол, Мароје Алексић, Николица Ђерђашевић. У лето 1411. године, на њих се жалио Стјепко Сергуловић дубровачким властима, да су га пријавили госпођи Мари да им је дужан и да му Мара одузме 500 перпера и делове рупа. Сергуловић је молио владу да му учине конзуле како би могао „истерати своје право по обичају о рупама.” Дубровачка влада је 22. фебруара 1414. године опоменула Богдана Миленовића и Богишу Радмиловића да чине трговцима тешкоће због неприхватања новца деспота Стефана Лазаревића, али им је „господин” Ђурађ Бранковић наредио да га морају сматрати платежним средством у целој земљи.²⁵ За део ковнице у Трепчи, Бранковићи су издали разрешницу 31. децембра 1412. године Мароју Наљешковићу и да је по истеку закупа „плата била намирена.” Бранковићи су некада по истеку закупа били дужни закупцу а Ђурађ се обавезао да ће измирити дуг. Наиме 25. септембра 1414. године издао је разрешницу за царину и ковницу Бранковића коју је за „годиште” закупио Богдан Миленовић са браћом и Богиша Радмиловић и остали. Закупци нису учинили никакву крађу ни лукавство али им је Ђурађ остао дужан 400 литара сребра. Децембра 1423. године разрешница је издата Стипши Тврдисалићу.²⁶ У Трепчи је закупник царине био и Никола Пешчић или Соркочевић. Он је 5. јануара 1411. године с наоружаним рударима напао кућу Ивана Каруча и разбио му сву имовину. Против Николе је исте године била поднета тужба.²⁷ Јакша Бенвенутић (Драгојевић) и Никола (Никша) Звездић били су 1412–1413. године цариници у Трепчи. Као цариници су спроводили „новости” и одузимали трговцима робу због чега су се Дубровчани жалили својој влади. На Јакшу су се жалили да у области госпође Маре узима више него што је обавезно и уобичајено. Остоја Гојаковић се 10. септембра 1412. године жалио да га је Јакша тукао и опљачкао. Почетком 1413. године, цариник Јакша Бенвенутић и Никша Звездић били су оптужени да су браћи Ангелу и Ивану Николином силом отели 11 буради вина, две „пече” тканина и један товар калаја. Тужиоци су као сведоке насиља именовали осам присутних Дубровчана са властелином Марином Соркочевићем на челу листе. Јакша и Никша су осим у Трепчи, држали у за-

24 Јиречек 1892, 21–97, 60; Стојановић 1929, 161.

25 Јога 1899, 144; Динић 1978, 404–405; Спремић 1994, 82.

26 Пуцић 1862, 61; Стојановић 1929, 161–162, 163, 167; Спремић 1994, 74–77.

27 Јиречек 1892, 56–57.

куп и царину у Приштини и Добријеву.²⁸ Представници власти у Трепчи били су кнез, кефалија и градски сабор. Не зна се да ли је градски сабор био састављен од пургара, као у Сребрници и Новом Брду у којима је постојало саско градско уређење. Дубровчани су у Трепчи имали две цркве – Св. Марије и Св. Петра. Интерес Дубровчана за најзначајнији рудник копаоничког басена почео је да опада тридестих година XV века у корист других места. Област Бранковића се налазила у специфичном положају према Турцима. Док се деспот Стефан привредно отргао испод турске зависности, Бранковићи су остали под руком скопског крајишника Пашаита (1389–1414) и његовог наследника Исака (1413–1444). Пашаит је имао удела у Трепчи од $\frac{1}{4}$ рудног кола топионице Јунија Соркочевића, како је овај то навео у свом тестаменту 1409. године.²⁹ Међутим, први пад Деспотовине 1439. године донео је стагнирање и опадање размене са Дубровником. Не зна се да ли је у том периоду изграђена „Triepza Turcha” или „Доња Трепча”.

На основу одлука Малог већа може се видети да је у Трепчи, у периоду након првог пада Деспотовине, 1440–1453. године укупно формирано свега 19 судских комисија, а у периоду 1454–1459. године ниједна. Престоница деспота Ђурђа – Смедерево – 1449. године има више Дубровчана него сва места на Косову. За разлику од судбине Новог Брда 1455. године, прелазак Трепче под турску власт био је без већих потреса.

ПЛАНА

Наспрам ушћа потока Студенице на коме лежи чувени манастир, налази се недалеко од десне обале Ибра сеоце Плана. Место се налази на крајњем северу копаоничког басена, на висинама између 920 и 980 метара и ту се из галенита добијало сребро. Пошавши из Ибарске долине, од сеоцета Плана, планинским венцем којим је тада водио знаменити рударски пут, а чији се трагови и данас познају, наилази се на читав низ некадашњих колонија. Оне се налазе недалеко једна од друге овим редоследом: Ковачи, Ливађе, Запланина, Остраћа, Копорић, Беласица и Трепча као најјужнија у овом низу. Плана је у средњем веку била знаменито место, а први пут се као место са католичком парохијом спомиње у писму папе Климента VI које је упутио Стефану Душану 7. јануара 1346. године.³⁰ То

28 Решетар 1936, 169–209; Ђук 1998, 113–127. О овим цариницима видети још и код: Веселиновић 1984,24; Спремић 1994, 77.

29 Ђирковић, Ђук, Веселиновић 2004, 9–80, 30–33.

30 Theiner 1859, 701; Smičiklas 1913, 264–265; Божић 1979, 17; Ђирковић 1997, 249.

упућује на закључак да је рударско насеље образовано неколико година раније. Рудници у Плани били су богати златом у праху које је добијено испирањем, затим оловом, бавром и гвожђем. Насеље је било са свих страна окружено рудокопима и топионицама. Рекогносцирани су многобројни рударски радови-преко 2.700 свртњева и уселина и 58 топионица оловних, бакарних и гвоздених руда. Околина Плана обилује називима који сведоче о некадашњем рударском и привредном карактеру насеља: Плаконица, Цеовиште, Шљакниште, Колска река, Кижa или Планска река, Ковачка река, Рудњачка река, Римска или Мајданска бразда, Устава, Трговиште, Пазариште, Царина. Последње вести о Плани су из 1459. и 1461. године. Католичко становништво су као и у другим рударским местима чинили Саси, Дубровчани и Которани.

Ту је постојала дубровачка колонија која је имала трговачке везе са Рудником, Сребрницом, Крушевцом, Трговиштем и Трепчом, имала је свог конзула и католичку цркву. У Плани је постојала и ковница новца (*grossi de Plana*). Новац који је кован у Плани јавља се у документима осамдесетих година XIV века. Одлуком Малог већа од 12. јуна 1388. године у Плани је именован за конзула племић Марин Бенеших (*ser Marinus de Venessa*).³¹ Дубровачки конзул у Плани 1399. године био је Живолин (Живко) Станишић. Њему су госпођа Евгенија, кнез Стефан и господин Вук 15. јула 1399. године у Јагодној издали разрешницу јер је држао планску и шетоњску царину.³² Живко је у Плани саставио тестамент 3. септембра 1403. године којим је део имовине оставио сину Николи, кћерки и жени. Други део добара требало је да продају његови епитропи, а потом да намире дуг веровницима. Такође је навео да су му руднички цариници дуговали 300 литара сребра. Поменуто сребро преузела је од цариника кнегиња Милица.

Из тестамента се види да је Живков пословни партнер био Никола Твртка Главић, још док је Живолинов син Никола био малолетан. Тако је Николи, већ његов отац одредио пут трговању по Србији, посебно пословној сарадњи са Николом Твртка Главић. Обојица су дуги низ година живели у Приштини а не у Плани.³³ Године 1406, деспот Стефан је тражио дуг од царине планске у износу од 24 литара сребра, али су му

31 Поповић 1906, 197; Simić 1951, 209; Симић 1957, 105–122; Јиречек 1959, 266 нап. 170; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 37; *Лексикон градова и шртова*, 214–215 (А. Фостиков).

32 Јиречек 1892, 45; Стојановић 1929, 190–191. У овој разрешници постоји неоснованост захтева да потомци дају дуг.

33 Ђирковић, Ђук, Веселиновић, 2004, 11–14; Динић 1962, 15, нап. 77; Ковачевић-Којић 1995, 5–18.

Дубровчани одговорили да имају разрешницу из 1404. године из које се види да је деспот Живолина разрешио од свих рачуна, а и наследници су му послали препис исте.³⁴ Конзул 1412. године је такође био „грађанин.” Године 1413, помиње се „argento” неког Дубровчанина који је у Плани имао свог фактора а у Сребрници је становао. У тестаменту Стипашина Брајаковића састављеног у Плани 3. септембра 1413. године помиње се велики дуг деспота Стефана у износу од 1100 литара сребра, о чему је Стипашин поседовао деспотову исправу. Навео је и извод из пословне књиге у коју су убележена имена његових дужника и висина дугова. Стипашин је дуговао петорици Дубровчана знатну количину сребра. У тестаменту је Стипашин навео да поседује делове рудника и топионице. У тестаменту Радише Петковића који је 1414. године састављен у Плани помињу се „Tergoviste, Chruseuaz, Tripza”, црква и поп-„prete” у Плани.³⁵ За време владавине деспота Стефана Лазаревића судске комисије у Плани су именоване 1416. – две, 1417. – једна и 1419. – једна. За 28. децембар 1416. године прву комисију су чинили Павле Братковић Дубровчанин, као конзул, Вукосав Квасалић и Радмил слуга некад Стипашина као судије, на захтев Никше Милосалића, против Прибила и Богосава и Вукашина слуге Добрушка. Другу комисију чинили су Вукша Куљисаљић као конзул, Добрушко Стањевић, Радмил некад слуга Стипашина као судије, на захтев Никше, против Палушка Братковића и Михоча Весеоковића. Судску комисију у Плани 23. марта 1417. године чинили су Влахо Братковић, као конзул, Добрушко Стањевић, Никша Перстић, као судије, на захтев Марка Милошевића, против Михоча Весеоковића. Последњу судску комисију која је одлуком Малог већа постављена у Плани чинили су 26. априла 1419. године Павле Братковић као конзул, Влахуша Братковић и Никша Стијепковић као судије, на захтев Николе Милосалића над Радмилом слугом некад Стипашина.³⁶ Као што се може видети за пословање у Плани су били заинтересовани само пучани. Због недостатка података не може се ништа рећи о томе колико су се ови људи временски задржавали у Плани. О раду рудника и дубровачкој насеобиниу време деспота Ђурђа Бранковића, такође се ништа не може рећи.

34 Пуцић 1858, 74; Стојановић 1929, 204–205.

35 Ђирковић, Ђук, Веселиновић 2004, 44–45; Динић 1955, 7 нап 32; Ђирковић 1997, 249.

36 Веселиновић 1997, 19, 22, 50.

КОПОРИЋ

На јужној страни Копаоника, у горњем делу Топличке долине, налази се село Копорић (Копорићи). Изнад насеља, на тзв. Копорићкој Чуки налазило се главно рудиште (1000–1150 м). У Копорићу (Chorogoch) се добијало среброносно олово које је просечно имало 10 гр сребра на проценат олова. То значи да је рудник био сиромашнији сребром. У Копорићу постоји преко 1100 разноврсних рударских рупа и већи број поткопа али је пронађено свега пет топионица, што је у знатној супротности са бројем рударских радова. Први пут село Копорић (Копорићи) се помиње у повељи краља Милутина манастиру Бањској. Тридесетих година XIV века у Копорићу је постојала католичка парохија забележена у писму папе Климента VI које је упутио Стефану Душану 7. јануара 1346. године. Почетком четрдесетих година XIV века, Копорић је привукао Дубровчане, Которане и Сасе који су основали своју насеобину.

Дубровчани су у Копорићу имали своју цркву.³⁷ О организацији рударске производње, учешћу трговаца из Приморја у раду рудника и њиховој бројности мало се зна. У Копорићу је шездесетих година XIV века радила ковница новца (уреггерос де Chorogich). До средине XIV века постојале су три ковнице у српској држави: Брсково (1276), Рудник (1292) и Ново Брдо (1350), па четврта – Копорић. О ковници у Копорићу има мало података. Перпери из ове ковнице су били у оптицају у Призрену. Након смрти цара Уроша, неким деловима Копаоника, а вероватно и рудником Копорићем загосподарили су Мусићи. Може се само претпоставити да су рудник и ковница новца радили и у време Мусића и кнеза Лазара. Последње деценије XIV века, Копорић је израстао у трг, али судећи према његовим приходима производња је била мањег обима. Копорић се помиње 1395. године и у повељи кнегиње Милице-монахиње Јевгеније са синовима Стефаном и Вуком манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори.³⁸

Деловање Дубровчана у Копорићу крајем XIV и почетком XV века више је везано за трговину него за рударство. Рударска производња је тада била мањег обима иако су рудник и трг били активни и у првој половини XV века. Међу Дубровчанима које су послови доводили у Копорић били су Хрватин Твртковић, Добрушко Лукојевић, Живан Дмитровић у

37 Theiner 1859, 701; Ковачевић 1890, 2; Smičiklas 1913, 264; Поповић 1906, 201–209; Simić 1951, 210; Јиречек 1959, 266 нап. 173, 261 нап 155; Божић 1979, 17; Ђук 1989, 25–31; Бирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 37; *Лексикон прадова и шртова*, 139–140 (С. Мишић).

38 Новаковић 1912, 517–520; Живојиновић 1968, 241–270.

време деспота Стефана Лазаревића, а у каснијем периоду Радослав Брагуљевић, Живко Ђурковић, Петар и Марко Прибисалић, Радоња Срећа, Бјелан Остојић. Хрватин Твртковић је годинама живео у Новом Брду и Плани где је 1394. године саставио свој тестамент. Извозио је преко Дубровника у Венецију сребро а у Србију је увозио млетачке тканине. Имао је делове рупа, топионице, куће. Тестаментом је оставио сребро за израду реликвија у Копорићу, у Плани и у Дубровнику. Добрушко Лукојевић и Живан Дмитровић су били 1417. године дужници Влаха Соркочевића, а пошто дуг нису вратили у предвиђеном року, Ловро Соркочевић, прокуратор свог оца Влаха је 19. јануара 1424. године, по два курира упутио писмо Добрушку Лукојевићу у Копорић. Требало је да он дође у року од два месеца у Дубровник и сам измири дуг или да то учини његов прокуратор. Пошто то није урадио, суд је донео пресуду 16. маја 1424. године по којој је Ловро Соркочевић могао наплатити половину дуга од имовине Добрушка Лукојевића.³⁹ О домаћим трговцима има мало података. Зна се да су узимали од Дубровчана кредите. Средином јула 1423. године је састављена судска комисија у Трепчи у којој се као тужени наводе Павле Љубишић и Вукосав из Копорића.⁴⁰

ОСТРАЋА/ОСТАТИЈА

Једини помен овог рударског насеља у писаним документима је већ поменуто папско писмо из 1346. године када међу католичким насеобинама у Србији наводи и ово место под именом *Ostacia*. Године 1395, поклонила је Евгенија (кнегиња Милица) са синовима Стефаном и Вуком, манастиру Св. Пантелејмон на Светој Гори приходе од трга „Копорића” и „села Остракије”. Према Константину Јиречку и Василију Симићу, југозападно од Копаоника на десној обали Ибра налазило се место Остраци (Остраћа) са латинском колонијом, док према Михаилу Динићу католичку колонију из средине XIV века треба тражити западно од Ибра у данашњем селу Остатија на североисточним падинама Голије. У Остраћи су сачувани остаци насеља, али не и старих рударских храдова. О рударској активности сведоче остаци рударских радова и топионицама олова и гвожђа као и многи топоними у непосредној близини Остатије. То су: Сасе, Рудно, Самоковска река, Плакаоница, Рудиште, Мајдани, Угљари, Самоков итд.⁴¹

39 Ђук 1989, 30–31.

40 Веселиновић 1997, 110.

41 Simić 1951, 210; Јиречек 1959, 267 нап. 174; Динић 1978, 82; Јиречек 1978, 93; Ђурковић 1997, 250; Ђурковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 38; *Лексикон градова и њихова*, 206–207 (Е. Миљковић).

ЗАПЛАНИНА

Овај копаонички рудник се у изворима појавио 1400. године. Двадесетих година XV века у Запланинама се налазила омања дубровачка насебина. За време владавине деспота Стефана Лазаревића, у одлукама Малог већа постоји само један податак о именовану судских комисија у Запланинама (*Zaplaninie*) и то 6. фебруара 1427. године. Стипша Тврдисалић је био конзул, Живко Ђурковић и Јакша Брајковић судије, на захтев Остоје Новаковића и његовог брата Ратка, против Никше Стипшиновића Франциска ортака Шота и Радослава Божиичковића. У време Ђурђа Бранковића формирана је такође само једна судска комисија у Запланинама и то 29. јануара 1429. године. Долазак Турака у почетку није ништа изменио. Настављено је са експлоатацијом руде све до прве половине XVI века. Према документима, дубровачка насебина у Запланинама помиње се и почетком XVI века. Каснији документи о овој рударској и трговачкој насебини нису сачувани.⁴²

ЛИВАЂЕ/ЛИВАДА

Средњовековни је рударски трг („*mercatum Livada*”) у близини истоименог села, око 3км североисточно од Брзећа на Копаонику, у питомој ували на благој јужној и југоисточној падини, ка Брзећкој реци. Село се налази на надморској висини 900–1060 м, а од Брзећке реке одвојено је стрмом падином која се пружа дуж целог тока Брзећке реке кроз атар Ливађа са висинском разликом од 100–140 м. Наизглед неприступачно главној комуникацији Брзеће-Брус, Ливађе је имало изузетно повољне геоморфолошке и хидрогеолошке карактеристике. Налазило се на раскрсници путева ка долинама Топлице, Расине и Ибра. Остаци шљакшишта сведоче да су ту постојале топионице сребра. У историјским изворима Ливађе се помиње само у тексту дубровачке исправе од 24. августа 1405. године као „*villa vocata Livada, in qua fit mercatum contrate Sclavoniae*”. Ту се спомињу још два рударска насеља а то су Рудник на истоименој планини и Плана која припада копаоничком рударском басену.⁴³

42 Веселиновић 1997, 189, 227; Храбак 1951, 51–54; Динић 1978, 82–83; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 95.

43 Simić 1951, 210; Јиречек 1959, 266 нап. 172; Тошић, Трифуновић, Филиповић 1999–2000, 175–184; *Лексикон градова и штргова*, 166–167 (Н. Ђокић).

БЕЛАСИЦА

Беласица (Bilassiza) се налазила 4км источно од Копорића. У Беласици се поред сребра производило и злато. До сада је у Беласици рекогносцирано укупно око 1200 рударских рупа, велики број откопа и више топионица. Први помен у дубровачким архивским књигама је из 1423. године. Рударско насеље Беласица налазило се на саставцима Рудничке или Велике реке и Мале реке. Трговином и извозом белог и гламског сребра из Беласице бавили су се Дубровчани. Пошто су Дубровчани већ 1424. године имали своју насеобину, може се претпоставити да је насеље у Беласици образовано вероватно једну деценију раније. Две године касније, у Беласици се помиње (као и у осталим варошима у Деспотовини), кефалија као локални представник власти. У Беласици је можда постојала и католичка црква (Св. Гргура).

Највише докумената о Беласици постоји захваљујући међусобним споровима Дубровчана. За време владавине деспота Стефана Лазаревића именована је само једна судска комисија у Беласици (Billasica) 8. августа 1424. године. Стефан Крусић (ser Stefanus de Crossio) као конзул, Никша Стипашиновић и Радосав Носота као судије требало је да реше спор на захтев Радоја Радовића против Прибила и Петра и Владисава некад слуге Стефана Крусића и Прибисава слуге Милохне. Како нису могли да реше спорове у Беласици жалили су се влади у Дубровнику.⁴⁴ У мају 1426. године дубровачки трговац Милохна Радовић је упутио кнезу и Малом већу писмо у коме се жалио на властелина Степка Муржића (Стефана Крусића) а као сведоке је навео Франу Радосалића и Мароја Будечевића. Браћа Утишеновић и браћа Новаковић су се такође жалили на Степка Муржића да их бије, срамоти и узима дужнике.⁴⁵ Међутим, једина властеоска и веома утицајна породица били су Крусићи (Кружићи). Браћа Стефан, Матија и Михајло Крусић су годинама живели у Беласици. Имали су куће, топионицу, чинили су „*fraterna compania*”.

Стефан је у Беласицу дошао из Приштине. Од 1424. до смрти 1435. године био је у Беласици. Био је биран за конзула. Матија и Михајло су пословали у Беласици, Приштини и Јањеви. Послове браће Крусић су наставили Марин Михаила и Марин Јунија Крусић. Од пучана, у Беласици је пословао Радосав Носота. Он је већ у августу 1424. године био члан судске комисије (као судија) у Беласици. Неколико година раније се налазио у Приштини. Крајем 1424. године (15. децембра), два курира су му

44 Веселиновић 1997, 132.

45 Јиречек 1892, 76–77.

предала позив на суд „in Bielasiza” и да у року од два месеца, лично или преко свог прокуратора измири дуг од 9 литара и 2 унче сребра у Дубровнику.⁴⁶ Наиме, када је деспот Стефан наредио да се заплени сребро (око 1200 литара) у каравану дубровачких трговаца који је 1419. године требало да крене из Видине у Дубровник, налазио се и Радосав Носота са својим сребром. То је био један од тежих сукоба у српско-дубровачким односима. Иако су уследили преговори са деспотом Стефаном, они су трајали и у време деспота Ђурђа, тако да није познато да ли су Дубровчани наплатили штету. У исто време, Дубровчани су приступили авареји тј. солидарном сношењу штете свих заинтересованих. Именовани су „*officiales avarree argenti ablati in Vidna*” који су 1423. године одлучили да учесници каравана морају да плате на име авареје $\frac{3}{4}$ сребра које су имали у том каравану. Радосавов дуг је у ствари био $\frac{3}{4}$ његовог сребра заплешеног у Видини. Сребро које му је припадало било је из Беласице.⁴⁷ Браћа Шото и Буде Утишеновић били су двадесетих година XV века познати трговци у насељу као и браћа Остоја и Ратко Новаковић. Пословали су у Запланини, Приштини и Трепчи. У исто време је пословала и породица Радовић – браћа Милохна и Твртко, затим Радоје, можда њихов брат или рођак. Никола Твртка Главих је такође долазио у Беласицу.

У доба деспота Ђурђа Бранковића формирано је више судских комисија у Беласици него у време деспота Стефана Лазаревића (1429, 1431, 1446. године по једна судска комисија, 1430–две, 1448 – три).⁴⁸ На основу тога може се закључити да је интензитет пословања Дубровчана у овој насеобини био нешто већи за време владавине деспота Ђурђа. Неки су се Дубровчани у Беласици бавили и занатима. Заједно са Дубровчанима и домаће становништво било је укључено у трговачку размену, кредитне послове, рад у рудницима, а често се јављају и као слуге дубровачких трговаца.

46 Ђук 1989, 36–37.

47 Што се тиче Видине, сукоб је настао након што је Дубровчанин ПрипоРадулиновић дао већу количину сребра Павлу Смиловићу. Деспот Стефан је тада наредио да се караван задржи и изјавио је да је сребро његово а не Павлово (Стојановић 1929, 225–226, деспотово писмо од 2. августа 1421. године). Постоји и попис обештећених из кога се види број учесника у каравану као и да су појединци имали велике количине сребра. Имена обештећених видети код: Динић 1962, 54, 56–57, нап. 61.

48 Веселиновић 1997, 232, 242–243, 249–250, 511, 535, 543, 544.

КОВАЧИ

Источно од Плане је село Ковачи у коме су се понекад задржавали Дубровчани. Курир који је носио позив у Трепчу, нашао је адресата у „villa Chovazi” 1426. године када се први пут помиње ово рударско насеље.⁴⁹ Због недостатка историјских података, о Ковачима као и о боравку Дубровчана не може се рећи ништа опширније.

БЕЛО БРДО

У низу рудника од Плане до Трепче, налази се Бело Брдо – најмлађи копаонички рудник. Најстарија белешка у дубровачким архивским књигама о Белом Брду датира из 1438. године али је са радом овај рудник вероватно почео пре ове године. У архивским књигама Дубровачке републике, Бело Брдо се јавља као *Bielo Berdo*. Средином XV века се ту развила знатнија дубровачка колонија. У Белом Брду су експлоатисани сребро и олово. У одлукама Малог већа види се да су по једна судска комисија у Белом Брду формиране 1446, 1450. и 1452. године, док је 1451. године било две судске комисије. Дубровчани су се одржали у Белом Брду до 1520. године.⁵⁰

На крају свега изложеног, може се закључити да су рудници Копаоника имали значајну улогу у српској средњовековној држави, посебно у доба Српске деспотовине тј. у време владавине деспота Стефана Лазаревића. Према времену настанка рудници Копаоника се могу поделити на старије (XIV век) и млађе (прва половина XV века). Привучени рударством и трговином, Дубровчани су били најбројнији странци у Српској деспотовини. Годинама су деловали као трговци, цариници, занатлије, власници рударских јама и топионица, како у копаоничким тако и у другим српским средњовековним рудницима. На основу одлука Малог већа о формирању судских комисија, може се видети да присуство Дубровчана није било истог интензитета у свим рудницима Копаоника у време владавине деспота Стефана Лазаревића и његовог наследника деспота Ђурђа Бранковића. Политичке прилике, али и лични интереси Дубровчана су значајно утицали на интензитет њиховог деловања у Српској деспотовини.

49 Поповић 1906, 197; Simić 1951, 209; Жиречек 1959, 266, нап. 121.

50 Веселиновић 1997, 503, 562, 567, 569, 578; Храбак 1952, 55–67.

Извори:

- Веселиновић, Андрија (1997): *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, Београд.
- Веселиновић, Андрија (2011): *Повеља десјоџа Сјефана Лазаревића Дубровчанима*, Стари српски архив 10, 151–164.
- Лиречек, Константин (1892): *Сјоменици српски*, Споменик Српске краљевске академије XI, Београд, 21–97.
- Jorga, Nicolae (1899): *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV e siecle* II, Paris.
- Ковачевић, Љубомир (1890): *Светјосјефанска хрисовуља*, Споменик Српске краљевске академије IV, Београд.
- Марковић, Биљана (1985): *Закон о рудницима десјоџа Сјефана Лазаревића*, превод и правноисторијска студија, Споменик Српске академије наука и уметности CXXVI, Београд, 7–64.
- Miklosich, Franz (1858): *Monumenta Serbica, spectantiam historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennaе*.
- Младеновић, Александар (2003): *Повеље кнеза Лазара*, Београд.
- Младеновић, Александар (2007): *Повеље и писма десјоџа Сјефана*, Београд.
- Новакковић, Стојан (1912): *Законски сјоменици српских држава средњега века*, Београд.
- Пуцић, Медо (1858, 1862): *Сјоменици српски I– II*, Београд.
- Радојчић, Никола (1962): *Закон о рудницима десјоџа Сјефана Лазаревића*, Београд.
- Smičklas, Tadija (1913): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XI, Zagrabiae*.
- Соловјев, Александар, Петерковић, Михајло (1936): *Дубровачки закони и уредбе*, Београд.
- Стојановић, Љубомир (1929, 1934): *Сјаре српске повеље и писма I–1, I–2*, Београд-Сремски Карловци.
- Theiner, Augustino (1859): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I, Romae*.
- Ђирковић, Сима, Ђук, Ружа, Веселиновић, Андрија (2004): *Србија у дубровачким шесјаменијима у XV веку*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXII, Београд, 9–80.
- Ђирковић, Сима (2005): *Латинички препис рударског законика десјоџа Сјефана Лазаревића*, Увод, текст превод и коментари, Српска академија наука и уметности, Извори српског права XI, Београд, 1–85.

Литература:

- Божић, Иван (1949): *Економски и друштвени развојак Дубровника у XIV–XV веку*, Историјски гласник 1, 21–62.
- Божић, Иван (1979): *Немирно Поморје XV века*, Београд.
- Веселиновић, Андрија (1995): *Држава српских деспота*, Београд.
- Веселиновић, Андрија (1984): *Царински систем у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1–2, 7–38.
- Воје, Игнациј (1970): *Argentum de glata*, Историјски часопис 16–17, 15–43.
- Динић, Михаило (1976): *Дубровачка ковница у 1422. години*, Историјски гласник 1–2, 81–90.
- Динић, Михаило (1955, 1962): *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I–II*, Београд.
- Динић, Михаило (1978): *Српске земље у средњем веку*, Београд.
- Живојиновић, Мирјана (1968): *Аделфајти у Византији и средњовековној Србији*, Зборник радова Византолошког института XI, 241–270.
- Ивановић, Милан (1948): *Прилози за историју царина у средњовековним српским државама*, Споменик Српске академије наука ХСVII, Београд.
- Јирећек, Konstantin (1915): *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjega vijeka*, Dubrovnik.
- Јиречек, Константин (1978²): *Историја Срба II*, Београд.
- Јиречек, Константин (1959): *Трговачки њушеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник Константина Јиречека I, превод Ђ. Пејановић, ред. М. Динић, Београд, 205–303.
- Ковачевић-Кojiћ, Desanka (1990): *Il commercio raguseo di terraferma nel Medio Evo, Ragusa e il Mediterraneo*, Bari, 61–78.
- Ковачевић-Кojiћ, Десанка (1995): *Никола Тврђика Главнић и Никола Живолиновић у трговачким књиџама браће Кабужић*, Историјски часопис 40–41 (1993–1994), 5–18.
- Лексикон радова и њихова средњовековних српских земаља према писаним изворима* (2010): ред. Синиша Мишић, Београд.
- Лексикон српског средњег века* (1999): прир. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд.
- Манкен, Ирмагард (1955): *О дубровачким властелинским родовима и њиховој политичкој улози у XIV веку*, Историјски гласник 1–2, 81–102.
- Манкен, Ирмагард (1960): *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд.
- Милутиновић, Бранислав (1993): *Дубровчани у Трејчи до 1455. године*, Зборник Филозофског факултета у Приштини XXI–XXII (1991–1992), 211–241.
- Михаљчић, Раде (2015): *О сјауом српском њраву*, Београд.

- Поповић, Н.Аврам (1906): *Горњи Ибар Средњега века, Садашња средњо-ибарска долина с њодјорином јужнога Койаоника*, Годишњица Николе Чупића 25, 166–222.
- Пурковић, Ал. Миодраг (1978): *Кнез и десјош Сјефан Лазаревић*, Београд.
- Решетар, Милан (1929): *Дубровачка нумизмајика I (хистјоријски) гео*, Сремски Карловци.
- Решетар, Милан (1936): *Никша Звијездић, Дубровачки срјски канцелар XV вијека*, Глас Српске краљевске академије CLXIX, 169–209.
- Simić, Vasilije (1951): *Istorijiski razvoj našeg rudarstva*, Београд.
- Симић, Василије (1957): *Плана, средњовековно насеље рударске љривреде*, Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности IV–VI (1955–1957), 106–122 (1–18).
- Спремић, Момчило (1994): *Десјош Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд.
- Тадић, Јорјо (1971): *Истјорија Дубровника до љоловине XV века*, Истјоријски часопис 18, 13–44.
- Тадић, Јорјо (1968): *Привреда Дубровника и срјске земље у љрвој љоловини XV века*, Зборник Филозофског факултета у Београду X–1, 519–536.
- Тошић, Гордана, Трифуновић, Милан, Филиповић, Милосав (1999–2000): *Прилој љроучавању дубровачке колоније у Ливађу, наКойаонику*, Гласник Српског археолошког друштва 15–16, Београд, 175–184.
- Ćirković, Sima (1979): *Dubrovčani kao preduzetnici i rudarstvu Srbije i Bosne*, Acta historico-oconomica Iugoslaviae vol. 6, Zagreb, 1–20.
- Ђирковић, Сима (1976): *Дубровачка ковница и љроизводња сребра у Србији и Босни*, Истјоријски гласник 1–2, 91–98.
- Ђирковић, Сима (1997): *Рабојници, војници, духовници*, Београд.
- Ćirković, Sima (1990): *Ragusa e il suo retroterra nel Medio Evo, Ragusa e il Mediterraneo*, Bari, 15–26.
- Ђирковић, Сима, Ковачевић-Којић, Десанка, Ђук, Ружа (2002): *Сјаро срјско рударсјтво*, Београд.
- Ђук, Ружа (1998): *Дубровачка љородица Бенвенујић у срјским земљама у средњем веку*, Истјоријски часопис XLIV (1997), 113–127.
- Ђук, Ружа (1992): *„Колоније” у срјским средњовековним љрадовима*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево-Београд, 85–95.
- Ђук, Ружа (1989): *Прилој љроучавању рударсјтва на Койаонику у средњем веку*, Истјоријски гласник 1–2, 23–38.
- Храбак, Богумил (1952): *Дубровачка насеобина у којаоничком руднику Белом Брду*, Огледи I, 55–67.
- Храбак, Богумил (1951): *Дубровачка рударска и шрјовачка насеобина у Зайланинама љод Турцима*, Наша реч 2, 51–54.

Stela Gašparović

RAGUSIANS IN THE KOPAONIK MINES DURING THE REIGN OF DESPOT STEFAN LAZAREVIĆ

The Kopaonik mining region comprised several mines, and it was one of the most important areas in the medieval Serbia. The Kopaonik mines lay at high altitudes (e.g. the mine of Trepča lies at approx. 900 MASL), and in the Middle Ages they were rich with precious and non-ferrous metals. Before the mid-14th century, the mines of Trepča, Plana, Koporić, Ostraća/Ostatija were opened, followed in the first half of the 15th century by the mines of Zaplanina, Livađe/Livada, Belasica, Kovači and Belo Brdo. Serbia's industrial uplift during the reign of Despot Stefan Lazarević – especially the expansion of mining – attracted Ragusians more than ever before. In Serbian industrial and mining centres, they lived and worked as merchants, craftsmen, customs officers, lessees or part-owners of mines and mining facilities, state officials, and protovestiarios even. In Serbia, they enjoyed trade privileges and legislative autonomy, and had their own independently organized settlements. In the first half of the 15th century, the Ragusians made a substantial profit from exporting gold, silver, lead, and copper extracted from Serbian and Bosnian mines. This paper is an attempt to encompass all the Kopaonik mines, highlighting their significance, as well as the significance of the Ragusians for the Serbian medieval mining, as well as for the economy as a whole at the time of the Serbian Despotate.

Keywords: Ragusians, Serbian Despotate, Despot Stefan Lazarević, Kopaonik, mining, mines, Ragusian colonies.

UDC 94:28-76(497)(091)
94(560-89)"14/15"
ID 270127884
Izvorni naučni članak
Rad primljen: 11. 09. 2018.
Rad prihvaćen: 21. 09. 2018.

Ema Miljković
University Belgrade, Faculty of Philology
Chair for Oriental Studies
Studentski trg 3, Belgrade
ema.mijkovic@fil.bg.ac.rs

RETHINKING PROCESS OF CONVERTING TO ISLAM IN THE BALKANS: RENEGATES – WELCOMED GUESTS OR PILLARS OF THE STATE

The process of conversion to Islam was very important occurrence not only in the Balkans but in all regions in the world where Islam was spreading since the 7th century. Although it cannot be said that it had been accomplished only by using the force, the social status and position in the Ottoman State with Islam as the official religion made people to convert mainly for the economic reasons. However, in this paper would also be discussed two ways of forced islamization: *surgun* (forced relocation of entire population groups) and *devşirme* (blood tax).

Key words: Ottoman Empire, the Balkans, Process of conversion to Islam, Renegates, Forced Islamization

The conversion to Islam was one of the most important occurrences, not only during the Ottoman times, but throughout the history of the various Islamic states.

The conversion to Islam has begun with the first revelation to Prophet Muhammad by the Archangel Gabriel at the beginning of the 7th century A.C. The first Muslims were rare Muhammad's followers from Mecca, with some exceptions, members of the low social classes. By the time of his death in 632, the population of the whole Arabian Peninsula had converted to Islam. The process continued with the conquest of the Byzantine and Sassanid territories in Western and Middle Asia. Although it might seem from the historical per-

spective that this process was fast one, it was not the case. Population of some of the conquered territories converted faster, some other slower, and the third ones did not convert at all. For example, in the ex-Byzantine province of Syria, the process of converting into Islam was rather a fast one, since the Aramaic population (being of Semitic origin) accepted the new faith with great enthusiasm. The new proclaimed religion was much closer to their way of thinking than the strict Christian Orthodoxy of the Byzantine Empire.¹

I

Conversion into Islam in the Ottoman Empire had its own characteristics. Ottoman Empire was the Empire that encompassed within its frontiers the first Muslims. i.e. Quraishes, then those who accepted the Islam during the first decades of the Arabic expansions, as well as those who, like the Turks themselves, converted into Islam during the Abbasid Caliphate. However, on its European territories lived mainly non-Muslim population. The census book for Rumelia for the end of the 15th century shows that most of the population remained in their Christian faith (and Jews but in much lesser percent). If the Ottomans had decided so, being one of the most respectful armies of the time, the entire population of Rumelia could become Muslim. But, on the other side, due to the tax regulation, that would mean that they would have stopped paying the tax called *cizye* or *haraç*, and that the Ottoman Government would have lost approx. 2800 kg of gold per year. For a state in decline, in almost constant state of war, it would be a major loss. Therefore, they had opted for keeping them in their faith as loyal subjects who had paid all the taxes, but also was included in the Ottoman military system, as the auxiliary troops.²

Also, the various regions of European parts of the Ottoman Empire had gone through various degree of conversion into Islam. If we take as example modern states of Serbia or Montenegro, it could be seen the lesser extent of conversion into the Islam, then in Bosnia and Herzegovina and Albania for example.

What have caused such a state of conversion rate? It should be emphasized that each case is a study for itself and could be a subject of a different monograph. However, since this is not a purpose of this text it should be explained briefly to understand the essence of the process.

1 For more details see: A. Хурани, *Историја арајских народа*, Београд: CLIО, 2016; *Оксфордска историја ислама*, приредио Џ. Еспозито, Београд: CLIО, 2005.

2 *Историја Османској царства*, 161. (Мантран, Р.)

In Serbia, the conversion degree was relatively low, which is commonly explained by the very well-organized Serbian Orthodox Church and its net of churches and monasteries. Montenegro was also well covered by this net, and beside its geographical position with a lot of mountain ranges prevented the mass conversion.³

Northern Serbia was a mark region (Ott. Tur. *serhat*) toward the Kingdom of Hungary, from the fall of the Serbian capital of Smederevo in 1459 until the final conquest of Buda in 1541. In those border regions prevailed the spirit of the radical Islam, differing from the form of expressing the Islam religious system in the interior parts of the Empire, biggest towns or capital Constantinople. It was the fact that Islam was the religion to be offered not to be forced upon a person, but in the border regions it had been offered on a larger scale, especially to the skillful enemy warriors. In the region where there was no warfare, Islam had been offered merely to the distinguished persons, which, as the Ottoman elite saw it, should be honored to be a part of the Islamic community, but only by their free choice.⁴

On the other side, in Bosnia both Catholic and Orthodox Church organization were very weak. Also, in the Medieval Kingdom of Bosnia existed the organization of the „Church of Bosnia“. This is still a disputable issue in the Balkan history writings. For both Orthodox and Catholics it is a heretical church, but also arguable whose heresy it was: Orthodox or Catholic. However, this question is not of relevance for this issue. The fact is that even before the Ottoman conquest the religious situation in Bosnia was not well regulated one. It made conversion into Islam much easier. Of course, this is not the only reason. It should not be forgotten that after the Ottoman Empire had lost its European territories by the peace treaty in Karlovci in 1699, lot of Muslim population from the territories across the rivers of Sava and Danube had settled to Bosnia. Also, some of the internal social relations influenced that fact too.⁵

Case of Albania is a very specific one. The Albanians did not have their national state before the Ottoman conquest. However, during the Ottoman rule, the Albanian population had entered the Ottoman army and administration and therefore converted into Islam. According to the Ottoman census books, their massive conversion begun with the end of the 16th century, and it went on rapidly during the centuries to follow. In Albania was also very important to emphasize the activities of the dervishes, who had contributed a lot

3 Миљковић, 2004, 293–301.

4 Миљковић, 2008, 209–221. Миљковић, 2016, 99–116.

5 Miljković, 1995, 97–104. Миљковић, 1995, 285–295.

to the conversion of the Albanians. Today, although many of the Albanians are Muslims, there are still Albanian Catholics and Orthodox as well. To all three congregations, the national identity comes before the religious one.⁶

II

In all Muslim states, throughout the history, and even today, if they follow *Sharia* law, including the Ottoman Empire, the most important diversification of the population was to Muslim and Non-Muslim. To which non-Muslim congregation (as far as they are the believers, *muminin*) did not make a significant difference.⁷

However, conversion into Islam had brought with it some great benefits, not only with the tax reduction. Muslims were the social elite in the all Muslim countries. Ottoman Empire was not an exempt to it. The reasons for conversion were mainly economical, practical to gain better existence. It could be easily understood and should not be severely judged. All through the history of the human civilization, people had tried to make their living easier. The cost was very high sometimes. But it had to be paid.⁸

Of course, not all the reasons were economical, although it is very doubtful that the faith itself played significant role in making such a decision. If we are aware that most of the converters were illiterate (for example, in Serbia all social elite and aristocracy had fled in front of the Ottoman invasion) and did not know any of Arabic which is the only language of Islam, it could be easily concluded that they did not have Islam in their hearth.⁹

To make this point completely clear, it should be emphasized that the period of the Ottoman domination in the Balkans was the period of the Austro-Ottoman struggle for those regions. Being Catholics, for Austrians was very important to make a catholic impact in South-Eastern Europe. Many actions were taken by the Pope and the Holy Siege to convert the Balkan Orthodox people to the Union of two Churches. In one historical moment, it was accomplished in Montenegro, under the jurisdiction of the Metropolitan of Montenegro. But both priests and their followers did not know any other service that the traditional orthodox, thus nothing substantial had changed. Even formally this change did not last long. Sometimes the decision to convert into the Islam

6 Ziaee 2010, 10–17; Miljković 1995, 97–104.

7 Танасковић 2010, 105–107.

8 ИСН III/1, 23–42. (Самарџић, Р.)

9 For more details about the Islamic dogma see: *Оксфордска историја ислама*, приредио Ц. Еспозито 2002, 81–102.

was purely out of practical reasons. For example, in some villages, especially in Bosnia it was hard to find the Orthodox Priest. For a young couple, who wanted to get married, the only solution was to go to *qadi* and conclude Islamic marriage, if they wanted their marriage to be legal.¹⁰

The comparable situation had happened in the case of divorce. According to *Sharia*, it is much easier to get the divorce than by the rules of the Orthodox Church. Therefore, the separation was done by *qadi*, but the condition was that the couple is Muslim. All that made more practical reasons for conversion.¹¹

The first thing that had changed, after the conversion, was the appearance and the dress code. It was a custom for each new Muslim to get as a present set of clothes and rich materials to be properly dressed. It was of immense importance to visually distinguished Muslims from Non-Muslims. The visual dominance of Islam had to be present in every sphere of life. Once become a Muslim, a person could wear the colors which were forbidden for the Non-Muslims (mainly green, and purple, shiny colors in general), to dress à la Turca, for man to wear *tourban* or *fes*, for women to be allowed to wear jewelry, etc.¹²

However, all those limitations for Non-Muslims and permissions for Muslims were not in effect in all periods of the Empire. During the peaceful times, with the stability in the economic and politics of the state, even the Non-Muslims could dress or make a day living as the Muslims. But, in the state of crisis, the first measures taken were to remind the Non-Muslim population which were the regulations and limitations for their behavior.¹³

It has already been mentioned that the main reasons for conversion were of economical i.e. fiscal nature. Also, being Muslim provided the better social standing and more possibilities for making a professional career or acquires wealth as merchant etc. The act of conversion itself was easy and simple. It was enough to recite loud *šehadet* for the three times (*šehadet* is the main formula of the Islamic religious system; it says that there is no god but Allah, and that Muhammad is the chosen prophet of Allah). Of course, it has to be said in front of the three relevant Muslim witness and most important of all, it had to be said (at least in theory) with the strong faith into one's hearth.¹⁴

To say it three times was quite easy, although it had to be done in Arabic. However, how can anyone be sure what the other person had in hearth and mind? Deeper faith or possibility of benefits? It is hard, almost impossible to say, especially because there is no reliable sources on which some of those complex

10 Танасковић 1992, 300–309. Танасковић, Исламизација, 2010.

11 Zirojević 2003, 3–93.

12 Фотић 2005, 27–72.

13 Фотић 2005, 27–72.

14 Танасковић 2010. Zirojević 2003, 3–93.

questions could be concluded. We do not have any diaries from the converts of that time; very few of them even knew how to read and write. This could be, for sure, one of the interesting topics for modern psychology, although again it would be hard to make firm conclusions without enough testimonies.

However, was it possible for almost illiterate persons (illiterate in their own language, either it was Greek, Bulgarian, Serbian, etc.) to understand the principles of Islam, which is mainly in Arabic (and has to be that way) and to accept it fully with the deep faith in their hearts. It is almost impossible to give an positive answer to that. The new muslims had accepted the external designation of their new confession, but the internal ones were more harder to learn and to adopt. The problem was that there were not a lot of educated *ulema* persons in the Balkan region, thus they could not teach all the new Muslims the deep finesses of the Islam. They had accepted the main rituals, and repeated them daily, weekly, monthly...but how much of it they had understood still remain the question.

Also, it is hard to say what was the position of the newly converts to their native religion. Were they satisfied of benefits and did not mind the change? Were they ashamed? Were they in fear of sin toward their religion? Or were they simply content and satisfied. Those are some of the questions that the answers would be very hard to find.

III

There is no record about the mass conversion to Islam on the territory of Rumelia during the second half of 15th as well as during the 16th century. However, to paint a truthful picture it is necessary to elaborate two institutions that existed and that were in their essence way of mass conversion. Those are, in the history and tradition of the Balkan people, well known: *blood tax* (Ott. Tur. *devşirme*), levy of the Christian boys age between 7–18 and *persecution* of the whole population of one settlement (Ott. Tur *surgun*).¹⁵

One of the measures of the Ottoman population policy, which was carefully planned, was forcible of the whole groups of population (in most cases it had been done according to the ruler's decree or decree of some of the highest dignitaries of the Empire. Forcible resettlement (*surgun*) had had at least two aims: to change ethnic structure of some regions important for either defense or further conquest; or the punish certain population group which had not

¹⁵ Миљковић 2004, 302–309.

been considered loyal. In any case, the aim was to strengthen the state as much as possible.¹⁶

There are a lot of examples of the forcible resettlement of the population on the whole territory of the Ottoman Empire, from the borders of China to the Vienna in central Europe.

One of the most atrocious forced migration happened to the Serbian population of Belgrade. After the Ottoman conquest of Belgrade, in 1521, in accordance with the negotiated agreement, the Hungarian troops had left the fortress within one day, and the Serbs had been in the Lower Fortress. Besides, the Hungarian population had been free to leave Belgrade and to return to their country. Those who had volunteered to stay had accepted *cizye* as a sign of their loyalty. They had not been exposed to any inconvenience.¹⁷

The Ottomans had acted with the Serbian population of Belgrade. Sultan Suleiman Kanunî had decided on 9th September 1521 to forcibly resettle the Serbian population of Belgrade to Istanbul and its neighborhood. The whole families had left Belgrade at that time. Beside the population who had been living the fortress of Belgrade, the population of the fortress in Srem (region across the Sava river), had also been ordered to resettle. The attention had been paid to the vocation of the population, thus the agricultural population had been resettled in the village called Belgrade village (Tur. *Belgradköyü*), while the urban population had been settled in the Constantinople itself. The population of Srem had been settled in the country, not far for the capital.¹⁸

The Serbian population of Belgrade had to face the forced exile, but even in those circumstances, they had not forgotten their religion and their relics. Thus, taking with them what they could take, they had carried along their most important icons. Therefore, the population of Belgrade expelled from their homes to the far land which they did not know nothing about had decided to take with them what they had considered their greatest values: holly relics of St Petka and St. Teofana, and the icon of Holly Mother. Those relics had been met with profound respect in Constantinople, as well. The legend says that the population living alongside the Constantinople road upon which the population of Belgrade had been going to Constantinople had greeted them along the road. They had also wanted to pay respect to the icons by kissing them, which is the Orthodox tradition. The sultan had given them permission to do so, but only if they pay for that privilege. This is another example of the Ottoman pragmatic policy toward the non-Muslim subjects.¹⁹

16 Емеџен 1997, 237–238

17 Лукач 1967, 91–96. Емеџен 1997, 237–238.

18 Лукач 1967, 91–96. Емеџен 1997, 237–251.

19 Лукач 1967, 91–96. Емеџен 1997, 237–251.

The central government during the time of Suleiman the Lawmaker had paid great attention to the legal base of all measures that were taken. Thus, they had provided the explanation based on the Sharia law for this measure. The Belgrade *fethname* had been issued on September 1521 insisting that „each bad person could become good one” and continuing that “although they had deserved to be cut by the sword”, they were shown the grace since the “distinguished *ulema*” did not approve killing of those seeking for mercy. Therefore, they were expelled to the “Islamic milieu”.²⁰

The fortress of Belgrade had very important military position for the Ottomans. However, the suburbia was very important administrative and trade center, in which, beside the Muslims had lived, worked and made trade groups of people from Dubrovnik (Ragusa) and Jews.²¹

One of the most well-known and ill-remembered Ottoman institutions in the Balkans was blood tax, to seek out persons of talent, with potential advantages for both the state and the slave. This was the *devshirme* or child levy, established in the middle 1300s.²²

When recruits for the army service were needed, Christian boys were collected from the population as slaves and converted to Islam. As slaves, these boys became absolutely dependent to the sultan.²³

According to the preserved sources, the process itself was described as follows: the special appointee from the sultan would had come to the village and put apart all male children aged from 7 to 18 and carefully chose among them the most intelligent and physically best developed to take them along. There were included the children from the priest families, pupils of the monastery schools and especially sons born in the most respectful village families. It had been estimated that approximately from one to three thousand boys were taken that way each year. Of course, the blood tax had not been taken from the same region each year. The same region had been affected in the time period from three to seven years.²⁴

The levy of the Christian boys had had its strict rules: first, it was forbidden to take the only child from the family, to have someone left to cultivate the agriculture land; secondly urban children were also excluded, as well as the married ones. That is the reason why there were not any Jews among the slaves of the sultan, since the Jews were mainly the urban population. he boys living in the villages whose population had performed some special duties for

20 Лукач 1967, 91–96. Емеџен 1997, 237–251.

21 *ИСН III/1*, 575–650. (Поповић, Т.)

22 Zirojević 1995, 77–82.

23 Zirojević 1995, 77–82.

24 *ИСН III/1*, 29–35. (Самарџић, Р.)

the state were excluded. The boys should not had been married and had to be perfectly healthy.²⁵

In the popular tradition, this tax had been remembered as one of the worst symbols of the Ottoman rule. There had been testimonies of the foreign travelers how some families had made great efforts to save their sons from this custom. Thus, some families had arranged marriages for their sons at the age of 9 or 10, just to be sure that they could not be taken. Some other had cut the cross into child's forehead, since only the perfectly health and undamaged children were taken.²⁶

This phenomenon had also been described in the famous book "Bridge over the Drina River" written by the only Yugoslav Nobel-winning writer Ivo Andrić.²⁷

However, some other testimonies reveal certain controversies in some families' attitude toward this practice. For a poor and numerous family taking of one of their sons would have meant certain social success and better financial situation. As there were many families who had tried everything to protect their male off springs, there were also those who, mostly secretly, had wanted this to happen. Some of the children that had been taken from the very poor families had come back home as wealthy Ottoman dignitaries. This process had created one social level which had been placed within the Ottoman administration and the conquered population. Those who had converted to Islam and achieved some position in the Ottoman army or administration, made Christian or rather European population of the Ottoman Empire to fell less desperate, since they were originated from that very same population. There are some reports that even Muslim population had exchanged their children for the Christian ones, to be able to gain better social position.²⁸

The collected boys were not used for the army alone: after growing up and being trained, they took on all kinds of roles in the imperial establishment. They were treated well and could aspire to power and wealth. The brightest of these children were educated in the law, foreign languages, the sciences, sports and administrative skills and then entered the sultan's "Inner Service". Promoted on the basis of skill, they could have been brought to become provincial governors, treasury officials, physicians, architects, judges and high officials. They could have reached even the post of the grand vizier and helped to run the

25 *ИСН III/1*, 29–35. (Самарцић, Р.)

26 *ИСН III/1*, 29–35. (Самарцић, Р.)

27 For more details see also his doctoral dissertation: „Развој духовног живота у Босни под утицајем османске владавине” (Die Entwicklung der geistigen Lebens in Bosnien under der Einwirkung der turkischen Herrschaft), defended at the Graz University in 1924.

28 *ИСН III/1*, 29–35. (Самарцић, Р.)

Empire. They could marry, if their careers permitted it, and their children were free Muslims. So desirable were these positions during the Ottoman heyday, that some rural Christian families bribed officials to select their sons.²⁹

Because the *devshirme* was levied as a tribute on the conquered population, it involved only the non-Muslim population, but some Muslim families also bribed the officials to select their children illegally, in the hope of placing their relatives in powerful offices. Some members of the *ulema*, persons who were experts for the the religion-based legal and educational system, came from this background. So did members of the *divan* or council of ministers and its supporting scribes and officials, including governors appointed to run provinces. Although Muslim population was excluded from the blood tax, as it was already mentioned, the Bosnian Christians who converted into Islam were included in it, but at their explicit demand.³⁰

Levied children with less talent went into the military and formed the „janissary” infantry, the 30,000 men kept under arms as garrisons in key fortresses and as the core of the sultan’s army. The janissaries were supported by specialists such as armor makers and an Artillery Corps were supervised by experts, some of them renegades from Western Europe. The *devshirme* was one way in which the military principle used prior conquests to strengthen the state for more success. Another involved the feudal „timariots,” who made up the rest of the sultan’s army and also acted as the local army of the Ottoman state. Land was the wealth of the state. Just as the sultan’s officials were his slaves, so also the country’s land was the possession of the sultan as the agent of God. To further the purposes of the state, the sultan granted temporary use of farm land to „timariots”, often ghazis who had helped conquer new regions. In return these men pledged to serve in the army as cavalry.³¹

The Ottoman Empire had been established on the system of the sultan „slaves/servants”, who had been absolute performers of their master’s will. All state dignitaries and military commanders had aroused from their rank. During the 14th and 15th century those slaves had mainly originated from the prisoners of war. Beside them there were also children from the newly conquered noble families, taken as hostages. However, some of them had joined the rank of the sultan (for example son of the Herzog Stephan Vukčić Kosača, who had become Grand Vezier Hersekoğlu Ahmed-paşa; son of the last ruler of Zeta (part of today’s Montenegro) who became Iskender-paşa Çernojević).³²

29 ИСН III/1, 29–35. (Самарџић, Р.)

30 Handžić 1996, 141–151.

31 Kafadar 1991, 273–279.

32 ИСН III/1, 29–35. (Самарџић, Р.)

One of the most distinguished grand viziers, who was collected by the blood tax was Sokollu Mehmet Paşa, who had been as a grand vizier under three sultans: Suleiman the Lawmaker, Selim II and Murat III, since 1565 to 1579. He was taken when he was approx. 18 years old and had already been educated in the Orthodox Monastery of Mileševa. Not only that he was accompanying Sultan Suleiman in the battle of Sziget in 1566, but when Suleiman died on the battle-field (of serious illness, not in the battle) he had managed to keep the peace within the army until Selim II had arrived to take the Ottoman throne. During the time of Selim II (1566–1574) he was the ruler from the shadow, making all big decisions for the future of the Empire. He had become also the son in law of the Sultan's family. He was killed by the Muslim fanatic in 1574, but his achievements are still remembered as glorious for the Empire.³³

The process of converting into Islam of the Christian population in the urban settlements in the European parts of south-Eastern Europe has been going on through second half of the 15th and during the 16th century. The intensifying of the process had been recorded in the thirties of the 16th century after the conquest of Belgrade in 1521, as the central location for further conquests into the central Europe. This intensification should be linked to the widening of the Ottoman frontiers toward the north (central Europe mostly), stabilization of the Ottoman power, as well as stabilization of the political and economic circumstances in the conquered lands. In the urban settlements, since their conquest by the Ottomans, had begun the process of developments of the Muslim religious, educational, cultural, humanitarian and other institutions, which had given the strong base for the process of conversion. The Ottoman elite who lived in the towns, was focused onto encouraging the local non-Muslim population to convert into Islam, and thus fasten the process.³⁴

The attention should be paid on the fact that the Christians in the urban settlements on the whole territory of the Ottoman Empire did not have any possibility to establish and maintain similar institutions which would gather them together, make stronger ties and keep them in their predecessor's faith. The rural communities were much more compact, homogenous and traditional. The conversion into Islam meant at the same time the achievement of the full citizenship right in the Ottoman state, acquiring of the material benefits and many other privileges caused by the conversion.³⁵

33 For details on life and work of Sokollu Mehmet Paşa, see: Самарцић 2010.

34 For more details see: Васић 2005.

35 For more details see: Васић 2005.

Bibliography:

- Handžić, 1996 - Handžić, A. (1996). O janičarskom zakonu. *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)* 46, 141–151.
- Kafadar, 1991 - Kafadar, C. (1991). On the Purity and Corruption of the Janissaries. *Turkish Studies Association Bulletin*, 273–279.
- Krstić, 2011 - Krstić, T. (2011). *Contested Conversion to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford: Stanford University Press.
- Miljković, 1995 - Miljković, E. (1995). The beginning of the islamization in Serbia, Bosna and Herzegovina and Albania. *The beginning of the islamization in Serbia, Bosna and Herzegovina, U: Man on the Balkans - historical and art being*. Blagoevgrad: Balkanistic Forum, 97–194
- Ziaee, 2010 - Ziaee, A. A. (2010). *Muslim Scholars and Islamic Studies in the Balkans: History and Culture of the Albanians and the Bosnians*. Chisinau: Lap Lambert Academic Publishing.
- Zirojević, Srbija pod turskom vlašću, 1995 - Zirojević, O. (1995). *Srbija pod turskom vlašću 1459–1804*. Novi Pazar: Damad.
- Zirojević, Islamizacija na južnoslovenskom prostor: dvooverje, 2013 - Zirojević, O. (2003). *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru: dvooverje*. Beograd: Srpski geneološki centar.
- Васић, 2005 - Васић, М. (2005). Исламизација на Балканском полуострву. Источно Сарајево - Пале: Завод за уџбенике и наставна средства
- Емеџен, 1997 - Емеџен, Ф. (1997). Историја једна миграција с почетка XVI стољећа. *Историјски часопис XLII–XLIII*, 237–255.
- Историја Османској царствa, њирегидио Робер Манџран*. (2002). Београд: СЛЮ.
- ИСН III/1 – *Историја српској народа III/1*. (1993). Београд: Српска књижевна задруга.
- ИСН III/2 – *Историја српској народа III/2*. (1993). Београд: Српска књижевна задруга.
- Лукач, 1967 - Лукач, Д. Б. (1967). О прошлости Галипољских Срба. *Зборник Матице Српске за друшћивене науке* 48, 91–96.
- Миљковић, Муслиманство и богумилство у историографији - Миљковић, Е. (1995). Муслиманство и богумилство у историографији . *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*. Београд - Нови Сад: Историјски институт САНУ, Православна реч, 285–295.
- Миљковић, 2004 - Миљковић, Е. (2004). *Смедеревски санџак. Земља. Насеља. Становнишћиво*. Београд: Историјски институт.
- Миљковић, 2008 - Миљковић, Е. (2008). Османска популациона политика на крајишту: насеља и становнишћиво Браничева у другој половини 15. века. *Браничево у историји Србије*. Пожаревац-Београд: Филозофски факултет Београд, Историјски архив Пожаревац, 209–221.

- Миљковић, 2016 - Миљковић, Е. (2016). Тимарски систем на османском крајишту старог типа: пример крајишта Иса-бега Исхаковића. *Српске студије* 7, 99 –116.
- Оксфордска историја ислама, њирегидио Џон Есиозијо*. (2002). Београд: Слио.
- Самарџић, 2010 - Самарџић, Р. (2010). *Мехмед-џаиша Соколовић*. Београд: Завод за уџбенике.
- Танасковић, 1992- Танасковић, Д. (1992). Ислам на Балкану. *Енциклопедија живих религија*. Београд: Нолит, 300–309.
- Танасковић, *Ислам и ми* - Танасковић, Д. (2010). *Ислам и ми*. Београд: Партенон.
- Танасковић, 2010- Танасковић, Д. (2010). Исламизација. *Српска енциклопедија, џом 1, књ 1, (џод Балкан)*. Београд - Нови Сад: САНУ, Матица српска.
- Танасковић, 2008 - Танасковић, Д. (2008). *Ислам, доџма и живои*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Фотић, 2005 - Фотић, А. (2005). Између закона и његове примене. *Приватни живои у српским земљама у освиј модерној доба* (str. 27–71). Београд: Слио.

Ема Миљковић

ПОНОВНО ПРОМИШЉАЊЕ НАД ПРОЦЕСОМ ИСЛАМИЗАЦИЈЕ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ: РЕНЕГАТИ – РАДОВИЂЕНИ ГОСТИ ИЛИ СТУБ ДРЖАВЕ

Процес исламизације представља једну од најбитнијих појава не само на Балкану, већ у свим областима на које се ислам проширио почев од 7. века. Иако се не може изричито тврдити да је исламизација обављана насилним путем, друштвени положај и егзистенцијални разлози били су примарни покретач исламизације у Османском царству, у коме је ислам био званична религија. Стога се може сматрати да се исламизација на просторима Балканског полуострва, нарочито у првим вековима османске владавине, одвијала самоиницијативно, иако не и пуновољно.

У овом раду биће разматрана и два вида присилне исламизације: прогон и данак у крви. Посебно треба истаћи да су поједини дечаци, одведени данком у крви, досегли највише могуће положаје у османској војсци и администрацији, да су чак фактички и владали Царством (попут Мехмед-паше Соколовића).

Кључне речи: *Османско царство, Балкан, џроцес џрелажења у Ислам, ренеџаиши, џрисилна исламизација*.

UDC 94:327(485:560)"16"

94(498.4)"16"

ID 270129420

Izvorni naučni članak

Rad primljen: 30.05. 2018.

Rad prihvaćen: 18. 06. 2018.

Melina Rokai

University of Belgrade, Faculty of Philosophy,

Department of History

Čika Ljubina 18–20, Belgrade

melinarokai85@hotmail.com

BETWEEN ENMITY, RIVALRY AND ALLIANCE: HALF A CENTURY OF THE SWEDISH- OTTOMAN RELATIONS*

The paper explores the changing nature of the relations between Sweden and the Ottoman Empire in the seventeenth century while paying particular attention to half a century of contacts between two countries. Characteristics that marked interaction between these states are examined primarily through Swedish links and cooperation with the Principality of Transylvania and its Protestant Princes during and after the Thirty Years War, and especially with its ruling family Rákóczi. The paper also looks at Swedish policy towards the Ottoman Empire as followed by desires of some of its rulers to establish a military alliance or to pouch into the Ottoman sphere of interest. Furthermore, the attitude of one of the Swedish most famous rulers, Queen Christina's, towards the Ottoman Empire will be regarded. Christina's relation during her queenship towards Rákóczi, and her dealings with the Habsburgs, with whom Sweden waged the Thirty Years War will be discussed. Also, the paper will engage Christina's continuous anti-Ottoman policy and its influence on the diplomacy and politics of the European powers in the years after her abdication so that a more comprehensive picture of Swedish-Ottoman relations can be achieved.

Key words: *XVII century, Sweden, the Ottoman Empire, Transylvania, George I Rákóczi, George II Rákóczi, Queen Christina of Sweden, Charles X Gustav.*

* The paper is the result of research on project *Modernization of the Western Balkans* No. 177009, which is financed by the Ministry of Science, Education and Technological Development of the Republic of Serbia.

It is generally understood that the contact between Sweden and the Ottoman Empire emerged during the Thirty Years War. Whilst this is true for more substantial association between the two states, however, it requires to be noted that need as well as desire for cooperation existed at least on the Swedish part as early as the late sixteenth century. In 1587, Johan III of Sweden attempted to make an alliance with the Ottoman Empire to sustain his struggle for the Polish crown. However, his efforts to engage Sultan Murad III remained fruitless.¹ Another attempt at building the alliance between one emerging power in the Northern Europe and the established one in the South-Eastern Europe was again initiated by Sweden, when in 1631 Gustav II Adolf wooed Murad IV to join him against the Habsburgs in the military conflict that would be known as the Thirty Years War. However, this attempt at direct encounter was unsuccessful, since, as it is rightfully observed, the Ottoman Sultan was weary of setting against this European Empire at that moment.²

Relationship between Sweden and the Ottoman Empire, at least in their initial phase, can be best described and understood through Sweden's relation with Transylvanian ruling family – the Rákóczi. As it will be discussed, Swedish contacts with Transylvanian principality predate those with the Rákóczi family. Gábor (Gabriel) Bethlen, the Prince of Transylvania before the Rákóczi succeeded him. In fact, it is argued that it was Bethlen's diplomatic activity aimed at Protestant courts around Europe that brought visibility to the area at least officially under the Ottoman rule to the Western European players, which in turn facilitated Principality's activities during the Thirty Years War.³

This paper will look at the changing nature of the Swedish-Ottoman relations in the seventeenth century. The forties of this century also pose the time of the first more encompassing contact and the actual encounter between the Protestant early modern power and the Oriental Empire. The character of the transformation in the relations between the Kingdom and Empire will be looked through Sweden's relation with Principality of Transylvania, as the Ottoman vassal, but also through the relations of Sweden's ruling and former rulers towards the Ottoman Empire in the given period. This also means that it will be analyzed through Sweden's relation with the Rákóczi - the Transylvanian ruling family. Furthermore, the attitude of one of the Swedish most famous rulers, Queen Christina's, towards the Ottoman Empire will be regarded. Christina's relation during her queenship towards Rákóczi, and her dealings with the Habsburgs, with whom Sweden waged the Thirty Years War will be discussed.

1 Bjorkman 1932, 10.

2 Ibid. Ådahl 2006, 23.

3 Kármán 2013a, 791.

Also, the paper will engage Christina's continuous anti-Ottoman policy and its influence on the diplomacy and politics of the Western powers in the years after her abdication. Queen Christina's endeavour's after her abdication existed at the same time as Sweden's official policy towards the Ottoman Empire in – thus, the paper will consider what policy towards the Ottoman Empire was followed by successors, and how it changed over time until the beginning of the eighteenth century.

THE BACKGROUND TO THE SWEDISH-TRANSYLVANIAN- OTTOMAN RELATIONS

Sweden's relationship with the Principality of Transylvania (*Erdély*) and its ruling family Rákóczi became more intense only from the time of the Thirty Years War (1618–1648). Much of this strengthening of the relations was contributed by the close dynastic connections of Protestant rulers, since the Prince of Transylvania Gábor (Gabriel) Bethlen (1613–1629) and the Swedish king Gustav II Adolf (1611–1632) were also tied by kinship, as they were brothers-in-law. Namely, their wives, Eleanora, and Katarina Brandenburg were sisters. Thus, Gábor (Gabriel) Bethlen was an uncle to Gustav II Adolf's daughter and successor, Queen Christina (1632–1654). It was not only family ties between the rulers and their belonging to the same or similar creed (Gustav II Adolf was Lutheran, whilst Bethlen was a Calvinist) that forged the relation between Transylvania and Sweden. These geographically distant areas were connected by the alliance, which was forged during the Thirty Years War. However, the alliance was weakened with the deaths of both Gustav II Adolf and Gábor (Gabriel) Bethlen as well as with the ceasing of the war.

The Rákóczi family, who became the successors of Bethlen on the throne of Principality of Transylvania (*Erdély*), could not be held responsible for the stillness in the relations between two regions. Indeed, the Rákóczis succeeded to maintain the important link with Sweden for four generations. This rather taxing endeavour was based not solely on ideological grounds but also had very important material reasons.

Diplomatic contacts and cultural encounters between Sweden, Transylvania principality and the Ottoman Empire in the seventeenth century were neither linear nor simple. On contrary, the nature of the exchange was multifold. The Rákóczi princes used foreigners for his diplomatic activity, as it will be seen below, as well as native Hungarians, who did not originate from Transylvania. The existence of the exchange between Sweden and Transylvanian Principality can be traced back to the first half of the century when the diplomatic contacts

between Bethlen's envoy to Sweden with the Swedish counterpart were noted. The diplomatic exchange had a bilateral character since Swedish king Gustav II Adolph had a diplomat, Paul Strassburgk at the Bethlen's court.⁴ It is worthwhile noting that it was Strassburgk who Gustav II Adolf sent in 1631 to try to persuade the Sultan Murad IV for an alliance against the Habsburgs.⁵

Since the Principality of Transylvania was an Ottoman tributary state,⁶ despite the rather independent foreign policy of its princes⁷, taking the Ottoman viewpoint, these encounters also constituted Swedish-Ottoman relations. While Sweden had not had previous contacts with the Ottoman Porte, Transylvanian princes were naturally obliged to have, given the nature of their dependency. A noteworthy case is that of Jakab Harsányi Nagy, a Hungarian Orientalist, and professor in Alba Iulia, who was George II Rákóczi's *scribe and emissary* at the Porte during the decade of the 1650s. This exceptional man was also the Transylvanian Prince's envoy to the court of Sweden under Charles XI Gustav⁸ and who corresponded with Swedish aristocrats.⁹ It is not unlikely that he communicated his impressions of Turkey to his Swedish friends, just as he published the famous textbook on the Turkish language for the Hungarians, which was intended to meet the daily needs in the relations between the Porte and the Principality.

Although Sweden did not have a diplomat at the Porte during the period discussed here, it cannot be said that official or unofficial envoys had not been sent after the Gustav II Adolph's attempt to draw Murad IV into an alliance. During the reign of his daughter and successor, Queen Christina, there were two instances of Swedes who made an effort, however not much is known about their stay in the Ottoman Empire, but their effort seemed to be in vain. The most detailed mission to the Porte was the one sent by Christina's successor, Charles X Gustav, in 1657 after the Swedish army entered Poland.¹⁰

Although it seems that Sweden did not have a successful direct contact with the Porte during the seventeenth century, through its association with the Transylvanian princes, it was indirectly very present in the geopolitical sphere of the Ottoman Empire and thus in its political life. It was owing to the Thirty Years War and the change of the main players on the geopolitical chessboard

4 Ibid, 793.

5 Bjorkman 1932, 10.

6 Kármán 2013b.

7 Kármán 2016, 12.

8 Kármán 2014, 112.

9 Kármán 2016, 7.

10 Bjorkman 1932, 11. Ådahl 2006, 25.

that for some time Sweden's interests in the Central and Eastern Europe dominated political lie of the powers in Europe.

GEORGE I RÁKÓCZI AND THE SWEDES

The first member of this family to rise to prominence, George I Rákóczi (Rákóczy György) (1630–1648) strove to receive from Sweden as much financial assistance as possible for the help in armed forces he would be about to give in Swedish struggle against the Habsburgs. When General Lennart Torstensson, Count of Orjala and Commander-in-Chief of the Swedish Army, took over the city of Olomouc in Moravia on July 5, 1642, he sent two of his Colonels Nolde and Jacob Rebenstein (16 November 1644) to renew the Swedish-Transylvanian alliance. It was owing to the George I Rákóczi's court advisor, Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) that the agreement was reached and Queen Christina and the Swedish Crown Council signed it.

Bisterfeld, who was a professor at the Calvinist Theological Faculty in Gyulafehérvár (Alba Iulia, Romania) came there to teach at the new Academia by Gábor Bethlen's invitation. It is noteworthy that Bisterfeld was not the first foreigner in service of the Transylvanian princes, as well as, that diplomatic encounters between Sweden and Transylvania can be dated to the early seventeenth century.¹¹ Thus, it is seen that in 1629 Bethlen's envoy negotiated with another man Chancellor Oxenstierna's service, or that Gustav II Adolf's envoy stayed at Bethlen's court in Transylvania.¹²

However, Rákóczi was not completely satisfied with the negotiations and insisted that French King Louis XIII (1610–1643) signed a federal contract. In the end, Rákóczi agreed with the result of Bisterfeld's negotiation and, until the French King's consent arrived, the signatures of the members of the Swedish Crown Council had to suffice. Namely, the parties needed to wait for the consent due to the change in the French throne, which came as the consequence of the death of Louis XIII and the arrival of Louis XIV (1643–1715). Furthermore, the consent of the French king was not the only one needed, since, on the other hand, Rákóczi required for this alliance to be approved by the Supreme Head of Principality of Transylvania - the Porte.

Having acquired the consent of the Porte on the 15th of November 1643 and having signed the Agreement with the Swedes the very next day, on the 16th of the same month, Rákóczi convened the Transylvanian Council in Gyulafehérvár for the 3rd of January 1644. The result of the gathering was ordering of

11 Kármán 2013a.

12 Ibid, 792–793.

the general insurrection of armed forces, mobilizing the haiducs as one of the main force of Rákóczi's army.¹³ Although Rákóczi prepared his share of the agreement, the Swedish aid did not arrive in the meantime. Thus, Rákóczi decided to order his younger son Sigismund to disarm the haiducs. This proved to be a wasted command, since the attack of the Habsburgs rendered essential the mobilization of the Rákóczi's army as well as the haiducs. Having been mobilized, the army arrived at a town of Lúcz in the upper basin of the river Tisza by the end of the September; the army was moved in an offensive manoeuvre against the enemy. It was not their fault that it did not happen.

The reason for it can be found in the fact that both financial and military aid of both Sweden and France was absent. While Rákóczi's younger son Sigismund was hoping in vain that the Swedish aid would arrive, Rebenstock took the trouble to change the substance of the French-Swedish-Transylvanian agreement in cooperation with the French marquis Croissy, as to the orders of the new, underage King Louis XIV and his minister Mazarin. Unfortunately, the Chief Commander of the Swedish Army, Torstensson did not wait for the end of the negotiations between the two counselors. While the French and the Swedish emissary were trying to reach an agreement, Torstensson turned his army away from Hungary, leading them into the siege of Brno.

It was not only Torstensson who did not waste his time waiting for the negotiations to reach their conclusion. While the negotiations lasted, George I Rákóczi ordered a new insurrection in Transylvania, sending his son Sigismund to mobilize the Szeklers, which were another force, apart from that of the haiducs that were at his disposal. Sigismund sent a dispatch to his father from Szombatfalva (Sâmbătești, Romania) on the 7th of May, informing him that he had completed the muster of the Szeklers, but that he had not wanted to set off only with them, since their horses were in bad condition and the troops of the counties were late. Apparently, Sigismund's pride did not allow the French envoy to see them in such a poor condition. Not only their horses were in a bad shape, but they did not have any weapon and needed to take carabines from the Vlachs, the shepherds. George I Rákóczi did not show understanding for his younger son's sentiments and ordered him to start off only with the troops of Szeklers.¹⁴

Having arrived in Dés On the 14th of May, Sigismund together with his elder brother George (future II) Rákóczi hosted the Szekler officers, who were in his camp, at Szamosújvár (Gherla, Romania). The road took the army of the young Rákóczis via Vadna and Nagykároly (Carei, Romania) to the river Tisza,

13 Szilágyi 1893. Kármán 2000, 115–135.

14 Ibid. Kármán 2000, 123. Orgona 2000, 96–99.

which they reached on the 28th of May. Sigismund and the Szeklers' officers crossed the river and were hosted by George I Rákóczi in Tokaj. The whole of the Szekler army crossed the Tisza on the 30th of May. The Prince inspected the troops of the Szekler army, whilst his son Sigismund, as the Commander of the Szeklers, hosted the troops on the Tarcal field and gave two golden ducats to every lieutenant and one ducats to every sublieutenant and a thaler to every common soldier.

Rákóczi's army consisted of Szeklers was united at Tokaj with the Hungarian army, which core was made by the haiducs. A strict discipline was kept in the camp of young Sigismund Rákóczi. It can be seen from the fact that he ordered the hanging of two fugitive haiducs and a German at Edelény on the 11th of June. That this was not a sole incident of disciplining can be seen from another case dated the 23rd of May when Sigismund ordered hanging of Szekler soldier of Udvarhely (Odorhei, Romania), who robbed several poor peasants of Vada. Luckily for the soldier, the rope by which he was supposed to be hanged broke, so Sigismund pardoned him. Although these may seem as severe enough punishments, later George I Rákóczi made the disciplinary rule-book even sterner. It seems that the Prince's decision bore fruit, as there were no further testimonies of disturbances of order. Keeping the discipline among his troops on the high level was of a great significance due to further operations of his armies.

On the 3rd July, the Transylvanian-Hungarian army met with the lead of the Swedish Army), which consisted of four regiments and was under the command of General Robert Douglas (1611–1662), at Nagytapolcsány (Topolčian, Slovakia). The happiness of both Rákóczis father and son at the arrival of the Swedish army was spoilt also by the arrival of a Turkish envoy, who brought the word from the Porte that the Porte revoked the permission for Rákóczi to partake in the war. Rákóczi decided to keep the prohibition of the Porte a secret from the army, as not to demoralize it. As nothing had happened, Rákóczi welcomed Douglas warmly and treated him and his officers as guests. Behaving in the same vein, Rákóczi held the war council together with the Swedish officers. One of the decisions made there was to place the Szekler army to aid the Swedes at the siege of Trnava.

It was the only joint armed operation of the Swedish and Transylvanian-Hungarian armies, not only at this stage but throughout the Thirty Years of War, whose impact force was made by the Szeklers and the Haiducs. The city surrendered after the second artillery fire so that the cavalry and infantry, of which Rákóczi's army consisted, had not even come to the fore. Rákóczi's troops, which consisted of seven hundred cavalymen and three hundred infantry, entered the town after the inhabitants had surrendered. However, the

army did not stay long in the town, because only a few days later Adam Forgáč conquered it back for the Habsburg Emperor. After Trnava had been taken back by the Imperial forces, Rákóczi's troops, led by a Szekler officer Gábor Bakos¹⁵, met with the main Swedish army, led by Torstensson at Brno at the moment when it was besieging the town. Interestingly enough, Prince Charles Gustav, future King Charles X Gustav (1654–1661) of Sweden was among the troops. His strong ties to the Transylvanian ruling house of Rákóczi, while not always cordial, followed him into his rule. Given all the above, it needs to be stressed that the march of George I Rákóczi made in the year 1644 meant an immense aid to his Swedish and French allies since it dragged away around ten thousand of their enemies' soldier from other battlefields.

After the fall of Trnava, the allies immediately held a war council, during which their opposing attitudes came instantaneously to the surface. Thus, according to his father's instructions, Sigismund Rákóczi stated that the Swedes had not fulfilled certain points of the agreement so far, namely that they had not paid the promised monetary assistance, had been postponing the breakthrough in Hungary and had not intervened at the Porte regarding the permission (to Rákóczi) to enter the war. Regarding the need for the mentioned intervention, the attitude of the Porte could have been influenced by the arrival of Imperial envoy Hermann Czernin in Istanbul, who had taken advantage of his stay to turn the new Grand Vizier against George I Rákóczi – a dealing that Jean de la Hay, Seigneur de Vantlet, the French envoy at the Porte between 1639 and 1660, could not prevent. Sweden, on its part, was not at all in the position to intervene at the Porte for the cause of George I Rákóczi, since at the time it did not at all have an ambassador at the Porte. Since the Swedes were either incapable or unwilling to fulfil Rákóczi's requests without the support of the French, the Prince of Transylvania withdrew his army from Moravia on the 20th of August and with the full awareness of the Swedes commenced negotiations with the Habsburgs that finally culminated in the peace of Linz in December of 1645.

Finally, the Swedes paid the promised financial aid to George I Rákóczi for the war efforts of 1644. They could not act earlier, since they were dependent on the French financial aid. The transaction was effectuated in such a way that when the Swedes received the funds from the French ambassador Marquis de Croissy, it was transferred via Torstensson. On his part, George I Rákóczi had been hoping for the financial aid, since he needed it to pay his armies, and foremost the troops of Szeklers and haiducs. As the proof of the received payment, George I Rákóczi issued Torstensson a receipt, which he forwarded to his superiors - Queen Christina and the Chancellor Axel Oxenstierna

15 Nagy 1857, 106.

(1583–1654). The other part of the financial help – that contracted for 1645 in the amount of 37,000 talir, was never paid off. In the end, the Transylvanian prince had to be satisfied with the payment in copper.

The Swedish authorities justified this claiming that Rákóczi did not actively campaign that year, although he left his ammunition with the Swedish Army. In these circumstances, the efforts of Bisterfeld and Croissy to impart George I Rákóczi to raise his troops against the Emperor and the King of Hungary, Ferdinand III Habsburg (1637–1657), remained futile.¹⁶

In the same way as George I Rákóczi's claim for the year 1645 was not realized, so was not his pretension to obtain the necessary support of the Swedish Chancellor Oxenstierna and Queen Christina to place his younger son Sigismund Rákóczi on the throne of Poland. As to why this plan of his failed is not very difficult to understand, since exclusively Catholic Poles would not have accepted a Protestant for their King. Even if Sigismund would have had converted to Catholicism, he would have lost the support of the Protestant Swedes. Moreover, two decades later, Queen Christina, at the time the former Queen of Sweden and a Catholic, had unsuccessful claims to the Polish throne. Thus, George I Rákóczi's envoy, István Dalmadi failed in this mission.¹⁷

GEORGE II RÁKÓCZI, BETWEEN SWEDEN, THE HABSBURGS AND THE OTTOMAN EMPIRE

The opportunity to acquire the Polish crown will be given to his son George II Rákóczi (1648–1657), when the Polish king Jan II Casimir, who was without an heir, offered to adopt George II Rákóczi's son, Francis (I Rákóczi; Rákóczi Ferenc (1645–1676), his heir with the right of succession to the crown of this land. Charles X Gustav, who succeeded Queen Christina on the Swedish throne in 1654, promised help to the Rákóczis, but was not an only European political player to do so, since the new ruler of Hungary, Leopold I Habsburg (1657–1705) did the same. Having accepted Swedish assistance, the troops of the Transylvanian Prince entered Poland in 1657 and in the joint action with the Swedish army occupied Krakow and Warsaw, achieving an immense military success. However, the price paid for this success proved to be too high, since the Ottoman Porte, which had not approved this action of their Transylvanian vassal, sent the troops consisting of the Crimean Tatars into Transylvania.¹⁸

16 Kármán 2000, 125.

17 Szilágyi 1893. Szilágyi 1875. Szilágyi 1883. Szilágyi 1873, 19, VII-433. CCXXVIII. Szilágyi 1874a, 417–419, CCXXII; 422–423, CCXXVI; 424–432, CCXXVII, 432–433, CCXXVIII.

18 Szilágyi 1874b, 517–518, CCCI; 522–523, CCCIII; 528, CCCVI; 534–537, CCCVIII, 542–546, CCCX, 549, CCCXII, 550, CCCXIII, 562, CCCVII, 569, CCCXI.

Unlike his precautionary father, George II Rákóczi relied on the renewed alliance with Sweden and began trustingly the adventure of acquisition of the Polish crown.¹⁹ Having seen that George II Rákóczi had chosen the assistance of the Swedes over his own, Leopold I Habsburg sent his army against him to Poland. On the other hand, the Swedes left the Transylvanian Prince alone against the troops of his Sovereign. In order to punish the disobedient vassal, the Porte sent its Turkish-Tatar troops, headed by Köprülü Mehmed Pasha to ravage Transylvania, as well as the parts of Hungary that were under George II Rákóczi's rule. Chasing the Fata Morgana of the Polish crown was also the cause of his personal demise, since in 1657 George II Rákóczi fell in the battle against the Turks near Fenes. His death, furthermore, affected both his family, which importance declined with the loss of the Princely throne of Transylvania, as the large number of Hungarians and Szeklers from Transylvania, who faced a tragic fate of either being slain or taken slaves by the Crimean Tatars. The death of George II Rákóczi also signified the end of the Swedish-Hungarian alliance.

It the very year that the alliance between Sweden and Hungary came to the end, the King of Sweden, Charles X Gustav, sent an envoy to the Porte. Unlike his predecessors, the aim of the mission was not to seek directly an alliance, but to restore the confidence of the Sultan Mehmed IV in the Swedish friendly intents towards the Empire and the Porte, concerning its tributary Principality and its intentions in Poland, just after Swedish armies entered Poland with help of the Transylvanian Prince. Thus, Claes Rålamb was sent to the Port to appease it. However, dubious character of the mission emanated a lukewarm response by the Grand Vizier, who confirmed the good relations between the two states but demonstrated lack of trust in the Swedish King, criticizing what duplicity of his actions.²⁰

However, it can be said that some years later one other link connected indirectly Rákóczi family to Sweden. The link is no other than the person of Jan Amos Komensky, who was a known humanist under the pseudonym Comenius, since the Polish army destroyed his family home in Lesno during the war operations of 1656, because he had sided with the Swedes.²¹ Jónás Mednyánszky informed George II Rákóczi that the homeless humanist was offered a new home in Sweden by the Swedish queen (regina Svecie). During the meeting with Mednyánszky, Komensky offered his help in mediation to the Transylvanian prince, if the Prince would have desired to send information to the Swedish

19 Szilágyi 1875, 292–312, CCXC VII; 503–504, DLXXXII; 510–511, DLXXXII; 522, DCIV.

20 Bojrkman 1932, 11. Ådahl 2006, 17.

21 Bečkova 1983, 40–41.

queen („regini Svecie”) via the Brandenburg elector, whose guest at the time was mayordom of the Swedish Court.²²

Here, there is a need for mentioning that Sándor Szilágyi mistakenly identified in the register of names this Swedish queen with Queen Christina, who ruled until 1654.²³ The reason for the mistaken identification may be found in the fact that in Latin language noun “regina” signifies both a queen regnant and a queen consort. Furthermore, Sándor Szilágyi’s wrong assumption was probably aided by the fact that Komensky indeed visited the Court of Queen Christina in 1642, when she was still ruling Sweden.²⁴ That this is the case of mistaken identity can be also deduced from the actual situation in Sweden and from the personal circumstance of the former Queen Christina. Namely, in 1656 Christina, who abdicated the throne of Sweden, almost ran away from her home country and converted to Catholicism, was not a welcome guest anymore in Sweden. Finally, it is implausible and very much unbelievable that a former queen, who became a Catholic and resided in Catholic countries/places (from Antwerp, to France and Rome) had offered asylum to a man (although a humanist), who was a member and a bishop of the religious movement of Bohemian- Moravian Brotherhood that was considered a sect by the Catholics. As for Christina herself, at that time she was far more concerned with her other plans. In the very year when Komensky’s house was struck by the tragedy, Christina travelled from Rome to France in order to acquire Cardinal Mazarin’s assistance in obtaining the crown of Naples. Thus, it is far more likely that the queen, who invited Komensky to Sweden, was Hedwig Eleonora, the wife of the ruling king Charles X Gustav and the Duchess of Holstein-Gottorp. It should be noted that Komensky did not take profit from the offer. Instead, he accepted George II Rákóczi’s invitation to manage a school in Sárospatak, in north-eastern Hungary.

TRANSYLVANIA, THE OTTOMANS, AND SWEDISH MONARCHS

The Peace of Westphalia (1648) enabled the Christian powers to place as a priority task expulsion of the Turks from Central Europe. With this as a leading idea, a constellation of forces was created, in which the Habsburg Empire was to become the dominant factor in the games of power on the Continent. This meant that Sweden lost its status as an early modern power, whilst the Ottoman Empire was seen as undergoing a slow but steady decline. The Principality of

22 Szilágyi 1891, 95.

23 Ibid, 583.

24 Klika 1892, 90–94. Heyberger 1928, 65,77.

Transylvania ceased to exist i.e. it was incorporated into the Habsburg Empire. Nonetheless, during the sixties of the seventeenth century, while the aforementioned events were taking place, this turn of the event could have not been foreseen.

Drawing on the exhaustion of European states, the Ottoman Empire was still able to undertake offensive actions on land against the Habsburg Monarchy, extending its conquests in Hungary and on the sea against the Venetian Republic. In 1645, the Ottoman Empire attacked Crete, which was under the rule of Venice. The two-and-a-half decade-long the War of Candia was characterized by mutual losses. Christina presented her ideas with respect to the war to the Venetian envoy, who gave them to the Senate. Christina's meddling in this issue was not taken further, since, at the request of Pope Alexander VII, the envoy was forced to interrupt contacts with Christina on this subject. Christina, not taken back by the previous failure, sent a call to the Italian states in 1662 urging them to create a league in order to help the endangered Venice. This appeal remained unfulfilled. In the end, the Ottoman fleet in 1669 took the key of the eastern Mediterranean, the island of Crete i.e. its most important fortress Candia.

It seemed that Christian Europe made peace with the losses. Only the Pope Clement IX (1667-1669), a personal friend of Queen Christina, was literally struck down by the news, since at receiving the news of the fall of Candia, he was struck by a stroke a passed away. Seven years later, when the Papal seat was taken by a more energetic Innocent X (1676-1689) that the war against the Ottomans became the question of priority for a Pope. In 1664, the Court in Vienna signed, without consulting the Hungarians, a shameful peace treaty with the Ottoman Empire in Vasvár – the Vasvár Peace Treaty (Hungarian: Vasvári béke). That the Treaty was a deliberate move made by the Viennese Court, aimed at blocking strengthening of Hungary, which would have occurred if its territory had been enlarged, can be concluded from a statement given to the Swedish envoy by a courtier of the Viennese Court. Namely, the courtier told the envoy that “it is not immense misfortune if the Turk grabs some piece of Hungary.”²⁵

The most important Catholic Hungarian and Croatian noblemen, who in the same time were the leading state functioneers: Palatine Ferenc Wesselényi, the Archbishop of Esztergom György Lippay, high justice of the Court of Hungary Ferenc Nádasdy, the Prince of Transylvania Ferenc I Rákóczi, the Ban of Croatia Petar Zrinski and his son-in-law Fran Krsto Frankopan exasperated by passivity of the Viennese Court in the matter of fighting the Ottomans, con-

25 Рокаи – Ђере – Пал – Касаш 2002, 276.

spired to overthrow the Habsburgs and to recognise another foreign power as the supreme. The idea was to recognize the supreme power of the French, but when the French king refused, the conspirators turned to none other than the Ottoman Sultan. However, the Porte was not interested in their offer and left the conspirators to their own devices when the conspiracy was revealed thanks to the indiscretion of the dragoman Mavrocordatos. Three of the leaders of the conspiracy that were still alive, who were executed were Nádasdy, Zrinski, and Frankopan, while the young Ferenc I Rákóczi saved himself only by giving an enormous amount for ransom, desperate pleas of his mother Erzsébet Báthory and the mediation of the Jesuits.

When considering the relationship of Queen Christina to the Rákóczi family, it seems necessary a question to be posed: how did the former Queen of Sweden react at the news of the conspiracy and on the news of its revelation. This is even more relevant given that the conspirators looked for help primarily in France, a country which was Christina's ally during her reign. Furthermore, Gorge I Rákóczi's grandson, Ferenc I Rákóczi, with whom Christina was connected through the alliance, was one of the conspirators. Finally, for understanding Christina's reaction to the revelation of conspiracy, it is necessary for her personal experience of being betrayed to be taken into account. Namely, her vicious and unforgiving reactions not only to Monaldeschi's betrayal, but also to Messinius' public criticism of her spending during her reign, can serve as guidance towards the answer, since no information is currently available.

QUEEN CHRISTINA AND HER OTTOMAN POLICY AFTER HER ABDICATION

Queen Christina's anti-Ottoman policy seemed to be in line with her political ideas towards the Empire during her reign. In the last two years of her rule, two missions to the Porte had been undertaken. Whilst not much is known regarding its contents, Christina was not in favour of them. In 1652, Bengt Skytte (1614–83) showed up at the Porte as an unofficial negotiator. Skytte undertook the voyage of his own accord and under the guise of a pilgrim on the way to Jerusalem, thus instigating Christina's dislike of him and he was soon sent back to Sweden.²⁶ It is, however unclear, whether Christina's displeasure was caused by the independent character of his undertaking or by the very fact that Skytte attempted communication with an Islamic Empire. Another Swede, who travelled in the Ottoman Empire, was ship lieutenant Nils Mathsson K(i)öping. In 1647, he received Queen Christina's recommendation

26 Bjorkman 1932, 11.

for travel abroad and in 1653 was in Turkish lands, probably, on his way to Persia. These envoys, who seemed more of the official adventurers, known to the early modern period, than diplomats, did not have particular success in their dealings.

Despite the shameful peace treaty that Leopold I Habsburg concluded with the Ottoman Empire and the conspiracy that was created as a answer to it, the former Queen of Sweden continued to be intensely interested in fighting the Turks, going even that far to imagine herself a leader of a campaign against the Ottoman Empire, leading the Christian troops on a white horse. When the Turks invaded Poland in 1672, Christina suggested that a crusade is led by Pope under the leadership of the Pope and asked Sweden to participate in it, and France not to interfere in this undertaking.²⁷ Unfortunately, Christina's meddling into the international politics of the day resulted in her funds to be taken away from her. Namely, the current Pope Innocent XI, who was not inclined towards her, took away her yearly income in the amount of twelve thousand skuda, which had been granted to her by her friend late Pope Clement IX, with the explanation that it would be transferred to help to finance of the campaign against the Ottoman Empire and for liberation of Hungary, for which Christina agitated. Thus, Christina contributed to financing the great campaign against the Turks in the years 1683–1699, although not by her own will. On the other hand, Christina's response to this Innocent XI's act was her statement that she also thought that she would give up that income and that she did not act upon it for the sole reason of not insulting the Pope.²⁸ When the Pope invited the Swedish king to help fight the Turks, Christina supported the Pope, though she doubted that the Swedish king would respond to his call.

Christina's active involvement in the anti-Ottoman policies included also her participation in the creation of literally and scientific works that contributed towards acquiring the knowledge of the Ottoman Empire. Luigi Ferdinando Marsili, a famous Italian scientist, nobleman and soldier in service of Emperor Leopold I Habsburg in several wars against the Ottoman armies, dedicated his study *Osservazioni intorno al Bosforo Tracio overo Canale di Constantinopoli (1681)* to Queen Christina. He presented his work to "Alla Sacra Real Maestra di Cristina, Regina di Svezia." It is argued that her part in the study included more than moral support, since "the header on the first manuscript paper specifies that the letter has been "corrected and postulated" by Cristina herself and thus underlines the active involvement of the dedicatee in the re-reading

27 Verthajmer 1968. Pastor 1929,1930, 627.

28 Neumann 1936. Verthajmer 1968,335. Pastor 1929,1930, 785. Zahn 1953, 221–222, DBI, 62, 478–495, s. v. Innocenzo XI.

and correction of the manuscript.”²⁹ According to Marsili’s recollections in his *Memoires*, Christina asked for clarifications regarding “Turkey, Hungary and the navigation of the Greek islands”, while “walking up and down...past big tables with open atlases.”³⁰ Christina, in line with both her character and her Ottoman policy, asked the questions imagining a naval assault against the Ottoman Empire.³¹

It can be said that Christina’s dream was fulfilled a decade later, although without her personal involvement, but during her lifetime. Polish King Jan III Sobieski (1673–1696) defeated the Ottoman armies at Vienna on the 25th of September 1683. When the news of his victory reached her, Christina congratulated him with the words:

“On this famous day of the liberation of Vienna, Your Majesty has shown the world a great and rare phenomenon, which is why our holy faith and the whole world are so much to praise Your Majesty, to glorify your glory is the duty of every Christian. On this happy day, Your Majesty proved to be worthy not only of the Polish crown, but of the rule of the whole world, if the God would bestow it upon one man.

[If] At least I would be able to express my personal feelings to Your Majesty, you would certainly recognize that no one appreciates your glory and merit more than me. I can boast that I, like everyone else, recognized the importance and significance of this glorious victory, which your Majesty took over the master of Asia, since I, more than anyone else, was afraid of the ruin that threatened us from this terrible power, but over which God, through the courage of your Majesty wanted to triumph. After God, all rulers will thank Your Majesty for maintaining their lands. I, who no longer rule, I can thank Your Majesty for the maintenance of my independence and tranquility, which I appreciate more than all the Earths of the world. (...) I do not envy your Majesty either your land, or acquired goods or prey, but I envy you on your efforts and dangers, in the beautiful title of the liberator of Christianity, with the joy that you have brought back life and freedom to so many unfortunates, friends and enemies. Lord, who can only be the reward of these great heroic deeds, let him reward you in this world and in eternity.”³² Christina also lived long enough to hear of the liberation of the Buda in 1686 and she also wrote about this event with enthusiasm.

Christina’s anti-Ottoman policy was followed by her second successor on the Swedish throne, Charles XI (1660–1697), by allowing his subjects to

29 Bortolotti 2016/2017, 138–140.

30 Ådahl 2006, 21.

31 Ibid.

32 D. Pizzagalli 2002, 366–367. Pastor 1929,1930, 795, 815. Szentimrei 1882, 221–222.

become volunteers in the army of the Holy League. Kenigsmark, who was the Swedish subject, an ethnic German, and a volunteer in the Venetian service, occupied Athens in 1687. In this endeavour he succeeded to bombard and demolish Parthenon, which served as storage of munitions to the Ottomans. It was Peter I the Great (1697–1715), who finally brought defeat to the Ottomans after he had joined the Holy League. Since Peter the Great had also been fighting the Swedes, his actions brought about closer links between Sweden and the Ottoman Empire. Charles XI's son, Charles XII (1697–1718) sought help from the Turks and after the lost battle at Poltava in 1709, he found refuge at the court of the Ottoman sultan. Charles XII travelled from Istanbul to Stralsund, which was at that time under the Swedish rule, through Pest and Debrecen in two weeks.³³ The role of Sweden in the anti-Ottoman coalition was taken over by three of its greatest rivals in the 17th century: Poland, Russia, and the Habsburg Empire. The two latter forces divided Poland in 1772, which reduced the number of the states participating in the suppression of the Ottomans from Southeast Europe down to two of them until all the three empires collapsed in 1918.

CONCLUSION

The initial contact between Sweden and the Ottoman Empire demonstrated the desire of the northern power for an alliance with the Porte in several instances in the late sixteenth and in the first half of the seventeenth century. It was Swedish foreign policy in the second half of the seventeenth century that brought about dealings with the Rákóczi family, from which the princes of Transylvania came, which rendered Sweden a contender for power in the Ottoman geopolitical sphere of interests within Central and Eastern Europe.

It was in 1645 that Sweden interacted more closely for the first time with the Ottoman Empire when the Porte ordered the Transylvanian Prince George I Rákóczi to withdraw his troops, which Rákóczi had directed to help the Swedes to fight the Imperial army. The Swedes did not intervene at the Porte on behalf of the Transylvanian Prince for the permission that he entered into an alliance with Sweden against the Habsburgs. It was because of this Swedish miscalculation that Rákóczi withdrew his army and made peace with the Habsburg Emperor. Soon Sweden followed the Rákóczi's footsteps and signed the famous peace treaty.

Swedish rulers and Transylvanian princes continued to collaborate in the decade following the Peace of Westphalia, which put the northern king-

³³ Voltair 1908, 291.

dom firmly into the sphere of the current European politics and thus into the Ottoman as well. Geopolitical transformation in the post-Westphalian Europe meant that Swedish interests were among the dominant ones. The Ottoman Porte understood the change and for the first time hosted the mission sent by Charles X Gustav. Similarly to his predecessors, Charles X Gustav attempted to keep the relations with the Porte friendly. However, the aim of the mission was not a military alliance with the Ottoman Empire, but reassuring the Porte of Swedish friendship. However, the continuity in friendly, but almost non-existing relations between the two states was altered when Sweden entered the Ottoman geopolitical sphere of interests in Central and Eastern Europe, rendering it a contender if not an enemy.

Queen Christina, Charles X's direct predecessor on the throne of Sweden, followed an active and somewhat successful anti-Ottoman policy among the European players after her abdication. She was involved in collecting the knowledge of the Ottoman Empire, in planning the creation of an alliance of the European countries against it, by seeking support for this endeavour among Popes and some European states such were France or Venice, and in financing the war against the Empire.

It can be seen that under King Charles XI Gustav policy towards the Ottoman Empire somewhat altered, since he allowed the Swedes to enter the army of the Holy League as the volunteers. However, this had changed again when Charles XII of Sweden finally sought the Ottoman aid after his defeat at Poltava.

As it has been demonstrated the Swedish-Ottoman relations during the seventeenth century, and particularly during its second half, were in constant flux ranging between competing for the same geopolitical space in passive enmity and alliances.

Bibliography

- Ådahl, Karin (2006): *Yüzyılda İsveç büyükelçisi Claes Rålamb'ın yaptırdığı tablolarla Avcı Mehmed'in alay-ı hümayunu = Paintings commissioned by the 17th century Swedish Ambassador Claes Rålamb: Mehmed the Hunter's imperial procession*. Istanbul.
- Bečková, Marta (1983): *Jan Amos Komenský a Polsko*. Praha.
- Bjorkman, Waltheb (1932): 'Die schwedisch-turkischen Beziehungen bis 1800', in: Menzel T., (ed.) *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*. Leipzig, 9–23.
- Bortolotti, Ilaria (2016/2017): *Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730) e l'editoria erudita nella Repubblica delle Lettere tra Sei e Settecento*, unpublished PhD dissertation from the University of Milan. Milan.
- Heyberger, Anna (1928): *Jean Amos Comenius (Komensky)*. Paris.
- Klika, Josip (1892): *Život i rad Ivana Amosa Komenskoga*. Zagreb.
- Kármán, Gábor (2000): 'A fejedelem és a svédok. Lennart Torstenson emlékirata I. Rákóczi György 1645-ös hadjáratáról', in: Takács Péter (ed.) *Fejedelmek – forradalmak – vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből. Erdélytörténeti könyvek 3*. Debrecen, 115–160.
- Kármán, Gábor (2013a): 'Gábor Bethlen's Diplomats at the Protestant Courts of Europe', *Hungarian Historical Review* 2, no. 4 (2013), 790–823.
- Kármán, Gábor (2013b): 'Sovereignty and Representation: Tributary States in the Seventeenth-century Diplomatic System of the Ottoman Empire', in: Karman G., Kunčević L. (eds.) *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Leiden, Boston, 155–185.
- Kármán, Gábor (2014): 'Turks Reconsidered: Jakab Nagy de Harsány's Changing Image of the Ottoman', in: Firges P., Graf T., Roth C., Tulasoğlu G. (eds.) *Well Connected Domains: towards an Entangled Ottoman History*. Leiden, 110–130.
- Kármán, Gábor (2016): *A Seventeenth-Century Odyssey in East Central Europe: The Life of Jakab Harsányi Nagy*. Leiden.
- Marsili, Luigi Ferdinando (1681): *Osservazioni intorno al Bosforo Tracio overo Canale di Constantinopoli Representate in Lettera alla Sacra Real Maestra di Cristina Regina di Svezia*. Roma.
- Nagy Iván (1857): *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal, I*, Pest.
- Neumann, Alfred (1936): *The Life of Christina of Sweden*. London.
- Orgona, Angelika (2000): 'Kornis Zsigmond, Egy katolikus főúr I. Rákóczi György fejedelemsége idején', in: Takács Péter (ed.) *Fejedelmek – forradalmak – vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből. Erdélytörténeti könyvek 3*. (Debrecen, 2000), 96–99.
- Pastor, Ludwig (1929,1930): *Geschichte der Päpste, XIV, Von der Wahl Innozenz X. bis zum Tode Innozenz XII, XIV/1, Innozenz X, Alexander VII, Klemens IX, Klemens*

- X, (1644–1676); XIV/2, Innozenz XI, Alexander VIII, Innozenz XII. (1676–1700). Freiburg in Breisgau.
- Pizzagalli, Daniela (2002): *La regina di Roma, Vita e misteri di Cristina di svezia nell' Italia barocca*. Milano.
- Рокаи, Петар – Ђере, Золтан - Пал, Тибор – Касаш, Александар (2002): *Историја Мађара*. Београд.
- Szentimrei, Márton (1882): *Svéd Krisztina. Élet- és korrajz*. Budapest.
- Szilágyi, Sándor (1873): *Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia összeköttetéseihez 1630–1648, MHHD, XXI*. Budapest.
- Szilágyi, Sándor (1874a): *Actes et documents pour servir à l'histoire de l'alliance de George I. Rakóczi avec les Français et le Suédois dans la guerre de trente ans, MHHD*. Budapest.
- Szilágyi, Sándor (1874b): *Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez, MHHD, XXIII*. Budapest.
- Szilágyi, Sándor (1875): *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, Magyar Történelmi Emlékek (Monumenta Hungariae Historica, I. osztály, Okmánytárak (Diplomataria), (=MHHD), XXIV*. Budapest.
- Szilágyi, Sándor (1883): *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetéseihez 1631–1648, MHHD*. Budapest.
- Szilágyi, Sándor (1891): *Erdély és az északkeleti háború, II*. Budapest.
- Szilágyi, Sándor (1893): *I. Rákóczi György, Magyar történelmi életrajzok*. Budapest.; *Online source, Chapter 1: I*
- Rákóczi György támadása*: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Magyar-NemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarország-tortenete-ii-matyastol-iii-ferdinand-halalig-irta-angyal-david-4BFD/harmadik-konyv-bethlen-halalától-i-lipot-tronra-lepteig-50E7/iv-fejezet-i-rakoczi-gyorgy-tamadasa-51B8/> [Accessed on the 20th of August 2018].
- Verthajmer, Oskar (1968): *Kristina Švedska*, Preveo Grossberger Andrija. Beograd.
- Voltair (1908): *Voltaire S History of Charles Twelfth*. Introductory Note by Rt. Hon. John Burns, M.P. London.
- Zahn, Leopold (1953): *Christine von Schweden, Königin des Barock*. Berlin.

Melina Rokai

IZMEĐU NEPRIJATELJSTVA, RIVALSTVA I SAVEZNIŠTVA: POLA
VEKA ŠVEDSKO-OSMANSKIH ODNOSA

Ovaj rad istražuje promenljivu prirodu odnosa između Švedske i Osmanskog carstva u sedamnaestom veku, obračujući pažnju na pola veka kontakta između dve države. Karakteristike koje su obeležile interakciju između njih su posmatrane prevashodno kroz veze i kooperacije Švedske sa Kneževino Transilvanijom i njenim protestantskim knezovima za vreme Tridesetogodišnjeg rata kao i u period posle sklapanja Vestfalskog mira, a naročito sa vladajućom porodicom Rakoci. Rad, takođe, posmatra švedsku politiku prema Osmanskom carstvu, a koja je bila vođena željom pojedinih švedskih kraljeva donekle da uspostave vojnu saradnju a donekle da ugrožavaju teritoriju, koja je bila u interesnoj sferi carstva. Rad nadalje promatra odnos jedne od najpoznatijih vladara švedske, kraljice Kristine (1626–1689), prema Osmansko carstvu, ali i njen odnos prema porodici Rakoci i prema Habsburzima tokom njene vladavine (1632–1654). Kristinina kontinuirana anti-osmanska politika i njen uticaj na diplomatiju i politiku evropskih sila u godinama posle adikacije je izložena i analizirana u radu, a kako bi se dobila što šira slika o švedko-turskim odnosima i promenama u njima.

Ključne reči: *XVII vek, Švedska, Osmansko carstvo, Transilvanija, Đerđ I Rakoci, Đerđ II Rakoci, Kraljica Kristina, Karl X Gustav.*

UDK 94:327(410)"17"(046)
94(4)"1714/1718"
ID 270125068
Izvorni naučni članak
Rad primljen: 06.06.2018.
Rad prihvaćen: 18.06.2018.

Marija Kocić

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Odeljenje za istoriju
Čika Ljubina 18–20, Beograd
marijakocic2003@yahoo.co.uk

BRITANSKA ŠTAMPA O PRILIKAMA U OSMANSKOM CARSTVU UOČI DRUGOG MOREJSKOG RATA*

Rad predstavlja analizu načina izveštavanja političkog žurnala *Monthly Mercury*-ja o u dešavanjima u Osmanskom carstvu, kako na spoljašnjem tako i na unutrašnjem planu. Poređenjem informacija objavljenih u njemu sa zvaničnim izveštajima ambasadora Velike Britanije u Istanbulu dolazi se do metodološki prihvatljivog načina utvrđivanja odnosa javnosti u Velikoj Britaniji prema dešavanjima u osmanskoj državi. Obe navedene grupe izvora dopunjuju se u komentarima u opisu delovanja i karakternim osobinama najznačajnijih figura osmanske unutrašnje i spoljne politike te epohe, što je imalo odlučujuću ulogu u procesu donošenja odluka, zatim u odnosu prema susedima, kao i podanicima.

Ključne reči: *Monthly Mercury*, Osmansko carstvo, Damad Ali-paša, Rusija, Poljska, Venecija

UVOD

Nakon Slavne revolucije i dolaska na vlast Vilijema III Oranskog (1689–1702), suprotno očekivanjima, u Velikoj Britaniji je došlo do porasta društvene tolerancije.¹ Nova socijalna klima omogućila je razvoj žurnalizma u većoj meri, nego što je bio slučaj sa ostalim evropskim državama. Tu činjenicu treba pripri-

* Rad nastao kao rezultat istraživanja na projektu *Modernizacija zapadnog Balkana* (ev. br. 177009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1 Ogg 1970, 264.

sati upravo razvijenoj toleranciji, po kojoj se britansko društvo isticalo u odnosu na ostala evropska društva.² Prema tvrdnji pojedinih historičara nije moguće sagledati nijedan deo vladavine Vilijema III, kao i odnos javnosti prema njemu, bez sagledavanja štampanog izveštavanja.³ Novi period u razvoju žurnalizma, posebno pamfletistike, nastupio je tokom vladavine kraljice Ane (1702–1714), tačnije oko 1710. Tada žurnalizam postaje sastavni deo društvenog života, kreirajući i samo javno mnjenje u Velikoj Britaniji.⁴ Takvom uspehu novinarstvo je moglo da zahvali stalno prisutnoj borbi sukobljenih stranaka za presto i uzastopnim ratovima koja je ova država vodila – Rat Velike alijanse (1688–1697) i Rat za špansko nasleđe (1701–1714).⁵ Međutim, od krucijalne važnosti po Jirgenu Habermasu bilo je širenje merkantilističko-kapitalističkih ideja, porast nacionalnog duga i pojava izvesnih institucija koje su obezbedile prostor u okviru koga su racionalno-kritičke debate mogle da se odvijaju, ističući zanačaj kafana (*coffehouse*). Sve navedeno uslovalo je krajem XVII i početkom XVIII veka izdvajanje javnog prostora određenog kao „građanski”.⁶ Pojava nove vrste javnog prostora i njegov značaj za napredak novinarstva u Britaniji podstaklo je nekoliko važnih istraživanja.⁷ Bez sumnje najveće zasluge pripadaju Džonatanu Sviftu, Danijelu Defou i Džozefu Adisonu,⁸ čiji radovi predstavljaju sjajne domete pamfletističke i žurnalističke literature tog vremena.

U vreme Slavne revolucije pojavio se mesečni žurnal, koji predstavlja jedan od značajnih političkih štampanih izvora te epohe. Njega je pokrenuo 1688. Džon Filips. U početku je izlazio pod nazivom *Modern History or a Monthly Account of all considerable Occurences, Civil, Ecclesiastical and Military*, da bi dve godine kasnije bio preimenovan u *The Present State of Europe; Or the Historical and Political Monthly Mercury*.⁹ Iako ovo predstavlja puni naziv časopisa, on je bio poznatiji kao *The Historical and Political Monthly Mercury*, ili kraće *Monthly Mercury*. Sa tradicijom izlaženja od 1690. ovaj politički žurnal

2 *Ibid*, 264.

3 Коцић 2018, 210. Videti: Walker 1974, 691–707.

4 Ogg 1970, 280.

5 Forbes 2018, 1.

6 Navedeno prema: Forbes 2018, 10.

7 Snyder 1968; Lake – Pinkus 2006; Cowan, 2004; Cowan 2001; Pincus 1995.

8 Prvi u nizu tih novina pokrenuo je 1709. Ričard Stil kada je objavio prvi broj *Tatlera*. Jozef Adison pokrenuo je 1711. *The Spectator*, list koji je svakodnevno izlazio od 1711. do 1712. *The Guardian* čiji je osnivač Ričard Stil, koji je pomagao Adisonu u pokretanju *The Spectatora*, takođe izlazi kratko tokom 1713. od marta do oktobra. Stil kao izdavač uspeo je da okupi imena poput Adisona i Aleksandera Popa u kružok ljudi koji su objavljivali radove u tom časopisu. Uprkos tome, u engleskoj javnosti znatno pre toga postojao je list sa mnogo dužom tradicijom. To je *The London Gazzete* koji izlazi od 1665.

9 O tome detaljnije u: Коцић 2018, 211–213.

predstavlja najbolji dokaz da je Sjajna revolucija uspjela da iznedri jedno od najznačajnijih dostignuća britanskog društva, definišući u njemu kategoriju političkog novinarstva. Za ovde postavljenu temu od velikog je značaja činjenica da je *Monthly Mercury*, pored dešavanja u Evropi, tretirao i odnose u Osmanskom carstvu, zbog čega predstavlja najrelevantniji britanski štampani izvor o zbivanjima u ovoj državi.

THE HISTORICAL AND POLITICAL MONTHLY MERCURY O OPOZICIJI PROTIV AHMEDA III

Tokom Rata za špansko nasleđe interesi britanske spoljne politike nitali su stabilne odnose u istočnom Mediteranu, gde je vlada u Londonu suprotno interesima Francuske nastojala da održi mir. Ambasador Francuske u Osmanskom carstvu Šarl Feriol (1701–1711) radio je na raspirivnju starog neprijateljstva Beča i Porte, kako bi trupe Karla VI (1711–1740) bile okupirane ratom vođenim u drugom delu Evrope. Sa tom politikom nastavili su i njegovi naslednici sve do 1717., kada dolazi do prekretnice u spoljnoj politici Francuske i Velike Britanije, što se odrazilo i na njihove antagonizme u Osmanskom carstvu. Prema Kenetu Setonu, međutim, pažnja evropske javnosti bila je zao kupljena dešavanjima u Ratu za špansko nasleđe, nego što se ona zanimala za osmansko-rusko-švedske antagonizme.¹⁰

Koristeći se zbivanjima u Evropi, a po nagovoru švedskog kralja Karla XII (1697–1718), koji je boravio na teritoriji Osmanskog carstva od 1709,¹¹ i kancelara francuske ambasade u Istanbulu Benžamena Bruja i njegovog kružoka, Ahmed III (1703–1730) vodio se mišlju o potrebi novog rata sa Rusijom, iako je stari sukob tek bio okončan mirom potpisanim na reci Prutu 1711. Zbog toga je od vrhovnog poglavara muslimanske zajednice i verskog vođe svih muslimana u Osmanskom carstvu, šejh ul-islama, Ahmed III tražio pravno mišljenje (fetvu),¹² sročenu na način da opravda novi rat. U načinu izveštavanja o tom pitanju „komentator” *Monthly Mercury*-ja pokazao je upućenost u odnose u vrhu osmanske vlasti kao i tumačenju kompetencija pojedinih visokih službenika, političkih i verskih u jednakoj meri. U pitanju o donošenju „naručene” fetve manifestuje se ujedno i odnos ove štampe prema sultanu, čije će akcije ubuduće ovaj „novinar” isticati kao glavnog nosioca ukupne osmanske politike. Na glasu po učenosti i cenjen od strane većeg dela podanika, šejh ul-islam smatrao je da

10 Setton 1991, 424.

11 Videti: Коцић – Раствоић 2014, 105–120. Ovde je navedena dodatna relevantna literatura.

12 Fetva od ar. *fatwā* –pravno mišljenje koje je mogao izdati samo šejh ul-islam, odnosno muf-tija, na obraćanje zainteresovane strane.

za novi rat sa Rusijom postoje tek beznačajni izgovori i da bi njegova objava bila u suprotnosti sa državnim interesima, običajima, verom i šerijatom,¹³ koji nije dozvoljavao žrtvovanje muslimana, osim ukoliko su postojali opravdani razlozi za to. Šejh ul-islam i deo uleme koji ga je podržavao, smatrali su da je Rusija odlukom da Porti vrati Azov i druga mesta koja je osvojila, ispunila svoj deo obaveza koje je prihvatila mirom sklopljenim 1711. On je zauzeo čvrst stav da objava rata Rusiji nema relanog opravdanja, zbog čega se i nije mogla očekivati Alahova milost za njegov po Osmanlije uspešan ishod.¹⁴ Objava šejh ul-islama i insinucije izvedene iz nje ostavili su veliki utisak na stanovnike Istanbula, dok su pojedini kao jedan od njenih ishoda očekivali pobunu.

Rigidan stav šejh-ul islama i podrška javnosti koju je uživao bili su glavni razlozi koji su naveli Ahmeda III da napusti Istanbul i zajedno sa sarajem pređe u Edirne. Da bi predupredio najgore, veliki vezir je počeo da širi među stanovnicima Istanbula vest da je prava namera Ahmeda III bila da obezbedi povratak Karla XII u Švedsku.¹⁵ Odluka o sudbini novog rata nalazila se u rukama Rusa, koji su trebali da ispune sve uslove na koje su se obavezali ugovorom iz 1711. *Monthly Mercury* je tom prilikom objavio da je u zvaničnom razgovoru sa po-

13 Od sharia – versko (odnosno objavljeno) pravo. Pravilno shvaćen šerijat predstavlja opšti pojam i označava ispravan, tj. od Boga poslat i objavljen način življenja.

14 Ceo komentar o ovom pitanju objavljen u *MonthlyMercury*-ju glasi: Those Advices are dated from Constantinople of the 18th of December [1712] and from Smyrna the 26th of the same Month, and as they come from good Hands, they may be depended upon.

They confirm the Departure of the Grand Signior with his Court for Adrianople, and that there are great Murmurings amongst the People at Constantinople, of which they give some Particulars that deserve to be taken Notice of. They write, That the Mufti and some Learned in the Law, being sent for to give their Advice concerning the Lawfulness of the War with Muscovy, they declared out of Complaisance for the Grand Vizier, that it might be lawfully undertaken, seeing the Muscovites have not exactly fulfilled the Conditions of their Treaty; but a great Number of other Persons, who make the Alcoran their chief Study, and have a great Influence upon the People, have publickly declared their Opinion, That this new War was undertaken upon too insignificant Pretences, and was contrary to the known Maxims and Customs, Religion and Laws of the Mahometans, which did not permit to enter upon a War, and venture the Lives of several Thousands Mussulmen, but upon important Cases War with Muscovy. They declared besides, That the Muscovites having restored Azoph and other important Places they had taken from the Turks, it was plain that they designed to execute the other Articles that were of less Importance, and even foreign to the Ottoman Empire, such as the withdrawing of their Forces from the Territories of Poland, in which the Port was not directly concerned; concluding, That as the Muscovites declared that it was their sincere Intention to give in that and other Articles a just Satisfaction to the Grand Signior this new War against them was not justifiable, and that it could not be expected that God should bless it with Success. These Declarations and Insinuations of the Mahometan Lawyers, made a great Impressions upon the People, and would have, perhaps occasioned a Tumult, if the Grand Signior was not gone to Adrianople; *MM, XXIV, For the Month of February, 1713, 57–58.*

15 *Ibid.*, 58.

slanikom Poljske, veliki vezir izložio plan o tome da će se vrlo brzo Karlo XII naći na čelu poljskih trupa u Pomeraniji, u isto vreme obećavajući osmanski napad na ruski deo Ukrajine.¹⁶ Provodeći propagandu u korist Ahmeda III, veliki vezir upadao je u dublji konflikt sa šejh ul-islamom, iz koga su na kraju obojica izašli kao gubitnici.

Odluke koje je Porta donosila čuvane su pod strožim velom tajne, nego što je bio slučaj do tada.¹⁷ Sultan je bio odlučan da se pridržava odredaba mira sklopljenog u Sremskim Karlovcima 1699. To je značilo izbegavati rat sa Austrijom, Venecijom i sa Poljskom, osim ukoliko ova poslednja ne bude pružila pomoć Rusiji u slučaju osmanskog napada.¹⁸ U odeljku u kome analizira osmansko-habzburške odnose, *Monthly Mercury* aludira na činjenicu da su u Beču bili dobro upoznati sa prilikama u osmanskoj državi. Međutim, brojne i kontradiktorne vesti koje su širene o planovima Osmanlija, ostavljale su njihove susede u strahu, dok je Porta posebno nastojala da njeni planovi ostanu tajni. Bečki dvor bio je siguran da je Porta upoznata da je mir u Evropi nadomak (pregovori u Utrehtu), što bi olakšalo njenu odluku da zarati sa Rusijom.¹⁹ Sa takvim izgledima i preokupiran pregovorima u Utrehtu u broju *Monthly Mercury*-ja za mart 1713. izostao je odeljak koji se odnosi na Osmansko carstvo.

Broj za april 1713. otkriva da je ovaj mesečnik svoje izveštaje o političkim prilikama u Osmanskom carstvu temeljio na više vrsta diplomatskih izvora, a ne samo na izveštajima ambasadora Roberta Satona (1701–1716). U tom broju objavljeni su izvodi iz pisama švedskog poslanika Funka, iz njegovog pisma napisanog u Edirnu 15. marta, zatim, kancelara Milerna, glavnog ministra Karla XII, napisanog u Mustafa-paša Kepriliju 14. marta, izvod iz pisma generala Spaara napisanog u Benderu 16. marta, izveštaj koje je poslala Kraljevska (švedska) kancelarija u Dimotici 17. marta, kao i pismo poslanika Holštajna Fabrisa od 10. aprila 1713., napisanog u Edirnu.²⁰ Novinar *Monthly Mercury*-ja naveo je da vesti koje je primio iz Beča ne sadrže sve pojedinosti koje pomenuti dokumenti otkrivaju.²¹ Ista činjenica otkrivada su izveštaji o pregovorima sa Karlom XII u London stizali različitim kanalima. Vrlo je moguće da ih je *Monthly Mercury* dobijao i od diplomata drugih zemalja u Istanbulu, umešanih u rešavanje pitanja Karla XII, ili nižih službenika ambasada evropskih država, u prvom redu francuskih. Objavivši britanskoj javnosti izvode iz navedenih

16 *TMM*, XXIV, *For the Month of February*, 1713, 58.

17 *Ibid*, 58.

18 *Ibid*, 59.

19 *Ibid*, 71

20 *Ibid*, *For the Month of April* 1713, 142–147.

21 *Ibid*, 147.

dokumenata ovaj politički mesečnik za mesec maj, takođe ne sadrži nove vesti o prilikama u osmanskoj državi.

Udarac na autoritet šejh ul-islama izazvao je smenu velikog vezira marta 1713, koju pojedini izvori tumače i kao posledicu spletke službenika francuske ambasade. Novi veliki vezir, Ibrahim-paša, smatran je za čoveka bez ikakvog iskustva u vršenju vlasti i omraženim od strane velikog dela podanika, i u dobrim odnosima sa ambasadorom Francuske, dok je Ahmed III prema njemu gajio naklonost,²² što ga je i preporučilo na ovaj položaj. Ibrahim-paša uspeo je da se održi na tom položaju samo tri nedelje, a njegov pad okončao je period jačanja uticaja Francuske na Porti. Vezujući tu činjenicu za štetu koji je osmanska država pretrpela u ratu sa Rusijom, Pol Mason smatrao je da je Francuska tek 1730. uspeła da povрати raniji uticaj na Porti.²³ Za novog velikog vezira izabran je Silhadar Damad Ali-paša (1713–1716), za koga britanski izvori tvrde da je nevoljno prihvatio ovaj položaj.²⁴ Međutim, tradicija koja je dugi niz godina poštovana da se među bližim sultanovim rođacima, uglavnom zetovima, biraju veliki veziri delom osporava ove navode.

Priredivač *Monthly Mercury*-ja uređujući broj za jun 1713. smatrao je da su zbivanja u Osmanskom carstvu bila u najtešnjoj vezi s onim u Poljskoj, što je u uvodnom delu i naglasio.²⁵ Poput prethodnih brojeva i u broju za jun najviše prostora dobili su odnosi Porte sa Rusijom i Poljskom. Bez intencije da se upusti u analizu unutrašnjih prilika u ovoj državi i njenog političkog vrha, *Monthly Mercury* objavio je vest da je sultan 13. juna objavio rat Rusiji i da je, budući da je položaj velikog vezira bio zvanično upražnjen, Ismail-paši poverena je komanda nad vojskom od 40.000 janičara, kojima je trebalo da se pridruži 100.000 Turka i Tatara. U London je iz Erdelja u međuvremenu stigla vest od agenta vlašskog kneza da uprkos tome što je mir između Porte i Rusije bio nadomak ratifikaciji, prilike u Osmanskom carstvu su dobile neočekivani obrt, te da su Osmanlije udvostručile ratne pripreme.²⁶ Komentar sa kojim je *Monthly Mercury* istupio pred javnost navodi na zaključak da iako je raspola-gao informacijama o prilikama u osmanskoj, kao i susednim državama, autor ovog prikaza nije uspevao da sa tačnošću proceni koja je od njih verodostojna. Prema naknadnim obaveštenjima on navodi da je Petar I (1682/1689–1725) nastojao da spreči rat sa Portom do sklapanja mira sa Švedskom. Prilike na

22 TNA, SP, 97/23, f. 39r–39v; Pera u Istanbulu, 22. mart 1713.

23 Masson 1911, 250–251.

24 TNA, SP, 97/23, f. 43r; Pera u Istanbulu, 12. maj 1713.

25 The Affairs of these Countries are so interwoven together, that we are obliged this time, as we have been some time before, to bring them together under the same Article; *MM, For the Month of June 1713*, 235.

26 *MM, For the Month of June 1713*, 237.

Porti bile su konfuzne, a veziri podijeljenog mišljenja, provodeći svoje vreme u raspravama. U svemu tome ukazivao je da se Petar I nije odrekao Azova, iako je bio prinuđen da ga 1711. preda Osmanlijama.²⁷

Svestan da duže vreme britansku javnost obaveštava isključivo o ratnim pitanjima u broju za jul 1713. mogu se pročitati nove i drugačije informacije. On se pritom poziva na pismo iz Edirna od 28. juna. U pomenutom dokumentu navedeno je da je 18. maja kajmakam Edirna obavestio ambasadora Francuske Dezalera (1711–1715) da je vreme da se vrati u Istanbul, na šta je ovaj pristao bez ikakvog prigovora. Na Divanu sazvanom tokom maja razmatrani su i odnosi sa Rusijom. Na njemu je doneta odluka da ne postoje osnove za novi sukob. Međutim, u pregovore se umešao kan krimskih Tatara sa novim uslovima.²⁸ Od značaja je činjenica da u ovom izveštaju *Monthly Mercury* navodi da je Ali-paša zauzimao položaj velikog vezira *pro interim*.²⁹ Konačno, uz velike napore mir između Porte i Rusije zaključen je u trajanju od 25 godina.³⁰

Kada je Ahmed III počeo da nazire nepovoljan ishod svog projekta, doneo je odluku da se vrati u Istanbul, koji je u međuvremenu bio pogođen serijom požara, što je pojačalo negativno raspoloženje prema njemu. Pojačano nezadovoljstvo navelo je šejh ul-islama Ataulah-efendiju da od Ahmeda III zahteva da se što hitnije vrati u Istanbul. Zbog toga je uklonjen sa položaja, a za novog šejh ul-islama postavljen Mahmud-efendija, za koga britanski izvori tvrde da je bio čovek mnogo manje učenosti i ugleda.³¹ U takvim okolnostima Ahmed III je na vlastitu odgovornost rešio da ostane u Edirnu, dok se u Istanbul vratio tek 26. novembra 1713.³²

POKUŠAJI UNUTRAŠNJE KONSOLIDACIJE U INTERPRETACIJI BRITANSKE ŠTAMPE

Nakon ratifikacije mira u Edirnu Ahmed III nastojao je da popravi finansijsko stanje. Njegovim merama nisu uspjeli da izbegnu ni najviši državni službenici, čija je imovina oporezovana po najvišoj poreskoj stopi.³³ Mere usmerene na izvlačenje dodatnih prihoda posebno su oštro bile primenjivane prema evropskim trgovcima. Nezadovoljstvo podanika prema aktuelnoj vlasti

27 *Ibid*, 238.

28 *Ibid*, *For the Month of July 1713*, 282.

29 *Ibid*, 282.

30 *Ibid*, 283.

31 TNA, SP, 97/23, f. 54r; Pera u Istanbulu, 10. avgust 1713.

32 TNA, SP, 97/23, f. 69r; Pera u Istanbulu, 18. decembar 1713.

33 TNA, SP, 97/23, f. 70v.

postalo je očigledno, zbog čega je velika većina počela da se nada padu Damad Ali-paše.³⁴

Uzbunu među diplomatskim korom izazvala je sultanova odluka da okupi flotu od 30 linijskih brodova i otvori spiskove za upis 12.000 mornara (leventi). To je poslužilo kao povod da javnost počne da sumnja da je krajnji cilj okupljane flote Moreja. Dok je boravio u Edirnu, Ahmed III je tražio da mu se dostave izveštaji o prihodima koje je država ubirala sa Moreje, za vreme dok se ona nalazila pod kontrolom Porte. Sultanu su u međuvremenu bile dostavljene i žabe na mletačke podanike koji su njegovim podanicima otimali stoku. Bailo se pred Portom izgovarao da je to učinjeno zbog poštovanja sanitarnih propisa, navodeći da je stoka oduzimana u vreme dok je kuga kosila stoku u pojedinim delovima Levanta, Balkana i Apeninskog poluostrva.³⁵ Bailo je obećao da će ispitati slučajeve i zadovoljiti oštećene, dok su pojedine diplomate izražavale sumnju da će Porta upotrebiti „lažne svedoke”, kao što je i ranije činila u rešavanju graničnih sporova.³⁶

Svoju netrpeljivost osmanske vlasti počele su da pokazuju prema Evropljanima koji su živeli i poslovali na njihovoj teritoriji. Osmanski brodovi uhvatili su nekoliko francuskih brodova pod beznačajnim izgovorima. Oni su potom poslani u istanbulsku luku Galatu. Francuski ambasador imao je velikih teškoća prilikom njihovog oslobađanja, dok je pozadina svega bila više puta isprobana namera Porte da od evropskih trgovaca naplati avaniju.³⁷ Robert Saton dospeo je u sličnu situaciju kada je Porta iznela optužbe da britanski brodovi prilikom prolaska pored osmanskih izbegavaju da ih pozdravljaju kanonadom topova, kako je bio običaj.³⁸

Ahmed III stigao je nadomak Istanbula 4. decembra 1713, da bi u grad svečano ušao tri dana kasnije. Ubrzo za sultanom, u grad su 10. decembra stigli poslanici poljskog kralja Augusta II Saksonskog (1697–1733) i ruskog cara Petra I. U nameri da zadovolji zahteve Porte, Krlo XII povukao se u selo Demirtaş. Britanska štampa je nagađala da on neće napustiti osmansku državu, dok

34 TNA, SP, 97/23, f. 70v–71r.

35 Stočna kuga se iz Dalmacije 1709. proširila i na delove Apeninskog poluostrva, zahvativši i pojedine delove Mletačke Republike. Videti: Kocić – Dajč 2014, 145–147. Ova činjenica navela je mletačke vlasti da u narednih nekoliko godina budno motre na slučajeve zaražene stoke na svim delovima svoje granice, uključujući i onu prema osmanskoj državi, kako bi sprečili širenje zaraze.

36 TNA, SP, 97/23, f. 73r; Pera u Istanbulu, 14. januar 1714.

37 Avanija je vrsta vanrednog poreza najčešće raspisivana pod izgovorom nadoknade štete i paušalno. Detaljnije o karakteru i načinu njegovog ubiranja u: Kocić 2014, 323–234. Ovde je navedena dodatna literatura.

38 TNA, SP, 97/23, f. 73v–74r; Pera u Istanbulu, 14. januar 1714.

mir u Velikom severnom ratu (1700–1721) ne bude bio sklopljen.³⁹ Očekivalo se da će biti obnovljeni pregovori sa poslanikom Poljske, do čega je trebalo da dođe nakon što se Portin poslanik i tatarski han, koji su u to vreme boravili u toj državi, budu vratili u Istanbul.⁴⁰

Pojedini su te zime platili za svoje postupke, koji su po sudu sultana i njegovih miljenika smatrani opasnim.⁴¹ Uklonjen je beglerbeg Alepa, a za novog imenovan Topal Jusuf-paša. U vreme kada je Andrea Memo uveden u dužnost baila promene u okruženju Ahmeda III mogle su da imaju posledice po odnose Porte i Venecije. Pismo napisano u Istanbulu 29. decembra 1713. u Veneciju je stiglo sredinom februara 1714. otkriva nove čistke u vrhu osmanske vlasti. U njemu je navedeno da je bivši veliki vezir Jusuf-paša zadavljen na Rodosu, gde je ranije proteran, a njegova imovina konfiskovana. Ali-paša, sin Kara Mustafa-paše, koji je predvodio osmansku ordiju na Beč 1683., bio je utamničen u Edirnu. Za novog kapudan-pašu⁴² po drugi put bio je izabran Hadži Mehmed-paša. On je po dolasku na položaj izdao naredbu o popravci brodova koji su početkom proleća trebali da isplove. Pretpostavljalo se da će oni biti upućeni na Maltu, mada je bilo i drugih mišljenja,⁴³ dok je uklonjeni kapudan-paša poslat u progonstvo na Krit.⁴⁴

Promene ne Porti među njenim susedima stvarale su osećaj potencijalne ratne opasnosti. *Monthly Mercury* objavio je da Porta planira napad na Maltu kao osvetu za napad njenih gusara na osmanske trgovačke brodove.⁴⁵ U prvu audijenciju kod velikog vezira Ali-paše Andrea Memo primljen je 15. januara 1714. Izveštaj o tome poslat je u Beč 28. januara, ali se u njemu ne pominju vojne pripreme u Osmanskom carstvu.⁴⁶ Prema pisanju *Monthly Mercury*-ja ministri na dvoru Karla VI smatrali su da izraženo nezadovoljstvo u azijskim provincijama protiv sultana predstavlja dovoljno jak garant da se on neće usuditi da napadne Ugarsku.⁴⁷ Takav stav bio je posledica glasina o pobuni u pojedinim delovima Osmanskog carstva. Prava istina bila je da su u London „iz Turske stizale kontradiktorne informacije”, zbog čega je bilo vrlo teško utvrditi koja je od njih verodostojna. Svoje poslove veliki vezir Ali-paša držao je u taj-

39 *MM, XXV, For the Month of January 1714*, 32.

40 *Ibid*, 33.

41 *Ibid*, 33.

42 Najviši zapovednik osmanske flote.

43 *AI 1714, Il Corriere Ordinario*, 28. Febbraro 1714, 33v; Venecija, 17. februar 1714.

44 *MM, XXV, For the Month of January 1714*, 33.

45 *Ibid*, 33.

46 *AI 1714, Il Corriere Ordinario*, 21. Marzo 1714, 45v; Venecija, 10. mart 1714.

47 *MM, XXV, For the Month of January 1714*, 33.

nosti, spreman da lično predvodi vojsku na pobunjenike.⁴⁸ Prema *Monthly Mercury*-ju najveći unutrašnji problem Porte predstavljala je pobuna u Damasku, čiji je paša odbijao da se povinuje naredbi velikog vezira da dođe u Istanbul.⁴⁹

Najznačajniji politički problem sa kojim se Porta u to vreme nosila bio je način na koji je trebalo urediti odnose sa Poljskom i Rusijom, čiji su predstavnici ostali tokom zime u Istanbulu. Od svog poslanika Petar I tražio je da ostane u osmanskoj državi dok poslovi na razgraničenju ne budu bili privedeni kraju. Porti koja nije imala poverenje u Petra I, takođe je odgovaralo da ruski poslanik ostane u Istanbulu. Pregovori sa Poljskom nisu odmakli u onoj meri, u kojoj se Porta tome nadala.⁵⁰ Veliki vezir primio je poslanika Poljske u nameri da traži povratak Kaminjeca i poljskog dela Ukrajine, na šta je dobio uzdržan odgovor. Vršeci pritiske na poljskog poslanika Porta je u isto vreme sprovodila vojne pripreme za rat sa Poljskom.⁵¹

Aprila 1714. prepreke u odnosima dve države su prevaziđene, što je dovelo do sklapanja novog ugovora. Istog dana Porta je ugovor ratifikovala na Divanu sazvanom tim povodom. Poljski kralj se sa svoje strane obavezao da će nastojati da ruske trupe odmah napuste teritoriju njegove države, kao i da obezbedi siguran prolaz Karlu XII i njegovoj pratnji kroz teritoriju Poljske.⁵² Kako su osmansko-poljski pregovori privedeni kraju upravo u vreme kada i pregovori u Raštatu, britanska štampa je ta dva događaja dovela u direktnu vezu.⁵³

Za proleće 1714. Porta je naredila okupljanje vojske, u vreme kada nije bila u ratu ni sa jednim od svojih suseda. Kako je vreme odmicalo, a objava rata nije oglašavana, diplomate u Istanbulu počele su da pokazuju zaprepašćenje manevrima koje je ona preduzimala. Pojedini među njima pretpostavljali su da ona namerava da izvuče najveću korist u postojećoj konstelaciji odnosa, koja je podrazumevala sklapanje mira između Luja XIV i Karla VI. Najviši osmanski službenici bili su upoznati sa prilikama u Evropi, koristeći se dobrim delom i uhodama, ali i pojedincima iz francuske ambasade, koji su obaveštavajući ih o svemu što se dešavalo, najčešće ciljano pogrešim informacijama, nastojali da izvuku najveću korist po interese svoje nacije. Svi ti planovi krojeni su u Edirnu gde su Ahmed III i veliki vezir boravili, dok ovaj drugi nije otputovao u Solun, podgrevajući iznova nagađanja da je rat sa Venecijom bio nadomak.⁵⁴ U okruženju Ahmeda III bilo je i onih zatečenih veću da je Francuska sa Nemačkom

48 *Ibid*, For the Month of February 1714, 53.

49 *Ibid*, For the Month of March 1714, 89.

50 *Ibid*, For the Month of February 1714, 53.

51 *AI* 1714, *Il Corriere Ordinario*, 21. Marzo 1714, 45v; Venecija, 10. mart 1714.

52 *MM*, XXV, For the Month of May 1714, 182.

53 *Ibid*, For the Month of April 1714, 137.

54 TNA, SP, 97/23, f. 103r–103v; Pera u Istanbulu, 18. maj 1714.

sklopila u Raštatu mir 1714, jer je ambasador te zemlje sve vreme uveravao Portu da pregovori neće dovesti do mira. Zbog toga je veliki vezir Ali-paša pozvao ambasadora Francuske, ali je sadržaj njihovog razgovora ostao tajna.⁵⁵

POLITIKA U ZNAKU DAMAD ALI-PAŠE

Pravo lice Damad Ali-paše diplomate su počele da otkrivaju nekoliko meseci nakon njegovog izbora za velikog vezira. Oni su nastojali da prodru u osnovne principe njegovog delovanja, koje se zasnivalo na tome da susede drži u stalnom strahu od potencijalnog rata, za koji lično nije bio zainteresovan. Njegovo ponašanje predstavljalo je vrstu političkog lukavstva koje nije moglo da ostane neprimećeno od strane pojedinih diplomata. Među njima važila je za opšte prihvaćenu pretpostavku da se nakon sklapanja mira između Francuske i Nemačke Porta neće usuditi da zarati ni sa jednim od svojih suseda. Te procene pokazale su se delom tačne te je na kratko prestao rad na regrutovanju leventi kao i opremanju ratnih brodova.

Francuski ambasador, kao predstavnik nacije pogođene nerazumnim merama koje je Porta preduzimala, znao je način, utemeljen na iskustvu njegovih prethodnika, kako da pridobije velikog vezira i istovremeno ostvari povoljniji tretman za francuske trgovce. Nakon što je predstavio Ali-paši značaj inženjera u savremenom načinu ratovanja, ponudio je da dovede nekoliko njih iz Francuske. Ali-paša nije samo prihvatio ovu ponudu, već je počeo da vrši pritisak na Dezalera da ih što pre dovede, što je on i učinio poslavši pismo po barci koja je sredinom maja 1714. otplovila za Marsej. Francuzi su u javnosti deklamovali prijateljstvo prema Veneciji, ali su u tajnosti činili potpuno suprotnu stvar jer su upućeni nagađali protiv koga su ti inženjeri mogli biti angažovani.⁵⁶

Možda upravo to predstavlja razlog slanja poslanika u Francusku, o čemu u *Monthly Mercury*-ju nema pomena, dok *Avisi Italiani* tek u dvosmislenom svetlu ukazuju na njegovu misiju. Naime, u Đenovi se izvesno vreme zadržao Portin poslanik sa suprugom, na putu za Pariz. Dočekan kao državnik na najvišem nivou, njemu su pruženi ugođaji kojima je grad raspolagao, što je uključivalo i posete pozorištima. Štampa koja je ispratila ovaj događaj otkriva tek poneke detalje, zbog kojih se ne može stvoriti prava slika o boravku ovog efendije u Đenovi, dok je pozadina njegove misije u Parizu ostala nepoznata javnosti.⁵⁷

Porta je uspela da se obračuna sa pobunom u okolini Damaska i uredi odnose sa Poljskom i Rusijom zahvaljujući naporima Damad Ali-paše, čija se

55 *MM, XXV, For the Month of April 1714*, 137.

56 TNA, SP, 97/23, f. 103r; Pera u Istanbulu, 18. maj 1714.

57 *AI 1714, Il Corriere Ordinario*, 7. Marzo 1714, 37r; Đenova, 17. februar 1714.

autoritativna crta karaktera ispoljila u punom svetlu. Britanskoj javnosti skrenuta je pažnja da on predstavlja najvažnijeg čoveka u državi, i da bez njegovog učešća nijedna stvar nije mogla biti privedena kraju, niti doneta bilo kakva odluka. U njegovim rukama bio je nadzor nad finansijama, po njegovom raspoloženju rešavani su unutrašnji problemi, a po vlastitoj proceni mogao je da predvodi vojsku. Inicijativa ostalih kube-vezira bila je u potpunosti ograničena delovanjem Damad Ali-paše.⁵⁸ Pažnju javnosti za trenutak je skrenuo neočekivani događaj, kada je iznenada preminuo jedan od sultanovih nećaka, omiljen među podanicima.⁵⁹ Način na koji je tu vest objavila štampa u Italiji ukazuje da je postojala sumnja u njegovo smaknuće. Damad Ali-paša nije se ustezao da otkrije svoj despotski karakter, uklanjajući sve one koji mu nisu bili po volji.⁶⁰ Knez Vlaške Konstantin Brankovanu (1688–1714) sa porodicom zatočen je u tamnici Jedi kule,⁶¹ gde je ubijen početkom aprila 1714.⁶² Poslanik Poljske primljen je na Portu noseći svo blago koje je u tom trenutku mogao da sakupi. Ogrlice, zlato i ostali nakit koji je predao velikom veziru procenjivani su na 50.000 dukata. Iz pisanja italijanske štampe ne može se zaključiti da li je on ovaj zalog prineo tražeći novu audijenciju, ili kako bi oslobodio porodicu vlašskog kneza, koja se još uvek nalazila u tvrđavi Jedi kule.⁶³

Samovolja Damad Ali-paše krajem leta 1714. dovela je do pobune u Anadoliji. Ovog puta pobunila su se tri sandžak-bega, koji su uspeali da naoružaju 50.000–60.000 vojnika, sa namerom da ukloni Damad Ali-pašu.⁶⁴ Moguće da su ove paše na pobunu bile podstaknute strahom da ih veliki vezir ne ukloni sa položaja, kao što je nekoliko meseci ranije bio slučaj sa beglerbegom Damaska. Njihova pobuna za kratko je prekinula dotok robe u Izmir iz unutrašnjosti Male Azije i istočnih provincija. Generalno, prilike u Osmanskom carstvu bile su daleko od povoljnih. To potvrđuje pismo poljskog poslanika napisano

58 *MM, XXV, For the Month of May, 1714*, 182.

59 “Recano nuove Lettere di Costantinopoli pervenute qui la morte del Nipote del Gran Sultano, il quale haveva non poco timore del medesimo, per essere molto amato generalmente da' Turchi”; *AI 1714, Il Corriere Ordinario, 4. Luglio 1714*, 106v; Venecija, 23. jun 1714.

60 “... ch'il Visire desiderando vedersi solo nel Governo, havesse fatti morire tutti li suoi Bancali, e prosequiva anco à dare la morte ad altri Ministri, che sospettava di non essere del suo volere”; *Ibid, 25. Luglio 1714*, 118v; Venecija, 14. jul 1714.

61 *Ibid*, 106v.

62 *MM, XXV, For the Month of June, 1714*, 227.

63 *AI 1714, Il Corriere Ordinario, 1. Agosto 1714*, 122v; Venecija, 21. jul 1714.

64 “... Da Smirne è arrivata nostra Nave nominata l'Unione in Pace, che partì li 26 di Agosto da detto Smirne, e dalle Lettere, che porta, si ricava, che nell'Asia Minore si erano sollevati 3 Pascià, e si erano posti in Campagna con 50 [000] in 60000 Huomini, dimandando la Testa del Primo Visir, il che impedica la venuta delle Caravane di Persia nel Porto di detto Smirne ...”; *Ibid, 17. Ottobre 1714*, 169r–169v; Venecija, 6. oktobar 1714.

u Istanbulu 1. septembra 1714., koje je objavljeno u broju za oktobar *Monthly Mercury*-ja. Prema sudu poljskog posmatrača Osmanlije su bile upoznate sa podelama u hrišćanskom taboru, što su sa uspehom znale da iskoriste. Takođe, svaka dobra osobina smatrana je slabošću, dok su oni koji bi se istakli svojim bogatstvom lako mogli biti osuđeni na smrt. U tome se poljski poslanik pozivao na sudbinu vlašskog kneza koji je koji mesec pre toga pogubljen zajedno sa svojom decom samo zato što je sultan zazirao od njegovog bogatstva.⁶⁵

Porta je donela odluku da u Solunu počne izgradnja velikih magacina namenjenih skladištenju namirnica. *Monthly Mercury* je povodom toga objavio da je ona obaveštena o savezu Venecije, Poljske i Austrije, te da će napadom na mletačke posede okrenuti protiv sebe obe ove države. U Istanbul je u međuvremenu stigla vest o smrti kraljice Ane, što je popravilo raspoloženje velikog vezira. Odluka Luja XIV da podrži pretendenta iz svrgnute vladarske kuće Stjuart pretela je da izazove građanski rat u Britaniji. Olakšanje koju je veliki vezir osetio sa promenom prilika u Britaniji, od čega su delom zavisili odnosi Porte sa Francuskom, narušila je vest da je za novog kralja izabran izbornik kneževine Hanover, Džordž I (1714–1727).⁶⁶

Komentari tipa da Porta nije u stanju da u isto vreme vodi rat protiv Venecije, Poljske i Habzburške monarhije, za šta su najvećem delu zaslužni ambasadorovi službeni izveštaji, do čega bi napad na mletačku teritoriju neminovno doveo, nastavio je da figurira kao glavno opravdanje komentatora, koji u postojećoj konstelaciji odnosa nije uspeo da odgonetne pravi cilj kuda je osmanska vojska mogla biti poslata. Njegovi komentari javnosti su nametali za istinu činjenicu da ukoliko bi Porta odlučila da napadne teritoriju Venecije, Rusija bi dobila izvanredno opravdanje da se pridruži savezu triju država.⁶⁷

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Način na koji je *Monthly Mercury* obaveštavao britansku javnost o zbivanjima u Osmanskom carstvu pokazao se kao posledica nekoliko faktora. Pisac političkih analiza poznavao je prilike u osmanskoj državi na osnovu izveštaja koji su mu različitim putem bili dostavljani. Najznačajniji izvor ovog „novinara” bili su izveštaji ambasadora Roberta Satona, jer komparativna analiza činjenica koje se nalaze u ove dve vrste dokumenata nedvosmisleno ukazuje. Način za koji se opredelio da izlaže prilike u osmanskoj državi podrazumevao je, pored činjeničnih komentara, i pozivanje ne službena dokumenta, od kojih

65 *MM, XXV, For the Month of October, 1714, 397.*

66 *Ibid, 398.*

67 *MM, XXV, For the Month of November, 1714, 448.*

je pojedine i objavljivao. To, sa druge strane, ukazuje da mu je ova vrsta službene prepiske, ali i samostalnih procena aktuelnih učesnika u dešavanjima, mogla biti prosleđena i mimo britanske ambasade. Još jedan od načina na koji se novinar *Monthly Mercury*-ja obaveštavao o dešavanjima u Istanbulu i Edirnu, kao centrima odlučivanja i moći u osmanskoj državi, bio je i posredstvom Beča, iz koga su stizala razna razmatranja i analize, što je ovom Britancu davalo i širi pogled na dešavanja.

Kako je tvrdio Keneth Setton pažnja evropske javnosti nedvosmisleno je u mnogo većoj meri bila zaokupljena pregovorima u Utrehtu i Raštatu, nego dešavanjima u Jugoistočnoj i Istočnoj Evropi. Sledeći zahtev za informisanošću dela svojih čitatelja novinar *Monthly Mercury*-ja je svakako morao da zadovolji i ovu njihovu potrebu. Od dešavanja u Osmanskom carstvu kojima je davao prioritet to su pre svega pregovori sa Rusijom, Poljskom, ali i oslobađanje balasta boravka Karla XII koji je Porti počeo da predstavlja ozbiljan problem. Osim insinucija o mogućnosti novog osmanskog napada na Moreju, *Monthly Mercury* daje minorno mesto odnosima Porte i Venecije tokom razmatranog perioda. Nedvosmislena vrednost njegovih izveštaja leži u činjenici da on otkriva postojanje jake opozicije protiv Ahmeda III, koja je u nekoliko navrata dovela do pobuna unutar Osmanskog carstva. Takođe, odnos sultana i aktuelnih šejh ul-islama otkriva drugu dimenziju vladavine Ahmeda III, kao i problem konsolidacija prilika u osmanskome društvu koje je sudeći po tadašnjim opisima vidno osiromašilo, čime su bile i inspirisane sultanove mere na poboljšanju finansijskih prilika, ali i njegov gnev prema dobrostojećim podanicima.

Neobjavljena arhivska dokumenta

TNA = The National Archives at Kew Gardens, London

SP = State Papers, Foreign, ser. 97- Turkey, fasc. 23 [Robert Sutton, 1713–1716]

Štampa

AI (1714) = *Avisi Italiani, Ordinarii, e Straordinarii, del Anno 1714*. Vienna: Appresso Gio. van Ghelen.

MM (1713) = *The Present State of Europe: or, the Historical and Political Monthly Mercury. Giving an Account of all the Publick and private Occurrences, Civil, Ecclesiastical, and Military, that are most Considerable in every Court: The Interest of Princes, their Pretensions, and Intrigues, &c.*, Vol. XXIV, London: Printed for Henry Rhodes at the Star.

MM (1714) = *The Present State of Europe: or, the Historical and Political Monthly Mercury. Giving an Account of all the Publick and private Occurrences, Civil, Ecclesiastical, and Military, that are most Considerable in every Court: The Interest*

of Princes, their Pretensions, and Intrigues, &c., Vol. XXV, London: Printed for Henry Rhodes at the Star.

Literatura:

- Cowan, Brian (2001): What Was Masculine about the Public Sphere? Gender and the Coffeehouse Milieu in Post-Restoration England. *History Workshop Journal*, 51, 127–157.
- Cowan, Brian (2004): Mr. Spectator and the Coffeehouse Public Sphere. *Eighteenth-Century Studies*, 37, no. 3, 345–366.
- Forbes, Suzanne (2018): *Print and Politics in Ireland, 1689–1714*. Palgrave: MacMillan.
- Kocić, Marija (2014): *Diplomatija u službi kapitala: evropske nacije na osmanskome Levantu (XVI–XVIII vek)*, Hesperiaedu – Filozofski fakultet – Novi Balkanološki institut, Beograd.
- Коцић, Марија (2018): Раномодерна штампа као релевантан историјски извор: пример извештавања *Monthly Mercury*-ја о приликама у југоисточној Европи током 1691. године, *Мејџодошких изазова историјске науке*, Катедра за историју, Универзитет у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 209–220.
- Kocić, Marija –Dajč, Haris (2014): Мјере за сузбијање епидемија на Апенинском полуотoku уоћи Другогa morejskog rata (1713. – 1714.): свједочење енглеских извора, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, 145–155,
- Коцић, Марија –Растовић, Александар (2014): Карло XII и Порта: преговори око повратка у Шведску у светлу енглеских извора, *Војно-историјски гласник*, vol. no. 1 (2014), 105–122.
- Lake, Peter – Pinkus, Steve (2006): Rethinking the Public Sphere in Early Modern England. *Journal of British Studies* 45, 272–292.
- Masson, Paul (1911): *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIIIe Siècle*. Paris: Librairie Hachette & Cie.
- Ogg, David (1970): The Emergence Great Britain as a World Power. U: *The Cambridge Modern History: vol. VI: Rise of Great Britain and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press, 254–283.
- Pincus, Steve (1995): Coffee Politicians Does Create: Coffeehouses and Restoration Political Culture. *Journal of Modern History* 67, no. 4, 813–815.
- Setton, Kenneth M. (1991): *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Snyder, Henry L. (1968): The Circulation of Newspapers in the Reign of Queen Anne. *The Library*, 5, 23, no. 3, 206–235.
- Walker, Robert B. (1974): The Newspaper Press in the Reign of William III. *The Historical Journal*, 17, no. 4, 691–709.

Marija Kocić

THE BRITISH PRESS ON THE SITUATION IN THE OTTOMAN EMPIRE
ON THE EVE OF THE SECOND MOREAN WAR

The paper analyzes the method of reporting of the most significant monthly newspaper *Monthly Mercury* on the situation in the Ottoman Empire, as well as on the relations of the Porte towards its neighbours. The emphasis was placed on the creation of the opposition against the current sultan Ahmed III and on the way it was interpreted by the British press. The problem of regulating relations with Russia and Poland turned out to be of the greatest importance to the Porte in the given period. In an effort to give credible argument to its reporting, the *Monthly Mercury* attempted to show environment in the Ottoman Empire in an appropriate light, emphasizing the measures taken by the government in order to strengthen its position. This primarily relates to the fiscal measures taken during the time of Damad Ali Pasha as the Grand Vizier, as well as to his work on the suppression of any opposition within the state. It can be concluded from reporting concept of *the Monthly Mercury* that the bases for its information were the reports of a British ambassador in the Ottoman Empire - Robert Sutton, but that diplomatic sources used had been delivered through other channels, primarily via Vienna. From the point of view of the degree of interest of British public opinion, Sutton's reporting on the regulation of Ottoman-Russian relations was of primary importance. It occupied a central place in the reports in 1713. This interest was surpassed by the awareness for the issue of the Porte's attitude towards Venice, especially from the beginning of 1714 when the measures the armament of the fleet was undertaken.

Key words: *Monthly Mercury*, *Ottoman Empire*, *Damad Ali-pasha*, *Russia*, *Poland*, *Venice*

UDK 316.663-055.2(450)"17"
94:061.237(450.621)"17"
ID 270126348
Izvorni naučni članak
Rad primljen: 01.10.2018.
Rad prihvaćen: 22.10.2018.

Milica Cicmil

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Odeljenje za istoriju
Čika Ljubina 18–20, Beograd
milica_kovacevic@hotmail.com

ŽENSKI KULTURNI AKTIVIZAM U RIMU U XVIII VEKU: OD SALONA DO AKADEMIJE ARKADIJA*

Rad se bavi položajem žene u Rimu u XVIII veku, njenim obrazovanjem, klasnom uslovljenošću profesionalnog bavljenja umetnošću, dometima koji su bili ostvarivi u konzervativnom papskom gradu, gde je na snazi bila zabrana za žensko bavljenje javnim poslom. U takvim uslovima, paralelno sa pariskim liberalnim salonima koji su se razvijali pod ženskom palicom, pojavljuju se privatni saloni koje vode žene, ali koji su prevashodno namenjeni muškarcima i njihovom socijalnom, političkom i kulturnom razvoju. Pojedine žene su kroz te kanale bile u mogućnosti da razvijaju svoju društvenu ulogu, utiču na kreiranje kulturne politike grada i da daju svoj veliki doprinos, te će se tako kroz pojedinačne primere istražiti i valorizovati ženski kulturni aktivizam. Sa druge strane, pojava zvanične kulturne institucije prvog reda, kakva je bila Akademija Arkadija, i javno odobrenje za upis ženskih članova nakon položenih ispita koji potvrđuju obrazovanje i kredibilitet kandidata, značilo je uspostavljanje specifičnog institucionalnog kulturno-obrazovnog sistema koji je pružao legitimitet ženskom javnom delovanju.

Ključne reči: *Rim, XVIII vek, žena, salon, Akademija Arkadija, kultura, umetnost*

* Ovaj rad je nastao kao rezultat istraživanja na naučnom projektu *Modernizacija zapadnog Balkana* (br. 177009) finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Osamnaestovekovni Rim je imao tradicionalno društveno uređenje i politiku koju je vodila svećenička gerontokratija na čelu sa papom, a sve pape su dolazile iz najmoćnijih italijanskih porodica. Uporedo sa pojavom prosvetiteljskih ideja i jačanjem slobode misli, a sa druge strane neretkih kontroverzi u crkvenim krugovima, trebalo je održati političku snagu i naći način za balansiranje između viševjekovno utemeljenog društvenog poretka i popularizacije liberalnih ideja. Jedan od mehanizama bio je promocija i podrška kulturnih aktivnosti uz direktno kontrolisanje i praćenje njihovog razvoja, a ovim načelom su se vodile pape Kliment XI, Inoćentije XIII i Benedikt XIII u prve tri decenije stoleća. To je bio period važan za jačanje diplomatskih odnosa, u vremenu kada Rim nakon turbulentnog baroka gubi primat još u poslednjim decenijama XVII veka. Sada ponovo postaje jedan od centara Evrope zahvaljujući antičkim iskopinama i pomaljanju antičke civilizacije pred očima Evrope. Istovremeno dolazi do pojave kulturno-edukativnog fenomena *Grand Tour* koji je Rim vratio u žižu interesovanja, i pored primata koji je Pariz čvrsto držao. Stoga je ovakva kulturna politika bila višestruko korisna, a javne porudžbine su obezbeđivale nadzor i uvid u kulturni i umetnički preobražaj.¹ Usledio je kulturni procvat papskog grada koji je dobio novu dimenziju s pojavom neoklasicizma, a to se posebno videlo u teatru, muzici, arhitekturi i konačno poeziji. Razvoj žurnalizma, klubova, kafea doveo je do postepene zamene reprezentativne kulture javnom sferom.² Ipak, to ne znači da vekovima utemeljena cenzura nije postojala, kao i da su kulturne institucije postale sekularizovane. Ovakva klima stvorila je prostor i za žensko kulturno angažovanje, pa čak i profesionalno delovanje i bavljenje javnim poslom, što ranije nije bilo uobičajeno u jednoj konzervativnoj metropoli. Dva najčešća načina za ulazak žene u javnu sferu bila su kroz salon ili članstvo u nekoj od akademija, a podrška crkve značila je kontrolu i doziranje ženskog društvenog angažovanja.

Krajem XVII veka u Rimu počinje doba Arkadije, inspirisano poetikom i estetikom jednostavnog i nespontanog pastirskog života i oživljavanjem pastoralne tradicije antičke Arkadije, kao mitskog utopijskog mesta. Iako je pitanje da li je starija Akademija Arkadija ili osamnaestovekovni rimski salon, ili su se paralelno razvijali, činjenica je da je akademija nastala iz svojevrstne forme sedamnaestovekovnog privatnog salona, odnosno popularnih *conversazioni* (raz-

1 Tek je papa Benedikt XIV konačno uspeo da povрати autoritet i legitimitet crkve najpre njenim liberalnijim vladanjem, a potom i velikim urbanističkim projektima, obnovljenim sakralnim i izgrađenim kulturnim spomenicima. Glorifikaciju svoje vladavine i bogomdane moći ovekovečio je i u poručenim istorijskim kompozicijama slikara Pompea Batonija. On je uspeo da dodvede u red i sistem rimskog plemstva donošenjem papaske bule *Urbem Romam* 1746. godine, čime je uloga pape bila ključna u evidentiranju rimskog plemstva, a na taj način su neke od vodećih porodica paradoksalno ostale izostavljene. *Art in Rome in Eighteenth Century* 2000.

2 Gross 1990.

govori). Potreba za transformacijom koncepta i prostora u kojem će se razmjenjivati misli i stihovi i koja će okupljati najveće mislioce svoga doba, dovela je ideje za nastanak Akademije Arkadija. Kao posledica interesovanja za ovakvu institucionalizovanu pojavu, nastali su brojni saloni širom Italije kao i mreža kolonija koja je pripadala akademiji. Zahvaljujući ovoj transformaciji i činjenici da je salon uvek vezivan za žensku pojavu u ulozi domaćice, prva italijanska akademija koja je primala ženske članove bila je upravo Akademija Arkadija (*Accademia degli Arcadi*).³ Osnovana je 1690. godine u sećanje na švedsku kraljicu Kristinu, koja je umrla samo godinu ranije i smatrana je njenim duhovnim patronom. Iako je jedna žena bila amblem osnivanja ove institucije i njen arhetip, paradoksalno žene nisu mogle da prisustvuju samom činu osnivanja.⁴ Osnovna ideja na kojoj je akademija počivala bila je reforma italijanske književnosti, koja je za posledicu imala socijalnu reformu i kultivisanje prirodnih nauka, kao i stvaranje jedne vrste kulturne republike. Ona nije bila klasična obrazovna institucija, već pre jedna kulturna institucija najvišeg ranga koja je primala članove vešte u poeziji, koji bi najpre polagali vrstu prijemnog ispita, nakon čega bi bili kvalifikovani da postanu punopravni članovi.

Ekskluzivitet koji je Akademija imala odnosio se na pravo članstva koje je zavisilo od mnogo čega. Biti deo Arkadije značilo je privilegiju pripadanja društvu odabranih. Pripadnici Arkadije zvali su se Arkadi i pri pristupanju su dobijali nova imena kojima su se međusobno oslovljavali. Među njima su neki od najznačajnijih ljudi italijanske kulture poput Alfijerija (Vittorio Alfieri), Goldonija (Carlo Goldoni) i Metastazija (Pietro Metastasio). Akademija je primala i žene koje su se zvale pastirke (*pastorella*) ili Arkadijke. Čuvar Arkadije (upravnik) Krešimbeni (Giovanni Mario Crescimbeni) doneo je 1700. godine ukaz da starosna granica za žene bude 24 godine, a uslov plemenita moralnost kao i aktivna poetska praksa.⁵ Ovo zapravo nije značilo nužno recitovanje i objavljivanje rima, već pokroviteljstvo, konzumiranje i društvenu upotrebu kulture. Položaj žene definisan je rodnim razlikama i utemeljenim društvenim poimanjem rodnih uloga, u skladu sa društvenom hijerehijom. Budući da su žene bile onemogućene da pohađaju neku od zvaničnih obrazovnih institucija, univerziteta i akademija, erudicija u punom smislu se od njih nije mogla očekivati, kao što se zahtevala od muških članova. Ipak, njihov ulazak u intelektualne krugove značio je prestanak pukog pasivnog posmatranje kulturnih zbivanja. Do polovine stoleća žene su bile autorke najmanje 8% zvaničnih publikacije

3 Acquaro Graziosi 1991.

4 Četrnaest osnivača Akademije Arkadija okupilo se u Franjevačkom vrtu crkve Sveti Petar u Montoriju (San Pietro in Montorio), gde žene nisu imale pravo ulaska zbog klauzure. Više o tome u: Graziosi 2004, 68.

5 Već 1691. godine primljena je prva žena na Akademiju. Crescimbeni 1700, 219.

Akademije. Sledile su načela pojednostavljenog jezika, forme i sadržaja koji nije bio preteran ni u čemu.

Sa druge strane, salon je bio jedan drugi oblik društvenosti i konzumiranja kulture. Po uzoru na francuski literarni salon, to je najpre bio fizički prostor u kojem je domaćica salona ili salonijerka kreirala koncept, prostor, namenu i vrstu socijalnosti salona, te je tako imala direktan uticaj na ideje i stavove koje su tu dolazili, ali još važnije na one koje su iz salona izlazili. Ženska uloga u osmišljavanju strategije i artikulisanju kritičkim sredstvima bila je moćnija nego ikada.⁶ Etabliranje u društvu je najbrže moglo da se postigne kroz salon, najpre njegovo vođenje, ali i kroz samo učestvovanje. Bilo je to mesto gde je ženska figura evoluirala kao nikada pre u intelektualnu figuru i dobila je socijalnu i kulturnu legitimizaciju svojih aktivnosti, kao antičke rimske *matrone*. *Conversazioni* su vođeni na teme filozofije, politike i umetnosti, a čak su izvođene predstave i držane su poetske večeri. Salon je bio vrsta pozornice, a posetioci verna publika. Domaćica je generisala cirkulaciju intelektualnih produkta, ponajviše litararnih i muzičkih. Značaj salona ogleda se u sposobnosti stvaranja heterogenog društva od različitih društvenih klasa, verskih zajednica i obrazovanja. Tako su klasne uloge i hijerarhija redefinisani, a rodna uloga žene revolucionarizovana. Društvenost kao duhovna komponenta salona proizilazila je iz senzibiliteta domaćice, a potom i odabira njenih gostiju. Promocija koju su njen salon i ona lično pružali posetiocima bila je krucijalna u karijeri mladog umetnika ili stranca. Opet, sve je kretalo od samopromocije koja je bila ključna kod jedne salonijerke, kojoj je to postao praktično životni poziv.

Diplomatska uloga salona bila je takođe veoma važna, a diplomatska mreža koja se plela po ovakvim mestima bila je izuzetno snažna i mogla je uticati na kulturnu politiku i evropsku razmenu, pa čak i na tok međunarodnih odnosa. Zato se glas koji je dolazio iz salona pažljivo osluškivao i bio je najava za promene koje će uslediti. Ovakvu vrstu salona držala je krajem XVII i početkom XVIII veka poljska kraljica u egzilu, Marija Kazimira Sobjeski.⁷ Ona je na svom dvoru ugošćavala diplomate, ambasadore, italijanske i strane plemiće, kardinale, ljude od pera i umetnike. Bilo je to mesto za, modernim rečnikom rečeno, pravi *networking*. Ujedno ovaj politički projekat je bio sredstvo za postizanje autoriteta koji je imala Kristina od Švedske u Arkadiji, a i obezbeđivanje ugleda u egzilu dostojnog članu kraljevske porodice. Ovde nije svako imao pristup, pa je bio prestiž postati deo atraktivnog društva koji je bio poput nekog kluba gde su se ljudi, teme i nove informacije stalno smenjivali.⁸ Marija

6 Donato 2009, 59–60.

7 Platania 1989.

8 <http://dspace.unitus.it/bitstream/2067/811/1/195-210.pdf>

Kazimira je velikodušno ponudila Arkadiji prostorije svoje palate za sastanke, budući da akademija nije imala svoje stalno sedište sve do 1726. godine, kada je to postao *Bosco Parrasio* na brdu Đanikolo.

Arkadijski salon su vodile najpre plemkinje ili rođake pripadnika sveštenstva. Arkadijke su samim ulaskom u Arkadiju postajale poštovane ličnosti u društvu i deo kulturne i intelektualne elite. One su bile privilegovane pored urođenim sada i stečenim čašću i ugledom, pa su na to lako mogle nadograditi društveni uticaj, što je bilo jedno od obaveznih načina njihovog delovanja. Njihov pojedinačni identitet bio je podjednako važan kao i kolektivni identitet Akademije Arkadija, pod čijim su okriljem delovale. Prva Rimljanka među njima koja se istakla u ulozi domaćice bila je Prudenca Gabrieli Kapizuki (Prudenca Gabrielli Capizucchi).⁹ Njen salon posećivali su osnivači Arkadije i tako su pružali podršku i legitimitet mestu koje je trebalo da neguje akademske vrline i ujedno bude centar ženskog okupljanja i delovanja, kao i podstrek za širenje mreže literarnih salona kao derivata Akademije Arkadija. Vrstu salona u kojoj je negovano arkadijsko sestrinstvo sledile su i Petronila Paolini Masini (Petronilla Paolini Massimi) i Faustina Marati Zapi (Faustina Maratti Zappi). Prva je bila aristokratkinja i nakon burnog života vodila je salon u stilu *femme savante* okružena eruditama. Druga je bila umetnica i vanbračna ćerka značajnog rimskog slikara i Arkada, Karla Maratija (Carlo Maratti). Zajedno sa mužem advokatom i jednim od osnivača Arkadije, Zapijem, vodila je prvi rimski *bourgeois* salon u svom domu.¹⁰ Ovo mesto ne bi bilo tako značajno bez podrške kardinala Otobonija (Ottoboni) i Klimenta XI, a predstavljalo je primer za *conversazione galante ed erudita*.

Zbog takvog razvoja događaja teško je napraviti podelu u ženskom kulturnom aktivizmu u Rimu, zato što se granice često gube i prepliću, a i običaji se menjaju od primera do primera. Zato bi se moglo reći da je akademija bila deo i javne i privatne sfere (arkadijskim okupljanjima nije mogao da prisustvuje neko ko nije imao veze sa Arkadijom, a opet svako ko bi prošao prijemni ispit bi mogao postati deo nje) sa literarnom, edukativnom i diplomatskom ulogom, dok je salon/*conversazioni* bio još zatvorenijeg tipa i pripadao je privatnoj sferi, sve do druge polovine veka. Sa druge strane, „arkadijski salon” je bio je upravo produžena ruka Akademije Arkadija, u nedostatku stalne lokacije za literarno okupljanje i održavanje zvaničnih sastanaka. Tako je akademija davala legitimitet ovim okupljanjima. Tu se razgovaralo, slušala se muzika, recitovalo se i improvizovalo, igrale su se igre rečima koje su zahtevale elokvenciju i praktiko-

⁹ Graziosi 2004, 71.

¹⁰ Habermas je nazvao reprezentativnom javnom sferom onu kojoj jo pripadalo dvorsko društvo i plemstvo, a javna buržoaska sfera je između izvornog značenja dvora u antičko doba i salona u XVIII veku, kao duhovnog naslednika dvora. Habermas 2012, 40.

vanje poezije i bila je to „književna javna sfera”¹¹. Zbog toga cilj akademije nije bio sticanje diplome za pesnike, već veštine komunikacije u socijalnom i širem smislu, a na taj način je došlo do institucionalizacije privatne poetske prakse. Kako su se žene pokazale spretne u tome, njihova uloga je sve više rasla i davala im mogućnost za kreiranje kulturne scene u tranziciji.¹² Njihova društvena veština postala je moralno kontrolisana civilna vrlina u ovom mikrokosmosu.¹³ Poreklo za ovakav vid aktivizma bilo je u dvorskoj kulturi XVI veka.

U drugoj polovini XVIII veka dolazi do transformacije arkadijskog salona iz privatne u javnu sferu, kada će improvizovanje predstavljati spektakl za posmatrača, a žena koja je protagonistkinja tog spektakla ujedno je njegoa scenaristkinja i rediteljka. Kako bi ovaj literarni performans bio dostupan široj javnosti, ona bi menjala gradove i publiku pred kojom bi improvizovala najčešće uz muziku, a njena slava bi tako nadilazila jedan grad ili regiju. Bile su to prave zvezde svoga doba koje su, ukoliko su dolazile iz drugih gradova, težile da se pokažu i dokažu u Rimu, *il gran teatro*-u. Samo tada bi njihova popularnost bila sa pokrićem i postale bi opšteprihvaćene.

U šezdesetim i sedamdesetim godina XVIII veka saloni su postali toliko rasprostranjeni i opšteprihvaćeni da su razvijanjem sistema zapravo izgubili ekskluzivitet koji su imali. Bilo je moderno biti viđen na ovakvim mestima i svako iole obrazovan i moćan je težio takvom dokoličarenju i ispunjavanju društvene obaveze. Brojni stranci koji su se našli u Rimu želeli su da posete neki salon, i ta masovnost je neminovno dovela do dekadencije, ali sa druge strane rimski salon je postao kosmolitski u pravom smislu. U njemu se sada otvoreno polemizalo o politici. Zato je papa lično odredio pojedine Rimljanke i dodelio im zadatke da se posvete najvažnijim turistima i prate njihov boravak, tako što će ih ugošćavati i usmeravati.¹⁴ One su time dobile podršku za svoje salone i direktno su učestvovala u kreiranju kulturne politike grada i odabiru pojedinaca koji će biti njen deo, ali ne samo kulturne nego i politike uopšte, jer na takvim mestima nije se samo pričalo o politici već se zaista bavilo politikom.¹⁵ Reč i preporuka domaćice, koja je bila važno ime u javnosti, imale su težinu i mogle su obezbediti sigurnu narudžbinu klera. Na taj način grad je samo prividno podsećao na Pariz i nudio punu slobodu kretanja i delovanja, ali je zapravo sve bilo dobro organizovano i indirektno kontrolisano.

11 *Ibid.*

12 Zbog ovoga se očekivalo da domaćice budu udate kako svrha salona ne bi postala njihova udaja.

13 Više o ovome u: Graziosi 1992, 7; Donato 2004, 189–212.

14 *Carteggio di Pietro e di Alessandro Verri dal 1766 al 1796* 1919–1942, 62.

15 Zato je Alesandro Verri salonijerkama nadenuo nadimak *papesse* (ženske pape). Donato 1999, 125.

Čak bi i strankinje koje su tu duže vreme boravile počele da prave okupljanja u svom domu, te su se tako običaji i manir mešali, jer je svako donosio neke specifičnosti podneblja na kojem je živeo. Među njima je bila i Madam de Bokaž (Madame du Bocage) koja je svoje doživljaje sa putovanja zapisivala u beležnicu, ali svakako najpoznatija strankinja koja je držala veoma posećen i uticajan salon bila je švajcarska slikarka Anđelika Kaufman (Angelica Kauffmann). Ona je u više navrata boravila u Rimu, prvo početkom šezdesetih, a potom i početkom osamdesetih godina XVIII veka. Primljena je u Akademiju San Luka i bila je pod Vinkelmanovim (Winckelmann) protektoratom, što je bila veoma značajna podrška i siguran ulazak u rimske umetničke krugove. Iako nije postala *pastorella*, imala je umetničku ekspresiju te specifične kulturne klime. Bila je veoma bliska sa Arkadima, još od 1789. kada je predstavljena akademiji. Oni su bili njeni patroni, ali i bliski prijatelji i rado viđeni gosti u njenom salonu, koji je važio i za mesto okupljanja značajnih žena koje su tu improvizovale, te su ga nazvali „hramom ženske slave”. Njen dom u *Via Sistina* pretvorio se u specijalizovani umetnički salon i postao je stecište umetnika, kritičara, teoritičara umetnosti kao i antikvara. Bilo je to najpopularnije mesto o čemu svedoče zapisi njenih savremenika i bliskih prijatelja De Rosija i Getea.¹⁶ Internacionalizacija njenog salona najviše je pogodovala drugim umeticama koje su dolazile iz Evrope i kojima je trebalo mesto za promociju pred rimskom publikom i autoritetima, a ovu priliku iskoristila je i francuska slikarka Elizabet Viže-Lebren (Elisabeth Vigée-Lebrun), koja je bila u egzilu nakon Francuske revolucije.

NAJPOZNATIJE ARKADIJKE I SALONIJERKE

Među Arkadijkama čije je ime odjeknulo bila je Đačinta Orsini, vojvotkinja od Arće (Giacinta Orsini Boncompagni Ludovisi). Rasla je u raskoši gde je podsticana na učenje i kreativnost od malih nogu, a otac Domeniko Orsini (Domenico Orsini), princ i Arkad, usmeravao je njena mnogobrojna interesovanja ka umetnosti i nauci. Njena darovitost za poeziju je priznata ulaskom u Akademiju Arkadija kao izuzetak sa svega 14 godina, a dobila je tada ime *Euridice Aicense (Ajacidense)*.¹⁷ „Ćerka Arkadije” i jedna od najpoznatijih i najpriznatijih aristokratkinja u Rimu sredinom XVIII veka bila je emancipovana intelektualka i učesnica u kulturnim događajima. Dvanaesti broj *Rime degli Arcadi* iz 1759. godine sadržao je selekciju njenih rima gde je uz lamentova-

¹⁶ De Rossi 1983, 182.

¹⁷ Ulaskom u ovu akademiju svaki član je dobijao novo ime koje je vodilo poreklo iz antičke tradicije i koje je najčešće sam birao.

nje izrazila svoje feminističke težnje.¹⁸ Brojni spisi savremenika njoj posvećeni, među kojima je i zapis Karla Goldonija (Carlo Goldoni) koji ju je upoznao dok je boravio u Rimu, veličaju njene vrline ljubaznost i velikodušnost, kao i intelektualne sposobnosti u domenu nauke, filozofije, literature i poezije. Madam du Bokaž, takođe Arkadijka sa imenom *Doriclea Parteniate*, nazvala je Đaćintu „boginjom Rima”.¹⁹ Njen lik i delo i danas su prepoznatljivi zahvaljujući portretu koji je naslikao Pompeo Batoni, a to delo je simbol epohe kada je reč o rimskim portretima ovog doba. Prikazuje prefinjenu mladu intelektualku iz najvišeg plemstva u arkadijskoj odeždi, pozicioniranu u idilični prostor Arkadije.²⁰

Korila Olimpika smatrala se najpoznatijom Arkadijkom svih vremena, iako nije bila Rimljanka.²¹ Njen život bio je velika avantura, pun intriga i obrta. Princeza Vitoria Rospiljozi-Palavićini (Vittoria Rospigliosi-Pallavicini) zapazila je Korilu i povelala ju je sa sobom u Rim kad je imala dvadesetak godina, te joj je približila Akademiju Arkadija dok je na njenom čelu bio čuvar Morei (Michele Giuseppe Morei).²² Zvanično je primljena u Arkadiju 1775. godine kada je improvizovala sonet *Dopo tre lustri alfin mi guida Amore*.²³ Usledila je objava o njenom predstojećem krunisanju, a tim povodom je recitovala sonet novoustoličenom papi Piju VI. Usledila je najveća moguća čast da bude krunisana na Kampidolju kasne večeri 31. avgusta 1776. godine. Naime, nije bilo tako jednostavno popeti se na pijedestal poezije. Iako je ranije te godine na tome insistirao i urgirao kod čuvara Arkadije Picija i pape Pija VI njen mecena i intimni prijatelj, princ Luiđi Gonzaga (Principe Luigi Gonzaga), papa je dao dozvolu za poetsko krunisanje i dodeljivanje titule *Nobile Romana* tek nakon intervencije njenog još moćnijeg prijatelja Leopolda II. Ovo dokazuje da njena dela i reputacija nisu bili dovoljni da bi dobila životno priznanje i večnu slavu, već je neophodna bila podrška i delovanje moćnog muškarca koji joj je bio naklonjen. Žena sama nije mogla da se izbori za ovakvu počast, a naročito ne ona koja nije bila rodom Rimljanka. Čast da budu krunisani pre nje imali su Petrarka i pesnik improvizator Bernardino Perfeti (Bernardino Perfetti), ali je Korila bila

18 *Unhappy women! We must use the finest skill / to rule our glances, our acts, our accents / and compose our locks before an adorning glass*. Stihovi su objavljeni posthumno, nekoliko meseci nakon njene smrti. Originalne rime vidi u *Rime degli Arcadi* 1759, 79.

19 Uz divljenje njenoj lepoti Arkad Bruneti (Francesco Saverio Brunetti) objavio je 1755. knjigu „Compredio sferico, mitologico, geografico e poetico alla Nobilissima Pastorella Euridice Ajacense da Melanzio Trifiliano pastore Arcade”, gde ističe njenu slavu koju je imala ne samo u Rimu i Italiji, već i van njenih granica. Brunetti 1755.

20 Detaljno o portretu u: Cicmil 2018.

21 Ademollo 1887.

22 [http://www.treccani.it/enciclopedia/maria-maddalena-morelli_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/maria-maddalena-morelli_(Dizionario-Biografico)/)

23 Roma, Biblioteca dell'Accademia dell'Arcadia (BAR u daljem tekstu), *Cataloghi mss.*, vol. IV, c. 482

jedina žena kojom je to pošlo za rukom. Povodom njenog krunisanja upriličena je ceremonija na ovom kulturnom mestu poetske i političke moći, što je pažljivo praćeno i opisano.²⁴ Njen uspeh u slavu ženskog genija poezije i kreativnosti bio je najveći koji je jedna pesnikinja mogla da doživi. Za najsvetliji primer u svojoj profesiji uzeo ju je Arkad Đovani di Rosi, urednik časopisa *Memorie per le belle arti* i biograf Anđelike Kaufman, koji je prsustvovao krunisanju na Kampidolju, te je Anđelikino majstorstvo u slikarstvu uporedio sa Korilininim u poeziji. Međutim, postoje navodi da su Rimljani ismejali njeno krunisanje na Kampidolju što se proširilo dalje po Italiji, zbog intervencije njenog obožavaoca Leopolda II, a čak su neki rezignirani Arkadi napustili akademiju.²⁵ Ono je doživljeno kao lažni politički čin, a mnogi su je videli kao rivalku Arkada Pjetra Metastazija (Pietro Metastasio), oca italijanske melodrame. Uznemireni Jezuiti takođe nisu odobrali ovaj čin i proglasili su antiklerikalnim, te je papa naložio da Korila napusti Rim kako bi se situacija smirila. Trajno se nastanila u Firenci gde je držala čuveni salon i okrenula se bogatom društvenom životu kako bi skrenula pažnju sa skandala.²⁶

Korila je bila je prva koja je pokrenula novi imidž žene od pera: nije to više bila samo amaterka i učenica erudita ili salonijerka, već profesionalna improvizatorica, a potom i učesnica u političkoj i militantskoj kulturi koju je Napoleon doneo u Italiju. Umesto literarnog salona kao zatvorene forme i ideje o literaturi koja treba da uzdigne i zabavi, novi tip poetese trebalo je da se bavi performansom i da stvara spektakl koji će naterati na razmišljanje, čak i interakciju, i tako da pravaziđe isključivo zabavne okvire.²⁷ Ovakva teatralizacija poezije bila je veoma napredna ideja za XVIII vek. Sa Korilom se ujedno prevazilazi i Minerva kao uzor i arhetip poetese, i rađa se ženska figura kao spoj pesnikinje Sapfo i filozofkinje Aspazije, odnosno žena od spektakla koja javno govori, piše i recituje okružena aplauzima. Veoma je bila važna spontanost, publika i njena povratna reakcija. Upravo iz tog razloga ona nije želela da njena

24 *Adunanza tenuta dagli Arcadi per la coronazione della celebre pastorella Corilla Olimpica* 1775; Akt o krunisanju objavljen je tek nakon tri godine od samog čina, što potvrđuje da njeno krunisanje nije imalo pozitivan odjek. *Atti della solenne coronazione fatta in Campidoglio della insigne poetessa d. na Maria Maddalena Morelli Fernandez pistojese tra gli Arcadi Corilla Olimpica* 1779. U XVIII veku pored nje su još tri žene iz vladarskih porodica krunisane u Arkadiji, a pre nje su bili krunisani Petrarka 1341. i Bernardo Perfeti 1725. godine. Graziosi 1992, 349; Dixon 1999, 371.

25 Rimljani su ispevali satiričnu pesmu povodom ovog događaja. *Ordina e vuole Monsignor Maffei / Che se passa Corilla coll'alloro / Nessun le tiri bucce o pomodoro / Sotto la pena di bajocchi sei*” La Cecilia 1859, 656.

26 Francisci Osti 2000, 96.

27 Među pesnikinjama koje su pratile ovaj trend bile su i Arkadijke čiji su portreti razmatrani u ovom radu: Tereza Bandetini, Faustina Marati Zapi i Petronila Paolini Masimi. Više o novom pesničkom žanru i ostalim pesnikinjama koje su ga primenjivale u: Graziosi 1992, 348.

poezija bude kompletno štampana za života, već samo sporadični stihovi i soneti. Bila je inspiracija mnogim umetnicima koji su poželeti da je naslikaju, poput Pjetra Labrucija (Pietro Labruzzi). Portret se nalazi u Biblioteci Anđelika i tipski je rađen po uzoru na ostale donirane portrete.²⁸ Postoji i njena mermerna bista u Muzeju Rima, delo irskog skulptora Kristofera Hevetsona (Christopher Hewetson) iz 1776. Nekada se nalazila u Arkadiji pored biste princa Gonzage, u trenutku poetskog krunisanja.²⁹

Njena popularnost kulminirala je pripovedanjem mita o njoj iz kojeg je 1807. godine nastao romanu *Corinne ou l'Italie* Arkadijke u izgnanstvu, slavne Madam de Stal.³⁰ Ovo delo prožima arkadijske teme u okviru izmenjene kulture romantizma i začetka nacionalnih ideja i identiteta *carratere nazionale*, iako je radnja smeštena u poslednje godine XVIII veka, a heroina Korin (Korila) je glavna protagonistkinja i personifikacija „italizma”. Bio je to *bestseller* koji je pompezno predstavio italijansku kulturu kroz iskustvo *Grand Tour*–a i ličnost najpoznatije pesnikinje, kao inkarnaciju jedinstva pevanja i reči, odnosno kroz petrarkizam „parlar che nell'anima si sente”³¹. Korila Olimpika u romanu predstavlja ideal i identifikovana je sa Italijom, a to je bilo najveće priznanje koje je mogla dobiti. Ona veliča antičku i italijansku kulturu i umetnost i strastveno brani dostojanstvo italijanskog naroda, uprkos novom talasu upliva orijentalizma.³² Zato je bila je uzor slobode devetnaestovekovnim ženama.

Još jedna protagonistkinja literarnih hronika svog vremena, *Diario romano*, pa čak i papskih anala bila je Tereza Bandetini (Teresa Bandettini).³³ Osim improvizovanjem, ova „moderna Sapfo” bavila se i prevodenjem sa grčkog jezika. Došla je u Rim iz Luke 1794. godine i brzo je primljena u Arkadiju sa imenom *Amarilli Etrusca* po kojem je jednako poznata.³⁴ Usledila su njena predstavljanja i izvođenja u rimskim palatama i improvizovanje pred Arkadima, i brzo je postala cenjena među Rimljanima.³⁵ Povodom doniranje i zvaničnog predstavljanja svog portreta Arkadiji priređena je pristupna ceremonija za nju

28 Peccariè 1957, 212.

29 *Il Settecento a Roma* 1959, 345.

30 Staël-Holstein 1985.

31 Govori da se oseti u duši/dušom. Više o ovome u Crivelli 2010; Crivelli 2014, 33, 48–49.

32 Objektivnost i britkost je ipak ne napuštaju, pa tako Italijanke opisuje kao odaliske u saraju, nezalnice koje ne znaju da pišu i nisu javno priznate. Staël-Holstein 2000, 145–146; Crivelli 2014, 52–57.

33 Iz njenih sačuvanih pisama može se shvatiti koliko je bila obožavana: Caspani Menghini 2011.

34 Trapani 2011, 10.

35 Tako se u *Diario romano* pominje jedno njeno izvođenje i veoma pozitivna reakcija koju je izazivala: *Il Diario* 1794, 7–11, datuma 26. 4. 1794. prilikom sastanka Arkada povodom verske svečanosti.

i Vincenza Montija (Vincenzo Monti),³⁶ koji je gajio posebnu naklonost prema njoj i posvetio joj sonet.³⁷ Ova obrazovana, samouverena i samosvesna žena morala je makar da da sugestije umetniku Labruciju, ako ne i da sama osmisli *concetto* portreta, na kom je kojem je predstavljen atipičan ženski lik u pastoralnom pejzažu.³⁸ Stekla je prijateljice i među Arkadijkama i to su bila dragocena prijateljstva. Isprva ju je dočekala konkurencija i nova zvezda u usponu, Korila Olimpika, koja je kasnije sebe smatrala njenom naslednicom i ukazala joj veliko poštovanje posvetivši joj svoje poslednje rime. Interesantan je njen odnos sa Fortunatom Sulger Fantastici (Fortunata Sulgher Fantastici), a gajila je blizak odnos i sa Diodatom Saluco Roero (Diodata Saluzzo Roero), a njihova pisma pokazuju Terezinu samosvest i samouverenost kada je reč o obrazovanju i ženskoj nezavisnosti. Nakon što je uz poštovanje napisala omaž velikim maestrima poezije, neskromno je dala na značaju sopstvenom literarnom dostignuću i doprinosu.³⁹

Anđelika Kaufman je svoje prijateljstvo sa pastorelama ovekovečila na portretima Tereze Bandetini i Fortunata Sulger Fantastici koje im je poklonila.⁴⁰ Bio je to samo jedan u nizu portreta istaknutih žena koje je predstavila kao mitološke likove, izraz intelektualne snage žene i uzajamni kreativni uticaj koji su slikarka i modeli imali. Anđelika je bila snažno privučena sestinstvom i legitimitetom koji je Akademija dala ženskom stvaralaštvu, a Arkadijke su neretko posvećivale jedna drugoj svoja dela ili drugim važnim ličnostima toga doba. Podrška važne ličnosti donosila je umetniku poštovanje i korist na mnogo nivoa, a najviše na moralnom i umetničkom. Zbog toga je i nastala praksa posvete dela (soneta ili zbirke) uticajnoj osobi, što bi dalo legitimitet delu i potvrdilo njegov kvalitet i značaj. Tako je Fortunata jedno delo posvetila nadvojvotkinji od Austrije, vojvotkinji od Parme Mariji Amaliji.⁴¹

Princeza Đulijana Falkonijeri Santakroće (Giuliana Falconieri Santacroce) bila je veoma poznata rimska plemkinja. Supruga princa Santakroće (Antonio Pubblicola Santacroce) je bila svetla tačka Rima, većito rezervisanog prema stranim novitetima. Dama slobodnih manira često je bila ispred svog vremena i pravi primer samoafirmacije. Njeno ime zabeležio je i Kazanova koji ju je

36 *Adunanza tenuta dagli Arcadi il dì 2 marzo 1794 giorno in cui fu collocato nela Sala del Serbatojo il ritratto di Amarilli Etrusca Signora Teresa Bandettini* 1794.

37 Petrucci 2010, 267.

38 Portret se danas nalazi u holu Biblioteke Anđelika, današnjem sedištu Akademije Arkadija.

39 Saluzzo 1843, 559–60, lettera del 6 settembre 1825, prema Crivelli 2014, 101–102.

40 De Rossi 1810, 76.

41 Neka dela je posvetila i svojim prijateljicama: pored pomenute Anđelike Kaufman, tu čast imala je i Arkadijka Paolina Seko Suardo Grismondi (Paolina Secco Suardo Grissmondi). Crivelli 2014, 224–225.

sreo prvi put u Rimu 1770. Zajedno sa braćom stupila je u Akademiju Arkađija 1774. godine i dobila ime *Licori Afrodisea*.⁴² Ujedno je vodila čuveni salon na današnjoj *Piazza Cairoli Benedetto*, koji je tada bio najpopularniji u Rimu i šire. O njenom velikom uticaju govori i to da je drama *Il curioso indiscreto* autora Đovanija Bertatija (Giovanni Bertatti) bila njoj posvećena i izvedena uz muziku kompozitora Anfosija (Pasquale Anfossi) u *Tetro delle Dame*, za vreme karnevala 1777, kao što je to bio slučaj sa gorepomenutom Đačintom Orsini.

Ovaj salon je vrveo od diplomata i uticajnih stranaca koji su boravili u Rimu, a naročito Francuza kojima je Đulijana bila posebno naklonjena. Bila je draga papi Piju VI, a čak su i mnogi kardinali posećivali. Tu se, zapravo, formiralo javno mnjenje Rima. Ova intrigantna žena zaista je bila drugačija od drugih Rimljanki plemenitog roda.⁴³ Dok je 1793. godine švedska kraljica Sofija Albertina boravila u Rimu, Đulijana je bila njena domaćica i pratilja, a to nije bio prvi put da je u svom salonu ugostila nekog pripadnika kraljevske porodice. I švedski kralj je bio specijalni gost prilikom *conversazioni* 1784. godine.⁴⁴ Ovom privilegijom su Đulijanina reputacija i titula njene porodice uzdignuti na najviši mogući nivo, u rangu sa tradicionalno najvišim rimskim plemstvom vekovima unazad. Tako je njihov ugled prevazišao njihovo bogatstvo, a salon je postao dvor u malom.⁴⁵ Sve se to dogodilo zahvaljujući njenom brižljivo planiranom društvenom angažovanju, vođenju salona i građenju prestižnog društvenog ugleda. Dostigla je vrhunac u svojoj „profesiji” i uobličila je identitet rimske *salonijerke* koja je mnogo više od aristokratkinje, reper za zabavu, ali i intelektualnu razmenu. Tome su sve potonje vlasnice salona stremile. Među njenim mnogobrojnim moćnim prijateljima treba pomenuti španskog ambasadora de Azaru (Jose Nicolas de Azara), kolekcionara i vrsnog stručnjaka za umetnost. Nije bila tajna da je imala konvencionalan brak i da je bila intimna prijateljica francuskog ambasadora, kardinala de Bernija (cardinale de Bernis).⁴⁶ Ovaj odnos je u jednom trenutku bio stigmatizovan od strane crkve.⁴⁷ Njen dugogodišnji moćni zaštitnik bio je glasni pobornik revolucije, a u Đulijaninom salonu se, između ostalog, moglo slušati i o revolucionarnim idejama, što govori o slobodoumnosti i avangardnom duhu domaćice, u kon-

42 Giorgetti Vichi 1977, 163.

43 Kazanova ju je ovako opisao: „Jeune, jolie, gaie, vive, curieuse, rieuse, parlant toujours, interrogeant et n'ayant pas la patience d'attendre la réponse ou de l'écouter en entier. Elle me parut un joujou fait pour amuser l'esprit et le coeur d'un homme voluptueux et sage, qui avait de grandes affaires et qui sentait le besoin de se distraire.” Zapisao je i kako je zarađivala pobeđujući u društvenim igrama. Casanova 1900, 178–179.

44 ASR, *Fondo Santacroce*, b. 1126.

45 Findlend, Wassynng and Sama 2009, 62.

46 Findlend, Wassynng and Sama 2009, 65.

47 Detaljnije o odnosu sa kardinalom i ambasadorom u Sołtys 2004, 37–38.

zervativnom rimskom društvu.⁴⁸ Zbog toga su u vreme Revolucije Đulijanu prozvali „Jakobinka”.⁴⁹

U skladu sa tadašnjom modom, poznatu salonijerku takođe je portretisala Anđelika Kaufman 1791. godine. Đulijana je predstavljena kao Lukrecija, prva heroina antičkog Rima, a delo je bilo namenjeno poljskom kralju Stanislavu Avgustu, u zahvalnost za odlikovanje njenog brata.⁵⁰ S obzirom na to je bila smela zagovornica republikanskih ideja i aktivan subjekat u političkom osvešćivanju i ukazivanju na prednosti novog socijalnog poretka, kakav je donela Francuska revolucija, neko podržavao ideju o jednakosti nosio je još veću težinu. Njena simpatije prema „proročici revolucije” Suzet Labrus (Suzette Labrousse) i kritika papske moći i aristokratskog društva bile su više nego smele za osamnaestovekovni Rim.⁵¹ Lukrecijina žrtva stvorila je Rimsku republiku i zato je bila snažan podstrek Đulijani da se poistoveti sa ovom hrabrom ženom. Zato je gotovo izvesno da je ona sama odabrala taj antički narativ koji bi je najbolje predstavio. To se može razumeti i kao potreba da se zahvali plemenitom poljskom kralju, ali da istovremeno ne izgubi na značaju i utvrdi diplomatsku relaciju. Nakon izrazito pozitivne reakcije kralja, obezbedila je sebi i ovog važnog zaštitnika.

Još jedna žena koja je ugošćavala pripadnike plave krvi bila je Margerita Sparapani Bokapaduli (Margherita Sparapani Gentili Boccapaduli). Ona je primila princa Karla Filipa Burbonskog, budućeg Karla X.⁵² Držala je prestižni salon više od trideset godina i bila „najveća Evropejka u Rimu”.⁵³ Bila je veoma radoznala i željna svekolikog znanja, a nasledstvo koje joj je ostalo od muža i ono koje je nasledila od svoje porodice omogućilo joj je da nesmetano gosti svoje prijatelje dok razmenjuju stečena znanje. U svom domu imala je neveliku, ali značajnu biblioteku sa pretežno „muškim naslovima”. Bila je kolekcionarka i napravila je kabinet po uzoru na renesansne kabinete retkosti gde je izvodila naučne eksperimente i baštinila predmete za proučavanje. Njena smelost ogledala se i u modernom odevanju po uzoru na neformalnu modu *robe à l'anglaise* namenjenu šetnji u prirodi, što se vidi na jednom od najznačajnijih rimskih portreta iz XVIII veka, delo francuskog slikara Loren Pešoa (Laurent Pécheux) iz

48 Donato 2000, 123.

49 U vreme invazije Napoleonovih trupa u Rim i proglašenja Republike 1798. godine, odbijala je sve oblike despotizma zajedno sa španskim ambasadorom, u trenutku kada je došlo do transformacije društva i kada su bile propagirane nove društveno-političke vrednosti. <http://www.alexandrecagliostro.fr/cagliostro-apatre-du-christ/82-chapitre-iii#ftnref11>

50 Više o portetu u Sołtyś 2004, 33–34.

51 Caffiero 2004.

52 Opis Margeritinog salona iz prve ruke može se pročitati u *Carteggio di Pietro e di Alessandro Verri* 1919–1942, 44.

53 Pieretti 2000–2001, 8–9.

1777. godine. Po odabiru modnih detalja vidi se njena avngardnost u pogledu društvenih i kulturnih obrazaca. Sklonost ka prirodi nasuprot artificijelnosti, u skladu sa promenom evropske kulturne klime, vidi se predstavljanjem njenog kabineta na portretu.⁵⁴

Godine 1794. pod pseudonimom *Rosa California „contessa romana”*, objavljeno je delo *Breve difesa dei diritti delle donne* (Kratka odbrana ženskih prava) u kojoj navodi da je prošlo vreme „zemaljskog” salona. Sve masovnija pojava malih teatarâ, izložbi, poseta umetnikovom ateljeu, kamerni koncerti, arheološke ture i naučni eksperimenti od kojih se prave spektakli okupiraju pažnju obrazovanih ljudi željnih kulturnih aktivnosti. Sa dolaskom republikanskog autoriteta u Rim 1798. godine, ženski kulturni aktivizam isprva biva obeshrabren u opštem nastojanju sekularizacije društva. Uprkos tome što će period Restauracije žene staviti pod lupu, saloni će opstati i tokom XIX veka, svakako u nešto izmenjenoj formi.

Jedna od najvažnijih tekovina XVIII veka je izlazak žene iz privatne i ulazak u javnu sferu. Pravi presedan je napravila Akademija Arkadija u Rimu primajući ženske članove i dajući im jednakost sa muškim članovima, a samim tim i legitimitet njihovom kulturnom aktivizmu, kao i mogućnost da deluju pojedinačno ili ujedinjeno sa drugim ženama. Žensko sestrinstvo i ujedinjeno delovanje kao i međusobna podrška posebno su bili važni za opravdanu žensku pojavu u javnosti, ne samo zbog svog prezimena i porodice (oca ili muža) iza nje, već zasluženom sopstvenim angažovanjem. Tokom ovog veka u Rimu postaje uobičajeno da u istoriju grada budu zabeležena i mnoga ženska imena koja su bila važan činilac jednog vremena, a ne samo sporadični svetli primeri kao u prethodnim vekovima.

54 *Ibid.*, 81–137.

Literatura:

Izvori:

- (ASR), Archivio storico di Roma, *Fondo Santacroce*, b. 1126.
- (BAR) Roma, Biblioteca dell'Accademia dell'Arcadia *Cataloghi mss.*, vol. IV, c. 482
<https://archive.org/details/artinromeineight00bowr/page/22>
<http://dspace.unitus.it/bitstream/2067/8111/1/195-210.pdf>
[http://www.treccani.it/enciclopedia/maria-maddalena-morelli_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/maria-maddalena-morelli_(Dizionario-Biografico)/)
<http://www.alexandrecagliostro.fr/cagliostro-apotre-du-christ/82-chapitre-iii#ftnref11>
- Ademollo, Alessandro (1887). *Corilla Olimpica*. Firenze.
- Adunanza tenuta dagli Arcadi il dì 2 marzo 1794 giorno in cui fu collocato nela Sala del Serbatojo il ritratto di Amarilli Etrusca Signora Teresa Bandettini (1794)*. Roma: Tipografia Lazzarini.
- Adunanza tenuta dagli Arcadi per la coronazione della celebre pastorella Corilla Olimpica (1775)*. Roma: Salomoni.
- Acquaro Graziosi, Teresa M. (1991). *L'Arcadia. Trecento anni di storia*. Roma: Palombi.
- Art in Rome in the Eighteenth-Century* (2000), eds. E. P. Bowron and J. J. Richel. Philadelphia.
- Atti della solenne coronazione fatta in Campidoglio della insigne poetessa d.na Maria Maddalena Morelli Fernandez pistojese tra gli Arcadi Corilla Olimpica (1779)*. Parma: Stamperia Reale.
- Brunetti, Francesco Saverio (1755). *Compredio sferico, mitologico, geografico e poetico alla Nobilissima Pastorella Euridice Ajacense da Melanzio Trifiliano pastore Arcade*. Roma.
- Caffiero, Marina (2004). „Questioni di salotto? Sfera pubblica e ruoli femminili nel Settecento.“ In *Salotti e ruolo femminile in Italia tra fine Seicento e primo Novecento*, edited by Maria Luisa Betri and Elena Brambilla, 527–537. Venezia: Marsilio Editori.
- Carteggio di Pietro e di Alessandro Verri dal 1766 al 1796 (1919–1942)*, Edited by F. Novati, E. Greppi, A. Giulini, vol. 3. Milano.
- Casanova, Giacomo (1900). *Mémoires*, vol. 8. Paris.
- Giorghetti Vichi, A., M. (ed.) (1977). *Gli arcadi dal 1690 al 1800: Onomasticon*. Roma.
- Caspani Menghini, Franca (2011). *Lestro di Amarilli e la tenacia di Artinio. Poesie estemporanee di Teresa Bandettini raccolte dal concittadino Tomaso Trenta (1794–1799)*. Lucca: Accademia lucchese di scienze, lettere e arti.
- Cicmil, Milica (2018). “Portrait of Giacinta Orsini Boncompagni Ludovisi: Miniature World of Arcadia.” *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 46 (u štampi).
- Crivelli, Tatiana (2010). *Archiviare in rete per non archiviare il caso: note sulle poetesse d'Arcadia. Dimensioni e problemi della ricerca storica* 43 (1): 21–29.

- Crivelli, Tatiana (2014). *La donzetta che nulla teme: percorsi alternativi nella letteratura italiana tra Sette e Ottocento*. Roma.
- Crescimbeni, Giovanni Maria (1700). *La bellezza della volgar poesia spiegata in otto dialoghi*. Roma: G. F. Buagni.
- De Rossi, Giovanni Gerardo (1810). *Vita di Angelica Kauffmannpittrice*. Firenze.
- Dixon, Susan M. (1999). "Women in Arcadia." *Eighteenth-Century Studies* 32 (3): 371–390.
- De Staël-Holstein, Germaine (1985). *Corinne ou l'Italie/Madame de Staël*. Paris.
- Donato, Maria Pia (2004). "I salotti romani del Settecento: il ruolo femminile tra politica e cultura." In *Salotti e ruolo femminile in Italia tra fine Seicento a primo Novecento*, edited by Maria Luisa Betri and Elena Brambilla, 189–212. Venezia: Marsilio editori.
- Donato, Maria Pia (2009). "The temple of female glory : female self-affirmation in the Roman salon of the grand tour." In *Italy's Eighteenth Century: Gender and Culture in the Age of the Grand Tour*, edited by Findland, Paula, WassingRoworth, Wendy and Catherine M. Sama. Stanford: Stanford University Press.
- Findland, Paula, WassingRoworth, Wendy and Catherine M. Sama (eds.) (2009) *Italy's Eighteenth Century: Gender and Culture in the Age of the Grand Tour*. Stanford: Stanford University Press.
- Francisci Osti, Ornella (2000). "Key Figures in Eighteenth Century Rome." In *Art in Rome in the Eighteenth-Century*, edited by E. P. Bowron and J. J. Richel. Philadelphia.
- Goethe, Johann Wolfgang (1983). *Viaggio in Italia*. Milano: Club degli Editori.
- Graziosi, Elisabetta (1992). "Arcadia femminile: presenze e modelli." *Filologia e critica* 7: 321–358.
- Graziosi, Elisabetta (2004). Presenze femminili: fuori e dentro l'Aracadia. In *Salotti e ruolo femminile in Italia tra fine Seicento e primo Novecento*, edited by Maria Luisa Betri and Elena Brambilla, 67–96. Venezia: Marsilio Editori, 2004.
- Gross, Hana (1990). *Roma nel Settecento*. Roma: Laterza.
- Habermas, Jirgen (2012). *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Il Diarioromano* (1794). Roma.
- La Cecilia, Giovanni (1859). *Storie segrete delle famiglie reali*. Genova.
- Peccariè, Renata.(1957). "L'Arcadia e la sua Pinacoteca." *Strenna dei Romanisti* 18: 207–213.
- Petrucchi, Francesco(2010). *Pittura di ritratto a Roma. Il Settecento*. Roma: Budai.
- Pieretti, Marina (2000–2001) „Margherita Sparapani Gentili Boccapaduli. Ritratto di una gentildonna romana (1735–1826).“ *Rivista storica del Lazio* 13–14: 81–137.
- Platania, Gaetano (1989).*Gli ultimi Sobieski a Roma. Fasti e miserie di una famiglia reale polacca tra Sei e Settecento (1699–1715)*. Roma: Vecchiarelli.

Rime degli Arcadi (1759), vol. 12. Roma.

Sołtys, Angela (2004). „PORTRET KSIĘŻNEJ SANTACROCE. DZIEJE SPROWADZENIA OBRAZU DO GALERII STANISŁAWA AUGUSTA.“ *Kronika Zamkowa* 47–48 (1–2): 33–50.

Trapani, Eleonora (2010). “Profilo biografico di un’ improvvisatrice toscana del Settecento: Fortunata Sulgher Fantastici.” Dostupno na: http://www.archiviodistato.firenze.it/memoriadonne/cartedidonne/cdd_14_trapani.pdf

Milica Cicmil

FEMALE CULTURAL ACTIVISM IN EIGHTEENTH-CENTURY ROME

Eighteenth-century Rome had many pillars of culture, including the prominent literary Academy of Arcadia, the first Italian academy to officially admit women (1700). This headquarters of intellect and art was a place where poetry was recited and improvised. In the same time in a conservative society, such as Roman, female role had many more opportunities than only private (domestic) one – being an artist, a scientist, hold a salon and interact in philosophical and political conversations. Although those salons were primarily intended for men and their social, political and cultural development, many women used their opportunities well and influenced the creation of cultural policy of the city. On the other hand, the emergence of the official first-class cultural institution, such as the Academy of Arcadia, and the public approval for enrolling women meant establishing a specific institutional cultural system that gave legitimacy to female cultural public activities. Those independent women significantly contributed to the shaping of Italian Enlightenment.

Key words: *Rome, eighteenth century, woman, salon, Academy of Arcadia, culture, art*

УДК 94(497.11)"18"
94:327(497.11:470)"18"
94(4)"1853/1856"
ID 270128908

Изворни научни чланак
РаД примљен: 05.07.2018.
РаД прихваћен: 21.09.2018.

Данко Леовац
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
Одељење за историју
Чика Љубина 18–20, Београд
danko.leovac@f.bg.ac.rs

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА У ПРЕЛОМНИМ ГОДИНАМА (1854–1856) – ОД СПОЉНИХ ПРИТИСАКА ДО УНУТРАШЊИХ РАЗДОРА*

У раду су анализирана важна питања из историје Кнежевине Србије у преломним годинама након почетка Кримског рата. Србија је била изложена бројним дипломатским притисцима, како од стране Русије, тако и од Хабзбуршке монархије и Османског царства, али и у готово сталној опасности од аустријске окупације. Покушали смо да прикажемо како су српски државници и политичари гледали на политичке догађаје и како су налазили излаз из бројних опасности. Иако је удаљавање директне опасности по Србију било очигледно већ од друге половине 1854. године, Кнежевина је запала у унутрашњи политички раздор, који је разједао тадашњи режим и практично водио ка смени кнеза Александра Карађорђевића.

Кључне речи: *Србија, кнез Александар Карађорђевић, велике силе, Аустрија, Русија, Османско царство, Кримски рат.*

* РаД је настао као део рада на пројекту *Српска нација - интeгративни и дезинтeгративни процеси* (ев. бр. 177014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кримски рат (1853–1856) оставио је дубоке последице како по спољну тако и по унутрашњу политику Кнежевине Србије.¹ Званични Београд нашао се под великим притисцима, како из Петрограда, тако и из Беча и Цариграда. Ситуацију је требало усмеравати правим током и извући највише што се могло добити. Мисао о било каквом учешћу у рату није била остварива, имајући на уму огромне притиске Аустрије, која је од самог почетка рата предузимала војне мере да се огради од било каквог покрета у Србији. Са друге стране, политике Порте била је усмерена да умири Србију и да је одвуче од руског утицаја и било каквог везивања за Русију.

Несмотреном изјавом француског конзула Сегира, да су прекидом руско-турских односа „пали сви основи јавног права Србије, и да их султан може у свако доба опозвати”, страх српске владе да јој Порта не ускрати дате привилегије није био без основе.² Британска влада је још на почетку рата између Русије и Турске, саветовала Порту да једним самосталним актом потврди све повластице које су уживали њени поданици. Порта је крајем децембра 1853. године донела Хатишериф, у коме се истиче да султан сматра државне повластице Србије, Влашке и Молдавије „као последицу постојаних начела, сталне системе своје, и као питање достојанства за В. Порту, која их је и установила. Његова је тврда суверенска намера да се од њих не само ништа не откине, но да се становницима тих провинција дају и нови знаци његових суверенских и благонаклоних начела у оној мери, у којој му они буду своју верност указивали.”³ Хатишерифом је изједначен положај Србије, Влашке и Молдавије и, с обзиром на то да су ратом између Русије и Турске престали да важе њихови међусобни уговори, обећано је да ће Порта „одржавати суштествујућа преимућства ових трију провинција.”⁴

Сада се у Србији поставило неизбежно питање да ли да се Хатишериф прими или не. Руски конзул Николај Ј. Мухин је саветовао владу да не прими Хатишериф, правдајући га штетним по Србију, као и да би се његовим пријемом прекинуле везе које је вежу за Русију, односно да би дошло до незадовољства народа, „који хоће да се отресе Турака, а не да прима њихова обећања која немају руске гаранције.”⁵ Руски посланик у

1 Опшриније о почетку Кримског рата: Романова 2006, 30–31; Puryear 1931, 221–228; Potemkin 1951, 368–370; Виноградов 1990, 19–27; Попов 2008, 79–80.

2 Ристић 1940, 111–112; Љушић 2008, 129.

3 Ристић 1940, 115–116; Ранке 1892, 394.

4 Порта се практично обавезала да неће покушавати да смањи права ових области, сходно уговорима који су раније склоњени између Турске и Русије, а који више не важе. *Србске новине*, бр. 8, 23. јануар/4. фебруар 1854; Љушић 2008, 130.

5 Ристић 1940, 113.

Бечу, Мајендорф, насупротив Мухину, саветовао је да се Хатишериф прими као потврда повластица, али би се у одговору влада позвала на старе хатишерифе. Јака русофилска струја вршила је велики притисак против Хатишерифа. По речима Јована Ристића, борбу је пресекао Стеван Книћанин. Он је сматрао „да би била махнитост одбацити ферман, који потврђује земаљска права.”⁶ Долазак Етем-паше, који је доносио Портин акт у Београд 27. јануара, донео је и нове проблеме. Иако је дочекан врло ласкаво од стране владе, његов захтев да се свечано читање уприличи пред окупљеним начелницима свих округа Кнежевине и народним правцима, изазвао је опште неодобравање.⁷ Церемонија је одложена, а званичници су се правдали неопходношћу да начелници буду у својим окрузима у време непосредне ратне опасности. Британски конзул Томас Фонбланк сматрао је да разлог лежи у страху уставобранитеља да се један такав скуп не претвори у народну скупштину.⁸ Интересантно тумачење Фонбланка има основа. Велика загрејаност за Русију, самим тим и незадовољство код дела народних правака, лако су могли довести до претварања обичног скупа на коме би се читао Хатишериф у једну револуционарну скупштину. Кнез и влада себи нису смели да допусте такву ситуацију са непредвиђеним последицама. Ово питање је постало препрека, која је допринела привременом захлађењу односа између Портиног емисара и српске владе, који су чак погоршани када су кнез и његов представник примили руског конзула. Мухин више није саветовао кнеза да одбије Хатишериф, већ је предлагао да, пошто је Русији одузет протекторат, а њеним дипломатским представницима право да присуствују церемонији читања Хатишерифа, онда не буду присутни ни представници других страних сила. Играо је на карту поделе дипломатских представника у Београду, рачунајући да ће аустријски и пруски представник одбити да присуствују церемонији као представници неутралних сила. Обнародовање Хатишерифа ипак је извршено 3. фебруара 1854. године, али без присуства већег броја народних правака.⁹ Порта је попустила, рачунајући да је свакако боље да Србија само прими Хатишериф, па је тако и одустала од првобитног захтева.

Хатишериф није ни нарушавао нити поправљао државно-правни положај Србије, осим што је истицао Портина суверена права и вазалност Србије.¹⁰ Овим потезом, Турска је желела да привеже Србију уз себе

6 Ibid., 114.

7 *Српске новине*, бр. 8, 21. јануар/2. фебруар 1854.

8 Антић 2004, 80.

9 Ристић 1940, 115; *Српске новине*, бр. 9, 23. јануар/4. фебруар 1854.

10 Љушић 2008, 130; *Српске новине*, бр. 9, 23. јануар/4. фебруар 1854.

и одбије је од Русије. Већи део српских званичника, па и оних који нису били наклоњени Русији, сматрао је да Хатишериф није обезбедио основне услове за опстанак Србији. Алекса Јанковић, који је послат у Беч да увери аустријску владу у искрене намере да Србија остане неутрална, руском представнику у Бечу Орлову изложио је жеље Србије у случају да она учествује у рату на руској страни. Радило се о предаји или рушењу градова, присаједињењу Босне, Херцеговине и Старе Србије Кнежевини Србији и њеном проглашењу за независну краљевину.¹¹ Орлов је сматрао да жеље нису претеране, те је обећао да ће их пренети цару. Аутор другог мемоара који је тражио границе и положај Србије као што су они били у периоду Деспотовине био је Константин Николајевић. Наравно да су оба пројекта подразумевала успех Русије.¹² Ови незванични потези владе нам говоре да је играла двоструку игру. Примивши Хатишериф рачунала је да је Порта умирена, али су апетити српске елите били већи, па су желели да се осигурају, рачунајући на руску победу. Знајући то, ни Русија није седела скрштених руку, па је поставила актуелност питања Србије као могуће ратне савезнице управо у време превирања око Хатишерифа.¹³

Проглас о уласку у рат Велике Британије и Француске, 28. марта 1854. године, усложнио је ситуацију на међународној сцени. Почеле су да круже гласине да је на истоку Србије створено руско упориште и да се пребацује ратни материјал. У Влашку је отишао посебан изасланик српске владе, Атанасије Николић.¹⁴ Званичан разлог Николићевог путовања била је куповина 300 коња за потребе српске војске, али је прави циљ био да ступи у преговоре са руским изаслаником Фонтоном у Влашкој. Српска влада није мировала, а успех Русије је још увек био у изгледу. У разговору Фонтона и Николића, руски изасланик је истакао „да је руска војска у Влашку ушла па ће скоро и преко Дунава у Бугарску, по чему да је сад време да и Србија поради на ослобођењу хришћана у Турској.”¹⁵ Николић није имао упутства да улази у одређене преговоре, јер се у Београду није знало о чему ће тачно бити речи у разговорима са Фонтоном. Знајући добро постојеће стање, као и спремање аустријске војске на граници, Николић је Фонтону изнео да би Србија могла доћи између две ватре. Руски изасланик је тврдио „да се тога не треба бојати, да то Аустрија не сме да учини.” У даљем току разговора, Николић се пребацио на недостатак средстава,

11 Ристић 1940, 128–129; Ристић 2008, 42.

12 Ристић 1940, 131–132.

13 Оширније: Леовац 2012, 99–116; Леовац 2011, 267–282.

14 АСАНУ, ИЗ, 7380-32, *Биографија Атанасија Николића*; Ристић 1940, 120–121.

15 АСАНУ, ИЗ, 7380-32, *Биографија Атанасија Николића*; Христић 2006, 115–116.

са којим би Србија уопште ушла у рат.¹⁶ Руски предлог изазвао је у званичним круговима у Београду велике неугодности. На руску понуду, пред непосредним припремама аустријске војске на граници, нису могли пристати ни највећи руски приврженици.¹⁷ Српска влада ни сама није могла да се одлучи, да ли жели сарадњу са Русима или не. Очекујући руску победу знала је да би као њена савезница добила знатне повластице, али је сенка аустријске војске рушила све концепције. Како се руска војска ужурбано повлачила из Влашке и Молдавије у јуну 1854. године, а главно поприште сукоба полако селило на Крим, тако се и утицај Русије на Србију смањивао. Гарашанин је 2. јула писао да „никаква сношенија више, ни тајна ни јавна, не постоје са Русијом.”¹⁸ Мисао о Србији као ратној савезници полако се губила у руским војним круговима, након повлачења из Влашке и Молдавије. Аустријске трупе, које су полако заузимале руске војне позиције у Дунавским кнежевинама биле су сада непремостива препрека.

Интервенција аустријске војске, сакупљене на границама Кнежевине Србије очекивала се још од лета 1853. године, али се постављало питање да ли ће са њом садејствовати и руска војска. Сматрало се да би евентуална побуна у Србији морала да буде последица аустријских сплетки. Гарашанин је позивао Аустрију да „изнесе доказателства да је Србија огњиште револуција, јер само голо потварање није никакво доказателство, то су измишленија и лажи.”¹⁹ Страх од аустријске окупације имао је више амплитуда, које су се смањивале и повећавале у складу са развојем унутрашње ситуације у Србији, али и на међународној сцени. Крајем јануара и почетком фебруара 1854. године страх од уласка аустријске војске у Србију био је највећи. У касно поподне 8. фебруара 1854. године, гроф Коронини, командант аустријских опсервационих снага, посетио је Београд. У разговору са београдским пашом није пружио одговарајућа објашњења о намерама аустријске војске. Његов злослутни наговештај како ће сврху и време његовог боравка одредити наредни догађаји изазвао је праву панику. Већ почетком марта Аустрија је почела званично да објављује како је њена спремност да окупира Србију условљена искључиво

16 „Прво, ми немамо новаца, можете ли нам дати новаца? Одговор беше не можемо! А можете ли нам дати цеба, пушака и топова? Одговор, не можемо! Можете ли нам дати официра? Одговор, не можемо! И на то му ја рекох, онда знајте да Србија није у стању покрета чинити!” АСАНУ, ИЗ, 7380-32, *Биографија Ашанасија Николића*.

17 Изузетак је чинио Паун Јанковић Баћа, који је саветовао да Србија уђе у рат без резерве. Он је говорио „Боље нам је, поштено радећи и да пропаднемо, но препштено да останемо. Ако би Србија и страдала, Русија би је опет подигла; народ је као ливада, ако се једна трава покоси, друга опет нарасте.” Ристић 1940, 122.

18 Гарашанин – Мариновићу, 20. јун/2. јул 1854, *Писма*, I, 195.

19 АС, ИГ, 938.

пристанком Порте и западних сила. Страх да постоји тајни споразум између Беча, Цариграда и западних сила да Аустрија привремено окупира пограничне крајеве изазвао је нову забринутост српске владе.²⁰ У оквиру појединачних напора британске и француске дипломатије за придобијањем Аустрије заиста је почело и разматрање могућности евентуалне аустријске окупације појединих турских области. Српска влада тада шаље у Париз специјалног изасланика, Јована Мариновића. Он је имао задатак да прибави што боља обавештења о политици западних сила и нарочито да ове упозна са интересима и потребама Србије и придобије их за њих.²¹ Мисија Јована Мариновића у тајности је представљала и отварање српске привремене агенције у Паризу.

Средином априла криза је поново била у зениту. Почеле су да се шире вести да су код Радујевца на тло Србије прешле руске трупе.²² Улазак аустријске војске очекивао се и више него раније. У сталном страху, српска влада је сачинила један *Меморандум* који је предала Порти 17. априла 1854. године, у коме је тражила да Порта посредује у Бечу не би ли Аустрија одустала од гомилања своје војске на граници према Србији.²³ Са текстом *Меморандума* били су упознати и представници Француске и Британије, а чинило се и да су односи са Аустријом донекле нормализовани када је кнез посетио аустријског надвојводу Албрехта у Земуну, пре него што је Беч сазнао за садржај *Меморандума*.²⁴

Сазнавши за *Меморандум*, аустријска влада је, затражила је од Србије извињење, као и престанак наоружавања и увежбавања резервног састава, јер је ранија потреба за тим престала.²⁵ Почео је прави дипломатски напад на Србију. *Алјемајне цајџунј* је писао како Срби „живе са својим свињама”, док су *Србске новине* помирљиво тврдиле како је Србија много

20 АСАНУ, Хартије Матије Бана, кут. I, ¼, стр. 2, М. Бан, *О мени за Кримскоја раиша*; „Капућехаји Николајевићу буде од једног лица саобштено да је између Порте и западним дворовима и Аустрије тајни уговор закључен, да Аустрија са својом војском заузме Црну Гору, Ерцеговину, Босну и једну част Албаније, а ако би се у датом времену потреба показала и Србију.” АСАНУ, 7051/1852, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 7/19. мај 1854.

21 О слању Мариновића у Париз одлучено је још 1853. године, између осталог и да би се удовољило руској и аустријској дипломатији, које су захтевале његово удаљење, а да се не изазове оштра реакција са француске стране. Алексић 1961, 65.

22 Гарашанин је писао „да Радосављевић говори да имамо у внутрености 20 топова руских и више официра, који су прешли те обучавају Србијанце за рат.” Гарашанин – Мариновићу, 22. април/4. мај 1854, *Писма*, I, 163.

23 АСАНУ, 7515, Превод Меморандума од 5/17. априла 1854.

24 АСАНУ, 7051/1859, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 28. мај/9. јун 1854; Ристић 1940, 142.

25 Поповић 1925, 57–58.

пута од 1815. године стављана под оружје, али зато никада није прешла границе Србије.²⁶ Да би се смањила тензија у Земун је упућен Александар Ненадовић. Покушај да предочи оправдање, односно да одговорност за наоружавање делимично пребаци на Порту, није дао много успеха. Надвојвода Албрехт је брзо прекинуо састанак речима: „Чудим се како сте се могли усудити да ми дођете после онако инфамног меморандума.”²⁷ Гарашанин је писао да „нема места љутњи, докле год Аустрија мисли својом силом угрожавати малој и слабој Србији ... ми је нисмо нарочито и из несташлука увредили, ми смо нуждом нагнати тужили се.”²⁸ Насупрот ишчекивању, сутрадан није дошло до преласка аустријске војске у Србију. Јул је показао да ће аустријска војска поћи на исток, у Влашку и Молдавију. Порта је тек 18. јула, дакле више од три месеца пошто је примила *Меморандум*, тражила од кнеза и владе да престану са наоружавањем земље. Ратна опасност је почела да нестаје по Србију, као и претња аустријском окупацијом, која је непрекидно лебдела пуних годину дана.²⁹

ПРЕПУШТЕНА АУСТРИЈИ

Руско повлачење из Кнежевина оставило је западне савезнике у неприлици. Суочили су се са проблемом како да обуставе силу која више није агресивна, јер је руска агресија на Турску практично престала повлачењем из Влашке и Молдавије.³⁰ Једина солуција била је операција на Црном мору, којом би се уништила руска црноморска флота.³¹ Савезнич-

26 *Србске новине*, бр. 80, 1/12. јул 1854; Антић 2004, 96.

27 АСАНУ, Историјска збирка, бр. 9288, *Живойойис Косџе Маџазиновића*; Ристић 1940, 142–143.

28 Гарашанин – Мариновићу, 22. јун/4. јул 1854, *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I, 201.

29 „Аустрија спрема војску у Ердељ. Ако буде то истина, да Руси велику војену силу наспрам Галиције аустријске спремају, па сад и наспрам Ердеља ... бићемо доста осигурани.” АСАНУ, 7051/1849, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 30. април/12. мај 1854. Опширније: Леовац 2012, 99–116.

30 Тејлор 1968, 93.

31 Ово би било остварење тзв. треће тачке из пројекта (*Четири тачке*) који су саставили аустријски и француски министри, Буол и Друен де Ли током јула 1854. године. Тачке су биле дефинисане тако да стабилни односи између Русије и Турске не могу да се успоставе осим: 1. ако руски протекторат у Кнежевинама не буде замењен европском гаранцијом; 2. ако пловидба Дунавом не буде слободна; 3. ако конвенција о Мореузима из 1841. године не буде преправљена у интересу равнотеже сила у Европи; 4. ако Руси не напусте свој захтев за протекторатом над хришћанима у Турској. Ове четири тачке су од стране Аустрије, Француске и Британије прихваћене разменом нота од 8. августа 1854. године. Henderson 1937, 26–35; Тејлор 1968, 92.

ка експедиција на Крим била је успешна у самом почетку. Даљи развој догађаја показао је да се рат апсолутно не одвија онако како су планирали западни савезници. Док су очи Европе биле уперене на Крим, ситуација у Србији полако се мењала.

Потпуна изолованост Србије споља, усамљене према Аустрији, створила је услове за скретање српске званичне политике према Бечу у знатно већој мери. Крајем септембра 1854. године из Беча се вратио српски изасланик Алекса Јанковић и почео је дискретно да пропагира идеју о успостављању формалног аустријског протектората над Србијом, уместо укинутог руског. И док су бечке новине писале о извесности уласка Србије у аустријску политичку орбиту, кнез је признавао својим саговорницима, страним конзулима, како је његовој политици после свих заокрета остала једна карта – аустријска.³² Аустријска политичка превласт у Кнежевини чинила се логичним исходом једногодишње кризе, а чињеница је да није могла деловати више претеће него окупација Влашке и Молдавије, која је ионако извршена уз дозволу Порте. Када је Гарашанин писао „све може бити, ал’ на ћоси брада не може, све дакле друго може у Србији бити, ал’ аустријско влијаније јамачно не може”, Србија је све дубље тонула у аустријски загрљај.³³ Постепено се одвајајући од Русије, она је прилазила Аустрији, али и даље настојећи да задовољи Порту, која се свакако мање занимала за Србију са премештањем ратишта на Крим. Колико год се у овом тренутку чинило да су српски званичници на речима привржени Аустрији и Порти, многи су и даље били спремни на разне уступке Русији. Од самог искрцавања савезника на Крим, јавност у Србији желела је да се упозна са током догађаја.³⁴ Стално интересовање за догађаје на Криму и потајна жеља да стигне вест о некој руској победи, доказ су да је у Србији и даље постојала наклоност ка Русији.³⁵ Српска јавност је руске поразе доживљавала као сопствене, па су пуцњи из двадесет и једног топа којима је са београдске тврђаве обележена савезничка победа код Алме, 20. септембра 1854. године, непријатно изненадили српске званичнике.³⁶ У јавност су почеле да продиру бројне лажне вести и различите врсте пропаганде, па је у Србији било тешко сазнати праву истину. Гарашанин

32 Антић 2004, 100; Има основа у тврдњи С. Јовановића да је кнежево окретање Аустрији могла бити кнежева нада да аустријском потпором добије наследно достојанство. Јовановић 1990, 149.

33 АС, ИГ, 940, Илија Гарашанин – Алекси Симићу, 28. септембар/10. октобар 1854.

34 АСАНУ, 7051/1865, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 17/29. септембар 1854.

35 АСАНУ, 7051/1884, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 5/17. новембар; АСАНУ, 7051/1886, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 12/24. новембар.

36 АСАНУ, 7051/1866, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 21. септембар/3. октобар 1854.

је писао како су новине препуњене догађајима на Криму, али да се у њима доста претерује, нарочито о руским поразима, наглашавајући да „Севастопољ није Мокри луг, па да то тако лако иде.”³⁷

Опадање опасности по државни опстанак давало је могућности за поновно избијање унутрашњих супротности, а обустављањем војних вежби и припрема није се више одвлачила ни пажња народа од њих. Како се ближио крај године тријумф аустријског утицаја у Србији постајао је извеснији, а унутрашњи раздор већи. Када Ацика Ненадовић пише да је „спрама нас Аустрија почела добивати боље расположење и наклоност”, као да није свестан да се ближила потпуна аустријска превласт.³⁸ Кнез Александар се након кратке посете Бечу вратио спреман да састави нову владу која не само да би била у интересу, већ и по вољи Беча. Судајући по наводном саставу владе, она би била формирана по замислима кнеза и његових најближих приврженика. Кнежев представник и попечитељ иностраних дела требало је да постане Константин Николајевић, српски капућехаја у Цариграду и кнежев зет, док би место српског агента у Цариграду преузео син Аврама Петронијевића, који је и сам ускоро требало да постане владарев зет. Попечитељство унутрашњих дела било је предвиђено за Јеврема Ненадовића, оца кнегиње Персиде. Александар Ненадовић био би попечитељ финансија, а Анастас Ненадовић – правосуђа.³⁹ Када је кнез предочио састав нове владе аустријском конзулу, Радосављевић је одмах схватио да је основно начело приликом њеног састављања био непотизам. Сугерисао је кнезу да су све „тужније околности” у којима се налази „због штетног утицаја Ацике Ненадовића на њега и интрига неких Срба у вези са кнежевим односом према свом шураку.” Нажалост, кнез у вези са својим шураком није имао слуха за добронамерне савете моћног аустријског конзула, коме је иначе, у свему веровао.⁴⁰ Знајући да би оваква влада могла да послужи развоју интрига које би даље водиле ка угрожавању опстанка самог кнеза Александра, Радосављевић је предложио измене.⁴¹ Тако је влада Алексе Симића 26. децембра и доживела прве

37 АС, ИГ, 940, Илија Гарашанин – непознатом, Гроцка 28. септембар/10. октобар 1854.

38 АСАНУ, 7051/1889, Ацика Ненадовић – Стевану Книћанину, 16/28. новембар 1854.

39 Гарашанин у писму Мариновићу поводом говоркања о саставу нове владе истиче: „Ја дођох овде (у Београд – *ирим. Д.Л.*) и нађох чудеса новости, стра’ и ужаса, нове политике и свашта” Гарашанин – Мариновићу, Београд 27. новембар/9. децембар 1854, *Писма*, I, 270.

40 Јовановић 2009, 97–98.

41 „Г. Радосављевић има велики уплив на то ново министарско постављеније, он бира, овог хоћу, овог нећу. Тај конзул узима учестије велико у свим пословима уопште.” Гарашанин – Мариновићу, Београд 27. новембар/9. децембар 1854, *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I, 270.

измене. Алекса Јанковић је постао попечитељ правосуђа, док је Стеван Книћанин постао попечитељ унутрашњих дела. Александар Ненадовић је привремено преузео место министра финансија. Са променама у влади, доказан је и утицај аустријског конзула на кнеза, али и на унутрашњу ситуацију у Србији. Чинило се као да он држи све konce у својим рукама.

УНУТРАШЊИ РАЗДОР

Године 1855. започело је раздобље потпуног мира на Балкану у погледу спољнополитичке сцене. На унутрашњој сцени у Србији наставили су се бројни проблеми. Поред персоналних промена у влади, начињених крајем децембра 1854. године, кнежев покушај да оформи нову владу није успео, па је већ 2. јануара 1855. године одстранио из владе Книћанина и Јанковића, а на њихова места поставио Стевана Магазиновића и Стефана Марковића. Алекса Јанковић, познат као аустрофил и кнежев човек, сада је прешао у крајњу опозицију. Изјављивао је како је читав систем толико корумпиран да се налази на самом рубу пропасти, док је кнеза оптуживао због одсуства сваке бригае за народне интересе.⁴² Смена Јанковића изазвала је велико незадовољство и код самог аустријског конзула, а Алекси Симићу је јасно предочено да би несарадња српских власти могла довести до споразума између Беча и Петрограда, који би као последицу имао повратак Михаила Обреновића на престо.⁴³ Кнез, губећи такт у својој политици ишао је тако далеко да је чак тражио заштиту од београдског паше.⁴⁴

Проблеми које је кнез имао са Државним саветом још од раније сада су поново почели да излазе на видело. У посебној резолуцији, Савет је тражио од кнеза демобилисање стајаће војске и враћање државне касе из Крагујевца у Београд, под пуну контролу Државног савета. Почетак нових сукоба на релацији кнез – Савет представљао је најаву много већих несугласица у другој половини 1855. године. Кнез се нашао у доста незавидном положају. Знао је за приче које круже о његовој смени, а

42 Антић 2004, 109.

43 АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14233/6-334, Алекса Симић – кнезу Александру, 13/25. јануар 1855; Алексић 1961, 74–75; Антић 2004, 111; Грофица Антонина Д. Блудова је у писму митрополиту М. Ф. Рајевском од 27. марта/8. априла 1854. године упозоравала на скору промену на српском престолу. Сматрала је да кнеза Милоша не воли нова генерација, јер се не слаже са његовим типом владавине, а као највероватнију могућност наводила је кнеза Михаила. Једино му је замерала женидбу са Јулијом Хуњади, због њене католичке вере. *Зарубежњие Славяне и Россия* 1975, док. 30, стр. 55. Упоредити и: ГАРФ, Ф. 647, Оп. 1, Но. 476.

44 АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14233/6-334, Алекса Симић – кнезу Александру, 13/25. јануар 1855.

које су сада постале актуелније. Стефан Стефановић Тенка наводи да је још руски конзул Мухин по свом доласку саветовао и подстрекивао да се смени кнез Александар и поврати кнез Михаило Обреновић. Изгледа да Мухин од свог захтева није одустајао ни касније, сматрајући да је то једини излаз за Србију. Стефановић наводи да је са намером о смени кнеза упознао и Илију Гарашанина и Тому Вучића Перишића.⁴⁵ О питању промене кнеза сведочи и један Мемоар Ђорђа Протића, који је 20. марта 1854. године доставио руском конзулу Мухину са намером да га проследи у Петроград.⁴⁶ Доказујући да влада кнеза Александра води антируску политику, Протић је описао све важније догађаје од 1838. до 1848. године. Уз мемоар је приложио и три списка смењених, мучених и убијених чиновника. Иако је писан из угла обреновићевца, Протићев мемоар у великој мери осветљава дубину политичких подела у Србији и неизбежно питање смене кнеза Александра.⁴⁷

У Беч је упућен Тимотеј Кнежевић, чиновник близак кнезу. Званични циљ његове мисије били су преговори око изградње железнице и експлоатације рудника у Мајданпеку, али је стварни циљ било питање признавања наследног владарског достојанства у оквиру кнежеве породице. У Цариград је послат Матија Бан, који је у својству приватног лица Порти и амбасадорима Француске и Британије представио опширан пројекат новог статуса Словена у Османском царству.⁴⁸ Банова замисао била је да еманципација хришћана буде изведена пре свега у законском и политичком погледу, али са извесним правима локалних самоуправа и области које они насељавају.⁴⁹ Кнез и влада су покушали да издејствују наследно кнежевско достојанство, али и побољшање положаја хришћана у Османском царству. Остварењем ове политике, Србија би у хришћанском свету на Балкану добила много већи углед. Но, од ова два предлога није успео ниједан.

45 *Исјавестї Стефана Стефановића Тенке*, 31–32; Ова мисао руског представника се сасвим поклапала са мемоарима који су достављани руском цару, где је Србија навођена као изразито важна тачка руске балканске политике, те у њој мора бити владар који одговара руским интересима. РГАДА, Ф. 3 (Разряд III), Оп. 1, ед. хр. 157, л. 7–8об.

46 Ђорђе Протић је заједно са Стефаном Радичевићем био један од најактивнијих обреновићеваца у емиграцији, који су се борили против режима кнеза Александра.

47 Опширније о мемоару и сам текст видети: *Мемоар Ђорђа Протића из 1854. године*, 75–162.

48 АСАНУ, Хартије Матије Бана, I, ¼, 9–61, М. Ban, *Les Slaves de Turquie*; Мисија Матије Бана је мало позната у историографији. Чињеница је да га је финансирала држава, па се може рећи да је са његовим планом пре одласка у Цариград била упозната српска влада.

49 АСАНУ, Хартије Матије Бана, кут. VI, 6/4, Матија Бан – Алекси Симићу, 1855.

Почетком марта 1855. године кнез је покренуо питање о неслагласности између Устава и саветског устројства, питање које је остало нерешено још од 1848. године.⁵⁰ Савет је дао одговор 27. марта да председник Савета мора уживати поверење не само кнеза, већ и Савета.⁵¹ На овоме се и остало, али је међусобна препирка настављена у августу 1855. године, још интензивније, јер се пажња тренутно морала обратити на нове спољнополитичке заплете. У јануару 1855. године Пијемонт се придружио западним силама и Порти у рату против Русије. Са смрћу руског цара Николе I почетком марта уклоњена је и највећа сметња попуштањима са руске стране. Чинило се да ситуација на међународном плану иде у позитивном смеру. Различитост интереса међу савезницима, немогућност Русије да се ефикасно супротстави савезничкој војсци и настојање Аустрије да буде иницијатор и носилац мировних преговора довели су до сазивања конференције у Бечу.⁵² Изасланик Кнежевић покушао је да у разговорима са аустријским и руским представницима извуче што већу корист за Србију. Његова настојања, почетком априла 1855. године, доживела су пропаст у одвојеним разговорима са грофом Буолом и кнезом Горчаковым. Буол је посегао за прошлогодишњим *Меморандумом*, који је сматрао изразом неповерења и мржње званичне Србије према Аустрији, док су Руси сматрали да је у Србији коначно преовладао француски и британски утицај.⁵³ У Србији се коначно схватало да јој руска политика више није наклоњена, а Аустрија је играла по потреби. Порта је Србији ставила у изглед макар посредно учешће у предстојећим преговорима, затраживши од кнеза да именује свог представника који би имао саветодавну улогу у оквиру турске делегације, коју је водио Али-паша.⁵⁴ Велики везир је писмом наложио српском владару да одреди једног кандидата са званичне листе, који би био безусловно прихваћен. Кнез је имао могућност избора између Илије

50 Још 1848. године кнез је за председника Савета поставио Стефана Стефановића Тенку. Савет није имао ништа против новог председника као личности, али је био противан кнежевом самосталном наменавању, без икаквог договора са Саветом. Савет је сматрао да кнез не може самостално именовати председника, као што не може ниједног члана Савета. Кнез је сматрао да одредбе устава (Хатишерифа из 1838. године) не говоре ништа о постављању председника и тражио је да се Устав и Закон о саветском устројству доведу у сагласност. Јовановић 1990, 137; Продановић 1947, 160.

51 „Совјет је учинио у ово последње време више предложенија Књазу коме би хтео власт ограничити и праву републику направити. Књаз се на то пробудио, као оно 1848. године, и хоће сад да поврати сву власт која му је уставом дата.” РОМС 25233, Матија Бан – Константину Николајевићу, 16/28. јун 1855.

52 Тејлор 1968, 99–101; Поповић 1925, 39–40.

53 Антић 2004, 115.

54 АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14233/6-344, Сафи-паша – кнезу Александру, 7/19. април 1855.

Гарашанина, Алексе Симића и Јеврема Ненадовића. Ова игра Порте донела је кнезу само више нервозе. Избор између болесног Симића, Гарашанина, који је био неприхватљив за Аустрију и Русију, и свог таста Јеврема, за кнеза је био немогућ. Иако је једини могући избор био Ненадовић, кнез није желео да се игра, знајући да би му неуспех Ненадовићевих настојања донео више штете него користи. Одбио је да именује свог изасланика, под изговором да би он био само придодат Портином представнику, чиме би се вређала права Кнежевине Србије.⁵⁵ Кнежевићу, који се већ налазио у Бечу, послат је Миливоје Петровић Блазнавац, да заједно делују колико могу на представнике сила, али се још од раније знало да се Србија неће ни питати за мишљење.⁵⁶

Конференција је почела са радом још 15. марта 1855. године, а требало је да расправља о *четири тачке*. Прве две тачке су претресене доста брзо. Питање протектората над кнежевинама решено је „честно, лојално и некористољубиво.”⁵⁷ Закључено је да ће Порта и даље гарантовати онакав положај Влашке, Молдавије и Србије како је било „по сили старих уговора и царских хатишерифа.” У случају неспоразума кнежевина са Портом или унутрашњих немира, гарантне силе би се договориле о врсти акције.⁵⁸ Друга тачка је регулисала питање пловидбе Дунавом онако како је то било предвиђено још на Бечком конгресу 1815. године у одредбама о пловидби рекама које теку кроз више држава. Предвиђене су две комисије – европска и прибрежна.⁵⁹ Питање снаге руске црноморске флоте је развукло конференцију до 4. јуна 1855. године. Предлози који су се кретали од ограничења руске поморске снаге до апсолутне неутрализације Црног мора отежали су ово питање да се конференција и распала на њему, не доневши никакав закључак.⁶⁰

Покушаји споразума дефинисани протоколима Бечке конференције нису донели разрешење ни ионако нејасне и нестабилне ситуације у Србији, која је још погоршана смрћу Стевана Петровића Книћанина, 26. маја 1855. године. Кнез Александар је две године раније изгубио два првака на којима је почивао уставобранитељски режим, Аврама Петроније-

55 Алексић 1961, 83.

56 „Шта раде наши посланици у Бечу? Овде се држи рачун од сваког њиовог известија, но опет од тог рачуна никад ништа бити неће, јер то су ствари покварене. Нека се они шпацирају и нека једу телеће шницле, то ће сва полза бити.” Гарашанин – Мариновићу, Београд 11/23. јуна 1855, *Писма*, I, 276.

57 *Србски дневник*, бр. 36, 8/20. мај 1855.

58 Ристић 1940, 162; Милићевић 1976, 251.

59 *Србски дневник*, бр. 36, 8/20. мај 1855.

60 Anderson 1966, 137.

вића и Стојана Симића, а сада и Стевана Книћанина. Усамљеног кнеза све више је притискао Државни савет. Приликом проласка турског паше, представника на бечкој конференцији, Државни савет је одбио кнежев предлог да се одобри извесна свота новца којом би се купио поклон за турског државника. Увређени паша је, сазнавши за то, одбио да прими било какав поклон, а сукоб кнеза и Државног савета поново је узимао озбиљнији ток.⁶¹ Било је јасно да Савет води политику ината према кнезу. Када је, ради побољшања односа са Аустријом, кнез понудио да изгради римокатоличку цркву, Савет је предлог одмах одбио.⁶² Немоћан, кнез је изјавио како су поједини закони недовољно добри, па ће их у будућности сматрати неважећим.⁶³ Постављало се питање како је могуће да су неки закони, који важе две деценије, сада лоши, али се сукоб и даље настављао. Ни нови француски конзул, Бернар де Сезар, који је у Београд стигао средином августа, није успео да смири страсти. Ситуација по унутрашњости Србије била је доста тешка, а сукоб на релацији кнез – Савет пренео се и на унутрашњост земље.⁶⁴ Аустријски конзул је саветовао уздржавање у сукобима, желећи да сам постигне помирење струја у земљи.⁶⁵ Радосављевић није крио да у случају неуспеха неће презати да постигне стабилност у споразуму са руском странком, а кнез се на такво виђење ствари поново бацио паши у наручје. У време када је унутрашња борба у Србији доживљавала кулминацију, 13. септембра 1855. године стигла је вест о паду Севастопоља.⁶⁶ Та вест је доказала кнежеву двоструку игру. Он је све време настојао да пружи доказе лојалности Порти, а није нашао за сходно да

61 АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14233/6-347, Алекса Симић – Стефану Стефановићу Тенки, 23. јун/5. јул 1855.

62 Савет је одлучио да се и Тимотеј Кнежевић опозове из Беча, али је одбио да прими трошкове које је он тамо направио. АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14233/6-348, Алекса Симић – кнезу Александру, 24. јун/6. јул 1855; Гарашанин – Мариновићу, Београд 5/17. јула 1855, *Писма*, I, 291.

63 „Књаз и Совјет тару се једнако око Устава и Устројенија, не знам како ћеду окончати. Књаз ми се ономад љуто жалио на поступање Совјета, и рече ми да ће да приступи крајњим средствима.” Гарашанин – Мариновићу, Београд 13/26. јуна 1855, *Писма*, I, 277.

64 Саветник Стојан Јовановић Лешјанин је на седници Савета од 31. августа 1855. године изнео извештај у коме каже да „има окружија гди народ поскапа од боја и зулума чиновника. Знате ли да их бију као стоку. Нико се тужити не сме. По неким местима закон се гази и народ угњетава, а ми ћутимо.” Продановић 947, 180.

65 АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14233/6-362, Алекса Симић – кнезу Александру, 12/24. август 1855.

66 Севастопољ је пао 8. септембра 1855. године. Међутим британска влада и јавно мњење спремали су се за наставак рата, све до потпуног потискивања Русије са Крима. Ковић 2007, 105.

честита паши и конзулима западних сила највећу победу.⁶⁷ Проаустријска оријентација, која ће се наставити именовањем нове владе, била је поново кнежев једини адут.

ПРОАУСТРИЈСКА ВЛАДА

Појачани притисак Лондона и Париза на Беч након пада Севастопоља напоскон је уродио плодом. Аустрија је 28. децембра 1855. године уручила ултиматум Русији, који је укључивао повлачење њене војске и флоте са Црног мора и предају дела Бесарабије Молдавији. Увидевши да Аустрија има и подршку Пруске, Русија је 16. јануара 1856. године у начелу прихватила те услове. Иако се практично ближио крај Кримског рата, у Србији се није назирао крај борбе између кнеза и Савета. Тема унутрашњих сукоба у Србији постала је крајем 1855. године предмет расправе и на седницама Порте. Пошто се на једној од тих седница пронела погрешна вест „да је Аустрија вољна да поспешује евентуалну кандидатуру Михаила Обреновића за кнежеву круну у Србији”, дипломате Аустрије и Турске донели су заједнички закључак да обе стране „желе да очувају кнеза Александра Карађорђевића на власти.”⁶⁸ Сукоб се распламсао када је председник Савета, Стефан Стефановић Тенка замерио кнезу на његовој намери да на место попечитеља финансија постави Александра Ненадовића, који је до тада привремено обављао ту дужност. Кнез је одбио захтеве за поштовањем Устава када је у питању наименовање министара, истовремено оптужујући Тенку да се нашао под утицајем француских и британских варки. Александар Ненадовић је 21. децембра 1855. године и именован за министра финансија, шест дана пре коначног формирања нове владе.

Нову владу образовао је Алекса Јанковић 28. децембра 1855. године. Именовање Јанковића за кнежевог представника и министра иностраних дела дошло је још једном као потврда аустрофилског усмерења кнеза Александра, али сама влада није одисала у потпуности аустрофилским расположењем.⁶⁹ У њу је ушао Радован Дамјановић, присталица Томе Вучића Перишића, као министар унутрашњих дела. Попечитељ правосуђа и просвете остао је Стефан Марковић, док је Александар Ненадовић добио место министра финансија. Савез Вучића и Двора, посредством Дамјановића, била је Јанковићева политичка комбинација са циљем да Двору надокнади губитак Стевана Книћанина. Због Дамјановића је ова

67 Антић 2004, 120.

68 Јовановић 2009, 251.

69 Ђурић 2004, 243; Јовановић 1990, 155.

влада сматрана вучићевском, због Јанковића и Марковића аустрофилском, а због Александра Ненадовића – дворском. Парадоскално, али управо је крајем 1855. године, после војног и касније коначног дипломатског тријумфа савезника над Русијом, утицај Француске и Британије на власти у Србији досегао најнижи ниво током читавог трајања Кримског рата, док је аустријски утицај доживљавао врхунац.⁷⁰

Именованем проаустријске владе и уверен у потпуну подршку Беча, кнез је почео да се понаша доста самоувереније. Почетак 1856. године обележила је даља унутрашња борба у Србији.⁷¹ Средином јануара 1856. године, нови аустријски амбасадор у Цариграду, барон Прокеш-Остен, писао је министру спољних послова грофу Буолу: „У Србији постоји дубок раздор између кнеза и савета који има свој разлог у томе да је кнез приморан да се брани од олигархије, која му непрестано намеће своју вољу. Мени је познато да су овде постојале интриге, нажалост, не без помоћи енглеског и француског конзула у Београду, које су имале за циљ да наведу Порту да донесе најрадикалнију одлуку према кнезу (...) Мислим да могу да постигнем да Порта, ма колико била у другом смислу подстицана, не чини ништа противно мом мишљењу...”⁷² Почела су чак и говоркања о уставу и сазиву скупштине, „која би решила жеље народа у смотренију лица за конференције у Цариграду, за наследство и за нову конституцију.”⁷³ Влада Алексе Јанковића није смела да искушава народно поверење, па се сматрало да је ослонац на Аустрију и њеног конзула и даље најбоље решење. Са потписивањем Париског мира ситуација се привремено смирила, али само до 10. јуна 1856. године, када је Алекса Јанковић поднео оставку на место кнежевог представника.⁷⁴ Кнез се тада поново суочио са унутрашњим проблемима, а мира није било.

70 Антић 2004, 127.

71 РОМС 25138, Персида Карађорђевић – Полексији Николајевић, 18/30. јануар 1856.

72 Јовановић 2009, 251.

73 Гарашанин – Мариновићу, Београд 24. фебруар/8. март 1856, *Писма*, I, 299.

74 Гарашанин – Мариновићу, Београд 10/22. јун 1856, *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, 300–303.

Списак извора и литературе

Архиви

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)

Историјска збирка (ИЗ)

Заоставштина Драгослава Страњаковића

Хартије Матије Бана

Архив Србије (АС)

Фонд Илије Гарашанина (ИГ)

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)

Ф. 647 (Елена Павловна)

Российский государственный архив древних актов (РГАДА)

Ф. 3 (Разряд III – Дела относящиеся до внутренней и внешней политики России)

Рукописно Одељење Матице српске (РОМС)

Новине

Српске новине

Србски дневник

Чланци

Алексић, Пејковић Љиљана (1961): *Француски ујицицај у сјољној и унујраишој јоолийици Србије за време Кримској рајиа (1853–1856)*. Историјски часопис XI, 55–88.

Ђурић, Ђорђе (2004): *Алекса Јанковић, Пречанин у служби Кнежевине Србије*. Истраживања 15, 239–247.

Леовац, Данко (2011): *Русофильское течение в Сербии и Крымская война (1853–1856)*. Историки-слависты МГУ, кн. 8: Славянский мир: в поисках идентичности, Москва: Институт славяноведения РАН, 267–282.

Леовац, Данко (2012): *Пијиање мојућеј учешћа Србије у Кримском рајиу (1853–1856): сјремносј за раји*. Браничевски гласник 8, 99–116.

Милићевић, Јован (1976): *Положај Србије уочи Париској мира 1856*. Историјски часопис XXIII, 249–256.

Романова, В. Екатерина (2006): *Уроки Крымской войны. (Британский взгляд полвека спустя)*. Вестник МГУ, серия истории № 3, 29–45.

Puryear, J. Vernon (1931): *New Light of the Origins of the Crimean War*. The Journal of Modern History, Vol. 3, No. 2, 219–234.

Henderson, B. Gavin (1937): *The Diplomatic Revolution of 1854: The Four Points*. The American Historical Review, Vol. 43. No. 1, 26–35.

Објављени извори и студије

- Anderson, S. Matthew (1966): *The Eastern Question 1774–1923: a study in international relations*. London: Melburne; Toronto: Macmillan; New York: St Martin's Press.
- Антић, Чедомир (2004): *Велика Британија, Србија и Кримски рати (1853–1856): неуишралноси као независноси*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Виноградов Н. Владилен (1990): *Международные отношения на Балканах 1830–1856 гг.* Москва: Наука.
- Гарашанин, Илија (1931): *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књ. 1: од 29 марта 1848. до 31 дец. 1858.* (ср. Ст. Ловчевић). Београд: Српска краљевска академија.
- Јовановић, Небојша (2009): *Двор кнеза Александра Карађорђевића 1842–1858*. Београд: Нолит.
- Јовановић, Слободан (1990): *Уставобраници и њихова влада (1838–1858)*. Београд: БИГЗ: Југославија публик: Српска књижевна задруга.
- Ковић, Милош (2007): *Дизраели и Источно ишшање*. Београд: Клио.
- Љушић, Радош (2008): *Српска државноси 19. века*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Попов, Чедомир (2008): *Источно ишшање и Српска револуција (1804–1918)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Поповић, Васиљ (1925): *Полишика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*. Београд: Српска краљевска академија.
- Potemkin, P. Vladimir (ur.) (1951): *Historija diplomacije I*. Zagreb: Matica hrvatska
- Продановић, Јаша (1947): *Историја иолишичких сиранака и сируја у Србији*. Београд: Просвета.
- Протић, Ђорђе (2005): *Мемоар Ђорђа Проишића из 1854. године* (приредио Р. Ј. Поповић). Мешовита грађа 24, 75–162.
- Ранке, Леополд (1892): *Србија и Турска у девешнаесом веку*. Београд: Парна штампарија Дим. Димитријевића.
- Ристић, Јован (1940): *Историјски сииси, књ. 1 (Србија и Кримска војна)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ристић, П. Љубодраг (2008): *Велика Британија и Србија (1856–1862)*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Стефановић, Стефан Тенка (2003): *Исшвесси Сшефана Сшефановића Тенке*. (приредио Р. Ј. Поповић). Мешовита грађа 21, 21–40.
- Tejlor, J. P. Alan (1968): *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Христић, Никола (2006): *Мемоари 1840–1862* (прир. В. Христић). Београд: Просвета.
- Чуркина В. Искра (прир.) (1975): *Зарубежные Славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского 40–80 годы XIX века*. Москва: Наука.

Danko Leovac

PRINCIPALITY OF SERBIA IN DECISIVE YEARS (1854–1856) – FROM EXTERNAL PRESSURES TO INTERNAL DISCORD

In this paper we analyzed important issues from the history of the Principality of Serbia in the break-up years after the beginning of the Crimean War. Serbia was exposed to numerous diplomatic pressures, both by Russia, the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, but also in the almost constant danger from the Austrian occupation. We tried to show how Serbian statesmen and politicians were looking at political events and how they had a way out of many dangers. Although the removal of the direct danger to Serbia was apparent from the second half of 1854, the Principality was embroiled in an internal political discord, which ruined the regime and practically led to the replacement of Prince Aleksandar Karadjordjevic.

Key words: Serbia, Prince Aleksandar Karadjordjevic, The Great Powers, Austria, Russia, the Ottoman empire, the Crimean War.

Прикази / Reviews

Ненад Обрадовић

ДЕЈАН ЈЕЧМЕНИЦА, *НЕМАЊИЋИ ДРУГОГ РЕДА*, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ, БЕОГРАД 2018, 217 СТР.

Доктор Дејан Јечменица, ванредни професор историје српског народа у средњем веку, на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, у оквиру пројекта изучавања српског средњовековног друштва у писаним изворима, као резултат помног и дуговременог истраживања, изнедрио је монографију *Немањићи другој реда*.

Писање биографије је у историографији увек захтеван подухват. Једна биографија захтева мултидисциплинарни приступ како би се ваљано тумачили разнородни извори од којих сваки представља само део сазнања о личности која је предмет интересовања. Када говоримо о истраживању средњег века, уобичајене тешкоће су увећане недостатком или фрагментарношћу извора. Међутим, свесни ових тешкоћа, историчари своје закључке заснивају на онаквој изворној подлози каквом располажу, те недостатак извора, мада евидентан, не може постати изговор.

Српска критичка историографија је током протеклих више од једног века посветила значајну пажњу средњовековној прошлости српског народа, посебно политичкој историји. Династија Немањића била је предмет интересовања великог броја истраживача, самим тим што је светородна династија обележила српски средњи век. Међутим, члановима династије Немањића, изузимајући владаре, посвећивала се пажња најчешће само узгредно, када су имали удео у политичким збивањима свог времена, у оквиру других истраживања. Такво стање је изазвано и природом извора којима српски медијевисти располажу. Наиме, владар, као очовечени израз државе, и донекле црквени великодостојници су побуђивали највеће интересовање својих писмених савременика, често црквених лица или чланова државне управе, припадника повлаштеног слоја властеле.

Премда су остали чланови династије изазвали мање интересовања научне јавности, понеки од некрунисаних Немањића је добио своју биографију, неретко само у облику одреднице у енциклопедији. Књига *Немањићи другој реда* по први пут у српској историографији посматра

некрунисане чланове династије као посебан проблем и посебну целину вредну научне пажње.

Назив књиге, *Немањићи другог реда*, је врло интересантан. Наиме, врло сажето износи суштину оног о чему се у књизи говори, избегавајући предугачке наслове, а да поред тога подстиче знатижељу. Својим садржајем књига доноси приказ свих оних мушких чланова династије Немањића којима је престо *српских и њоморских земаља* био недоступан, а нису стекли ни *ѡрестѡ Свейѡѡа Саве*. Хронолошки посматрано књига захвата период од времена живота и деловања најстаријег сина Стефана Немање, великог кнеза Вукана, до окончања животног пута Стефана, млађег сина цара Симеона Палеолога Немањића. Дакле, временско раздобље дуже од два века. Овако дуг период подељен је у шест заокружених целина у којима се налази седамнаест биографских венаца Немањића другог реда. Поглавља следе хронолошки ред, али се од њега одступало у случају да је побочна грана имала више потомака. Тада се прибегавало, зарад прегледности, праћењу дате побочне гране и биографије њених чланова су навођене хронолошким редом.

На самом почетку аутор доноси *Увод* у коме објашњава досадашње резултате на овом пољу истраживања и истиче потребу за настанком ове монографије, о чему је било помена.

Прво поглавље насловљено *Најстарији син Симефана Немање и њеѡво ѡѡѡомстѡво* доноси биографије побочне гране династије чији је родоначленик Вукан, а чија је биографија дата на почетку. Потом следе биографије његових синова: Ђорђа, Владина, Растка, Стефана и Димитрија, односно Димитирјевих потомака, сина Вратислава и унука Вратка. Сва остала поглавља насловљена су као *Поѡѡомстѡво* са одредницом којег краља. Редом следе биографије Десе, сина краља Владислава, Стефана, сина краља Уроша I, затим животописи синова краља Драгутина, Владислава и Урошица, па Константина, сина краља Милутина. Потом следе биографије Душмана и Симеона, синова краља Стефана Дечанског. Низ завршавају потомци цара Симеона, Јован Урош и Стефан. Излагање целе књиге сублимирано је у закључку.

Аутор је током свог досадашњег научног рада своју пажњу посвећивао, између осталог, питањима везаним за животни пут краља и цара Стефана Душана. Осим тога много је напора посветио дипломатици и раду у архивима што нарочито долази до изражаја у књизи *Немањићи другог реда*. Расути и малобројни изворни подаци складно су уклопљени у једну потпуну и складну целину. Значајно је напоменути с методолошког гледишта и мултидисциплинаран приступ помоћу кога су поред анализе и упоређивања објављених и необјављених писаних, дипломатичких и на-

ративних, извора своје место добили и други, материјални, ликовни итд. Изворна сазнања поткрепљена су и обимном релевантном литературом на српском, енглеском, италијанском, грчком и другим језицима, с посебним освртом на резултате археологије, нумизматике, историје уметности, о чему најбоље сведочи библиографија (стр. 195–207).

Монографија *Немањићи другої реда* осим нових открића као што су прецизније датовање рођења неких од побочних чланова династије, разрешавање неких замршених питања престолонаслеђа, поготову током времена владавине краља Милутина или мање познате детаље њихових живота. Можда најбољи пример представља биографија Душмана, старијег сина краља Стефана Дечанског, дечака о коме је остало толико мало изворних података да су се пре ове монографије у српској историографији сазнања о њему саопштавала у свега једној простопроширеној реченици, па чак ни она нису била сасвим исправна. Премда кратког живота, слабо осветљеног у изворима, аутор је заокружио Душманову биографију, помно анализирајући култне списе у којима постоји његов помен, доневши тужну, али, рекло би се, и веома необичну и несрећну животну причу једног младог члана владарске породице, каква се никада раније нити после није сретала.

Недостатак извора је аутора натерао да закључке и претпоставке доноси и посредним путем, методом *ex silentio* и логичним закључивањем, али претпоставке никада не иду предалеко од изворне подлоге у произвољно нагађање. Оно што је посебно важно истаћи јесте чињеница да аутор врло убедљиво показује потребу за променом перспективе посматрања, те династију посматра кроз њене побочне гране и некрунисане потомке, који јој нераскидиво припадају. Тако до изражаја долази схватање да се прошлост средњовековних држава не треба посматрати искључиво кроз призму политичке историје у којој доминантно место добијају владари, већ да важне појединости доносе истраживања усмерена на припаднике династије који нису одиграли запаженију улогу у политичком животу свог времена. Осим тога, аутор ненаметљиво показује важност другачијег приступа познатој изворној грађи и потребу проверавања раније прихваћених закључака у литератури. Наиме, извори неретко могу пружити нове вести ако им се питање упути на другачији начин и постати садржајнији ако им се придодују други, након преданог архивског рада.

Књига професора Дејана Јечменице, *Немањићи другої реда*, уз већ поменуто методолошке и друге квалитете написана је читљивим стилем, прецизним речником и исцрпним критичким апаратом. Осим тога, књига је квалитетно опремљена, те је основни текст пропраћен бројним ликовним прилозима, од многобројних снимака портрета до фотографија ар-

тефаката, а одељак *Прилози* на крају књиге доноси генеолошку таблицу Немањића и репродукције фресака лоза Немањића.

На самом крају изражавамо наду да ће *Немањићи другої реда* бити вредна помоћ, како стручним историчарима у њиховим истраживањима, тако и као методолошки узор и извор података, пре свега, студентима историје, али и мање упућеним читаоцима.

Библиографија / Bibliography

Мирослав Поповић
Универзитет у Београду,
Филозофски факултет
Библиотека Одељења за историју
miroslav.popovic@f.bg.ac.rs

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФИЈЕ СРБИЈЕ ЗА 2017. ГОДИНУ¹

СКРАЋЕНИЦЕ:

Архив	Архив – часопис Архива Југославије
БИГ	Београдски историјски гласник
Весник ВМ	Весник Војног музеја
ВИГ	Војноисторијски гласник
Годишњак ДИ	Годишњак за друштвену историју
Годишњак ФФ у Новом Саду	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
Зборник МС за друштвене науке	Зборник Матице српске за друштвене науке
Зборник МС за историју	Зборник Матице српске за историју
Зборник МС за класичне студије	Зборник Матице српске за класичне студије
Зборник ФФ у Приштини	Зборник Филозофског факултета у Приштини
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ИЧ	Историјски часопис
ЛЗ	Лесковачки зборник
НЗ	Новопазарски зборник
Споменица ИАС	Споменица Историјског архива Срем
ТИ	Токови историје
УЗ	Ужички зборник
ЦС	Црквене студије

¹ Библиографија садржи историографске радове и преводе објављене у Србији 2017, према испису из каталогизације Народне библиотеке Србије. Бројеви неких часописа и неке публикације из 2017. још се нису појавили и ти ће се радови унети као допуна Библиографије у наредном броју, као и бројеви и публикације који нису били доступни.

АНТИКА И РАНИ СРЕДЊИ ВЕК

- Аличић, Самир, *Винске њосуге (vasa vinaria) у римском њраву*, *Анали Правног факултета у Београду* 65, 1 (2017), 131–150.
- Бајић, Александра – Димитријевић, Милан С., *Овидије, fasti, сунце и звезде*, у: *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије: зборник радова*, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије, 2017, 15–24.
- Бошков, Светозар, *Историја ствараога века у делима Панићелије Срећковића*, у: *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије: зборник радова*, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије, 2017, 38–46.
- Brodersen, Kai, *Die Sicherung eines antiken Stadttors bei Aeneas Tacticus, Quelle und Modelle*, *Istraživanja* 28 (2017), 29–41.
- Вујовић, Огњен, *Император као ошача политичке заједнице – контролом њапанских ритуала и њиховим намењањем њрошћива, ЦС 14* (2017), 232–245.
- Вујчић, Немања, *Дројзенова карактеризација хеленистичке културе и модерне заблуде*, у: *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије: зборник радова*, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије, 2017, 58–77.
- Даж, Eduard, *Erasistratus of Samos: The First Modern Hellenistic Cardiologist and his Contributions to Medicine*, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 36, 1/2 (2017), 8–19.
- Деретић, Наташа Љ., *Султилна и неодољива њримамљивост коруиције у политичким круговима Рима*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* т.1, 3 (2017), 767–790.
- Ђокић, Небојша – Савић, Марија, *Римска војска у Мезији Прими и Дарганији њодогацима из Notitia-Dignitatum-a*, *ЛЗ* 57 (2017), 63–104.
- Elaković-Nenadović, *The Function of Historical Examples in Lycurgus' Oratory*, *Istraživanja* 28 (2017), 42–51.
- Јањић, Драгана Ј., *Теогосијев кодекс и црквени азил*, *ЦС 14* (2017), 223–232.
- Керавица, Никола, *Битка код Даре, јун 530. њодине*, *ВИГ год. 47, бр. 2* (2017), 9–40.
- Loma, Svetlana, *Mala epigrafska slagalica: agent tajne policije ili običan centurion*, *Lucida intervalla* 46 (2017), 115–125.
- Matić, Uroš, *Scorched Earth: Violence and Landscape in New Kingdom Egyptian Representations of War*, *Istraživanja* 28 (2017), 7–28.
- Милутин, Милан М., *Pignoris capio у њоку римске историје: Pignoris capio њрема Гајевим институцијама*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 51, 2 (2017), 449–464.
- Mirković, Miroslava, *Sirmium : its history from the first century AD to 582 AD*, [translation and proof reading by Mark Stefanovich, Biljana Radić Bojanić, Christine

- Prickett], Novi Sad : Faculty of Philosophy, Department of history, Center for historical research ; Sremska Mitrovica : Historical archive "Srem", 2017, 315 str.
- Петковић, Жарко, *Један њрилої њозноантиччком рударсїву у Дарданији*, Зборник МС за историју 95 (2017), 9–14.
- Петровић, Срећко, *Исїовесїї Светїої Паїїрика*, Теолошки погледи 50, 1 (2017), 71–100.
- Пешић, Јулијана, *Кулїови римских боїова у лесковачком крају*, ЛЗ 57 (2017), 23–50.
- Поповић, Александар В., „Blitzkrieg” у раној Византији: Јулијан Аїосїаїїа заузима Сирмијум, у: *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије: зборник радова, главни уредник Ксенија Марицки Гађански*, Београд: Друштво за античке студије, 2017, 175–182.
- Поповић, Радомир В., *Израїање исїоведања и вере = (Proekthesis otologias kai pisteos) : ог їреїогдобної Никиїїе Сїїїїаїїа*, Богословље 76, 2 (2017), 102–110.
- Ruscu, Ligia, *Über Sex. Vibius Gallus aus Amastris*, Istraživanja 28 (2017), 52–68.
- Савић, Марија – Ђокић, Небојша, *Крушевачки крај у античким изворима*, у: *Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац; Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац; Историјски архив Крушевац*, 2017, 19–30.
- Sajlović, Mirko, *To tou Κωνσταντίνου όραμα του φωτεινού σταυρού ката τις πηγές*, ЦС 14 (2017), 259–268.
- Самарџић, Глигор М., *Биљешке о слободи исїовиједана хришићанске вјере у Горњој Мезији (један њримјер с краја 3. и из їрве њоловине 4. вијека)*, ЦС 14 (2017), 247–257.
- Самарџић, Глигор М., *О нумизмаїичким налазима са јуїа їпровинције Далмације (їримјери са їодручја исїїочне Херцеїовине)*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 1 (2017), 27–42.
- Самарџић, Глигор М., *Римска комуникација Epitauro-Resinum*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 2 (2017), 195–212.
- Самарџић, Глигор М., *Римска комуникација Sallunto-Bersumno-Scodra*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 4 (2017), 63–77.
- Сич, Магдолна – Милутин, Милан, *Ius vendendi заложної їовериоца и їиїїање одїоворносїїи за евикцију у римском їраву*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 51, 4(2017), 1453–1469.
- Словић, Срђан, *Тукидидов реализам у међународним односима*, Баштина 42 (2017), 243–254.
- Станковић, Милош, *Да ли је завешїање било нормирано у Хамурабијевом закону-ку?* *Анали Правног факултета у Београду* 65, 3 (2017), 124–152.
- Стојковски, Борис, *Арсїїоїїелова и Верїилијева дела у средњовековним уїарским библиотекама*, у: *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије: зборник радова, главни уредник Ксенија Марицки Гађански*, Београд: Друштво за античке студије, 2017, 225–237.

- Фајфрић, Борис, *Викентије Флорјанович Фрадински о дохалкидонским црквама*, Српска теологија данас 8 (2016), уредник Радомир В. Поповић, Београд: Православни богословски факултет, 2017, 197–214.
- Ферјанчић, Снежана, *Нове кохортие Марка Аурелија у војсци Далмације и Горње Мезије*, у: *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије: зборник радова*, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије, 2017, 269–278.
- Ferjančić, Snežana, *Veterans of the Roman army as members of the municipal elite in Moesia Superior*, *Živa antika* God. 67, Tom 1-2 (2017), 39–47.
- Чаировић, Ивица, *Зекова и Блекманова нализа Филосџорџијевој ойуса Биџке ког Мурсе (351)*, Ниш и Византија 15 (2017), 57–72.
- Šajin, Željka, *Lucius Septimius and Tiberius Claudius Proculus Cornelianus: Two Protégés of Gneus Iulius Verus*, *Старинар* 67 (2017), 223–239.
- Šaranac Stamenković, Jasmina, *Psellos' epistle (ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ) ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΤΟΝ ΔΟΥΚΑΝ: The byzantine basileus archetype of God on earth*, ЦС 14 (2017), 269–279.

СРЕДЊИ ВЕК

- Алексић, Будимир – Јововић, Васиљ, *Свеџи Јован Владимир љрема Визанџији (у срџској књижевности и историоџрафији)*, Ниш и Византија 15 (2017), 165–172.
- Алексић, Владимир – Обрадовић, Душан, *Брачна џолиџика краља Милуџина и сукоб Сџефана Дечанској и Консџанџина*, БИГ 8 (2017), 21–39.
- Алексић, Владимир, *О вероваџном боравку Хајнриха II Јазормиџоџа и Оџона I вон Виџелсбаха у Нишу 1166. џодине*, Ниш и Византија 15 (2017), 173–178.
- Amedoski, Dragana, *Introduction of Rice Culture in the Central Balkans (15th and 16th Century)*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 235–255.
- Атанасов, Димитар, *Цар, краљ, народ: белешке о иденџиџиџу средњовековној човека*, у: *Српска краљевства у средњем веку*, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 453–472.
- Barabás, Gábor, *Papal Chaplain and Subdeacon Egidius. Judge Delegate and Legate in Hungary at the same Time?* *Istraživanja* 28 (2017), 69–85.
- Баталова, Стыљяна, *Бџлгарите в Mare historiarum на доминиканеца Джовани Колона (1298-1343/4)*, *Иницијал* 5 (2017), 9–40.

- Беляев, Сергей А., *Здесь началось Крещение Руси*, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Троица”, 2017, 76–91.
- Bianchi, Massimo Alessandro, *L'iconografia della Pietà di Cristo come simbolo di una nova sensibilità estetica*, Иницијал 5 (2017), 41–62..
- Божанић, Снежана М., *О тајену њроса у Србији 14–15. века*, у: Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена), уредник Зоја Карановић, Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2017, 161–176.
- Бојковић, Гордан, *Двојезични најћис у Вићовници*, Натписи и записи 3 (2017), 9–16.
- Бојковић, Гордан, *Краљ у Даниловом зборнику*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 163–176.
- Бојковић, Гордан, *Насеља Браничева крајем 14. века*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 35–48.
- Бојовић, Драгиша, *Првовенчани краљ – скривени лићурі*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 101–110.
- Бојовић, Злата, *Прејиси шћамјаних књија у српској средњовековној традицији*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 9–18.
- Бондарева, Елена А., *Государственность в самосознании русского народа*, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Троица”, 2017, 134–157.
- Bubalo, Đorđe, *Dragan Anastasijević na Svetoj Gori: 1906/1907. i 1912. godine*, Хиландарски зборник 14 (2017), 233–307.

- Бубало, Ђорђе, *Свакодневна њисменосћ у краљевсћиву Срћске земље и њоморске*, Летопис Матице српске, ISSN 0025-5939, јун 2017, књ. 499, св. 6, 863–875.
- Бубало, Ђорђе, *У временима самосћалне средњовековне државе [Косово и Мећохија у исћорији срћској народа]*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост, главни уредник Душан Оташевић, одговорни уредници Миодраг Марковић, Драган Војводић, Београд: САНУ, 2017, 23–24.
- Васин, Дејана, *Трћовина Дубровчана у Мићровици у 14. веку*, Споменица ИАС 16 (2017), 13–29.
- Вујосевић, Жарко, *Врањина и Св. Арханђели у Јерусалиму – још један осврћ на њтрадицију даровне њовелје цара Сћефана Душана*, ИЧ 66 (2017), 237–256.
- Габска, Доминика, *Свеща Злаћа (Хриса) Мећенска – узорна свещићелка Јужних Словена*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 271–290.
- Georgieva, Sashka, *The Bulgarian/Serbian Marital Diplomacy from the End of 13th to the Beginning of 14th Century*, ИЧ 66 (2017), 85–128.
- Gjorgiev, Dragi, *Some Aspects of Spreading of Islam in Macedonia (XV-XVI C.)*, in: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 223–234.
- Danilović, Dragoljub, *Manastir Źića : centar Arhiepiskopije, Eparhije i sabora u srednjem веку*, Kraljevo : Istorijski arhiv, 2017, 86 str.
- Даниловић, Драгољуб, *Манасћири, храмови и мећоси Жичке архиепископије, њеној епархијској власћелинсћива и обласћи Зайагној Поморавља*, Студије историје Иларион 1 (2017), 23–44.
- Драшковић, Марко – Антоновић, Милош, *О норманским ојсадним кулама њрег Драчем (1081. и 1108.)*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 41–51.
- Друшћивени односи на њростћору данашње шумадијске епархије у доба Сћефана Лазаревића : извори и коменћари, [припремио за штампу и приредио Негослав Јованчевић], Крагујевац : Каленић, 2017, 214 стр.
- Ђекић, Ђорђе Н., *О најсћаријим елеменћима срћске државносћи*, Зборник радова ФФ у Пришћини 47, 2 (2017), 213–223.
- Ђокић, Небојша, *Крушевца у средњем веку*, Расински анали 15 (2017), 5–32.
- Ђокић, Небојша – Савић, Марија, *Два мање њознаћа средњовековна насеља у околини Крушевца*, Расински анали 15 (2017), 33–38.
- Ђокић, Небојша – Стевић, Миломир, *Поседи манасћира Дренче у околини Крушевца*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредни-

- ци Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 37–50.
- Ђорђевић, Александар, *Даровне њовеље дрвноруској словенској љрава („данне грамоты“)*, ЦС 14 (2017), 281–292.
- Ђурић, Ivan, *U koži Vuka Brankovića: ogledi o istoriji, staze i putokazi*, Beograd : Evox-luta, 2017, 181 str.
- Живковић, Валентина, *Помени љробној месџа у џесџаменџима Коџорана (1326–1337)*, ИЧ 66 (2017), 129–148.
- Živković, Valentina, *The Vow of Ivan Crnojević to the Virgin Mary in Loreto under the Shadow of the Ottoman Conquest*, Balcanica 48 (2017), 19–32.
- Живковић, Ивица, *Еџичке димензије одбране вере у Сџефановом Жџиџу Свеџој Сџмеона*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 249–260.
- Живковић, Милош, *Земаљски и небески Јерусалим у Српској Александриди*, ЗРВИ 54 (2017), 197–211.
- Живојиновић, Драгић М., *Средњовековне њовеље за келију Свеџој Саве у Кареју и џири Свеџој василија у Хрусији: џрилој њиховом џроучавању*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 91–102.
- Živojinović, Mirjana, *Grčki akti u prevodu na stari srpski jezik*, Хиландарски зборник 14 (2017), 39–45
- Живојиновић, Мирјана – Савић, Виктор, *Збирне хрисовуље краљева Уроша II Милуџина и Сџефана Душана манасџиру Хиландару. Прилој срџској дџиломаџици*, ЗРВИ 54 (2017), 213–249.
- Зарковић, Божидар В., *Осџаџија или Осџраћа?* Зборник радова ФФ у Приштини 47, 2 (2017), 169–193.
- Зарковић, Божидар, *Свеџосџефанска хрисовуља као извор за џроучавање урбанизације средњовековне Србије*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 417–434.
- Ивановић, Милош, *„Добри људи” у срџској средњовековној држави*, уредник Срђан Рудић, Београд : Историјски институт, 2017, 175 стр.
- Ивановић, Милош Б., *Насилне џромене на срџском џресџољу у Даниловом зборнику*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8,

- главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 113–128.
- Ивановић, Милош, *Развој инститиуције имуниитета у српској срдњовековној држави до краја владавине краља Милутина*, ИЧ 66 (2017), 49–84.
- Ivanović, Miloš, *Cyrillic Correspondence between the Commune of Ragusa and Ottomans from 1396 to 1458*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 43–64.
- Isailović, Neven, *Legislation Concerning the Vlachs of the Balkans before and after Ottoman Conquest: an Overview*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 25–42.
- Исаиловић, Невен Г., *Помени њредака и сродника у средњовековним босанским њовељама*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 103–112.
- Исаиловић, Невен, *Прилоі о деловању кнеза и војводе Пејтра Павловића у босанско-ујарско-турским сукобима њочетком 15. века*, ИЧ 66 (2017), 173–208.
- Исаиловић, Невен, *Четри исјаве о њоседима Хрвоја Вукчића у Дубровнику*, Иницијал 5 (2017), 127–156.
- Јањић, Драгана Ј., *Јелакце – историја и њредање*, БИГ 8 (2017), 41–50.
- Јањић, Драгана, *Римска црква и добијање краљевске круне 1217. њодине (канонски асијекти римских сабора)*, у: *Српска краљевства у средњем веку*, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 127–146.
- Јашовић, Предраг – Петковић, Ђорђе, *Црква Лазарица у свейлу актиуелизације Видовдана*, Расински анали 15 (2017), 71–88.
- Јечменица, Дејан, *Свадба краља Драгутина*, Студије историје Иларион 1 (2017), 45–56.
- Јовановић, Томислав, *Псеудо-Прохорово житије свейоі Јована Ботослова њрема два српска њрейса из збирке манасиира Дечана*, Косовско-метохијски зборник 7 (2017), 21–76.
- Јовановић, Томислав Ж., *Слово о Свейом кнезу Лазару Гаврила Тројичанина*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, глав-

- ни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 31–42.
- Јосиповић, Петар, *Крунисање краља Стефана Првовенчаног у српској историографији*, Студије историје Иларион 1 (2017), 9–22.
- Јухас-Георгиевска, Љиљана М., *Микрожанрови у Даниловим владарским житијицима*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 43–60.
- Кауаринар, Ауше – Кауаринар, Levent, *Application of Derbend Organization in the Balkans: an Example of Continuity of Balkan Institutions in the Ottoman System*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 205–222.
- Kalić, Jovanka, *The First Coronation Churches of Medieval Serbia*, *Balkanica* 48 (2017), 7–18.
- Kiel, Machiel, *The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of its Construction, 1491*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 165–190.
- Коматина, Предраг, *Промене на српском њресјољу 1370–1371. јодине. Покушај реинтерпретације*, ИЧ 66 (2017), 149–172.
- Копривица, Марија, *Зайиси и њечайи хвосјанских митрополија у рукојсној књизи дечанских хрисовуља*, Натписи и записи 3 (2017), 45–52.
- Копривица, Марија, „Краљевски манастјири” у средњовековној Србији, у: *Српска краљевства у средњем веку*, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 147–162.
- Копривица, Марија, *Посјављање иумана у српским манастјирима средњеј века*, БИГ 8 (2017), 7–20.
- Costanza, Salvatore, *Trattati metabizantini di magia sulla vita coniugale (BIEE 223 ff. 84r–85v; 210 ff. 37r–v, 63r–v, 82v)*, ЗРВИ 54 (2017), 303–322.
- Костић, Дарко, *Ојац и равнојосјолни владар: Светјо јисмо и владарска идеолојја у Алексијаји Ане Комнине и Живоју Светјој Симеона од Стефана Првовенчаног*, у: *Српска краљевства у средњем веку*, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 215–230.

- Костић Тмушић, Александра, *Стефан Првовенчани – симболика крстиа*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 231–248.
- Krsmanović, Vojana, *Castration as a consequence of the strengthening of the dynastic principle*, ЗРВИ 54 (2017), 41–64.
- Крстић, Александар, *Активне српске феудалне власти о историји иројива десјоја Ђорђа и Јована Бранковића и њихових фамилијара (Врђник, 22. Август 1497)*, Иницијал 5 (2017), 157–179.
- Krstić, Aleksandar, „Which Realm Will You Opt?“ – the Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century, in: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 129–164.
- Крстић, Александар Р., *Ујри и српско-ујарски односи у биографији десјоја Стефана Лазаревића*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 71–90.
- Magina, Adrian, *In the Hands of the Turks. Captives from Southern Hungary in the Ottoman Empire (14–16th Centuries)*, in: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 65–78.
- Maniatis, George C., *The organic structure and effectiveness of the Byzantine fiscal system – a critical evaluation*, ЗРВИ 54 (2017), 87–116.
- Максимовић, Миломир, *Власи у склопу рејалних права српских владара*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 401–416.
- Марјановић-Душанић, Смиља, *Светло и иројадљиво : дело у српској хајографској књижевности*, одговорни уредник Душан Т. Баќаковић, Београд : Балканолошки институт Српске академије наука и уметности : Слио, 2017, 434 стр.
- Магић, Владан, „Крушевица” – обавештајно-узбуњивачка функцификација српској средњег века, Расински анали 15 (2017), 89–98.

- Миливојевић, Никола, „*Österreichische Chronik*“ *Јакоба Унресџа о Јовану Каји-сџрану и ојсаги Београда 1456. године*, Рад Музеја Војводине 59 (2017), 45–54.
- Миливојевић, Никола, „*Римована хроника*” *Ојокара Шџајерској о учешћу Срба у рајћу за ујарску круну џочетком XIV века*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 53–64.
- Миновић, Никола, „*Војска*” *као рабoјџа зависној сџановнишџва*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 46 (2017), 27–36.
- Митић, Кристина, *Свеци џајџрони срџских краљевина*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 261–270.
- Митровић, Катарина, *Краљевсџтво од искона: Барска (арх)ејџскојџа и Дукља*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 47–86.
- Мишић, Синиша, *Државносџџ и државна ујрава у Зејџи Црнојевића*, БИГ 8 (2017), 51–61.
- Мишић, Синиша, *Кџишџорски најџџис у манасџиру Свејој Сџефана у Лијовцу*, Натписи и записи 3 (2017), 13–16.
- Мишић, Синиша, *Манасџирски џоседи у земљама Лазаревића (1390–1427)*, ЦС 14 (2017), 293–298.
- Мишић, Синиша, *Моравска Србија : исџорија и исџоријска џеографџа*, Београд : Еволута, 2017, 152 стр.
- Мишић, Синиша – Радивој, Радић, *Србија 1217. : насџанак краљевине*, [2. изд.], Београд : Еволута, 2017, 158 стр.
- Мишић, Синиша, *Село и жуџа у средњовековној Србији*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 23–34.
- Мишић, Синиша, *Тџџула срџској краља у држави Немањџића*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 7–16.

- Мрѓић, Јелена – Фостиков, Александра, *Женски ѿласови Босанској краљевству на ѿримеру две Јелене – Јелене (Грубе) и Јелене Нелићичић*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 381–400.
- Музафаров, Александр А., *Рускиј тип монархическој ѿсударственности*, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Тројица”, 2017, 188–207.
- Нарочницкаја, Наталија А., *Русское национальное чувство до и после Куликова поля*, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Тројица”, 2017, 124–133.
- Николић, Маја, *Византија и Србија у време Фиренћинске уније цркава*, Зборник МС за историју 96 (2017), 9–23.
- Николић, Маја – Павловић, Бојана, *Слика Михаила VIII у делима историчара ѿохе Палеолоја*, ЗРВИ 54 (2017), 143–181.
- Николов, Александар, *Бујари и Срби у 9. веку: ѿрви доѓири и сукоби*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 35–46.
- Oruç, Hatice, *The City of Višegrad based on Fifteenth and Sixteenth Century Tahrir Defters*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 191–204.
- Pavlikianov, Cyril, *The Slavic acts of the athonite monastery of Kostamonitou and documentary heritage of the grand čelnik Radić*, Хиландарски зборник 14 (2017), 55–122.
- Пекић, Радмило Б., *Кредитно ѿсловање Церничана у Дубровнику у 15. вијеку*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 2 (2017), 119–148.
- Пекић, Радмило, *Љубомир у доба власћеоске ѿпородице Косача*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 435–452.

- Перевезенцев, Сергей В., *Образ правителя в сочинениях русских мыслителей 10-15 веков*, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Тројица”, 2017, 158–187.
- Петровски, Бобан, *Круна краља Марка*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 309–340.
- Пилипчук, Ярослав В., *Историческая география владений саамов в средневековье*, ИЧ 66 (2017), 27–48.
- Полојац, Милена, *Јунац који божу у Законојравицу Светиоја Саве*, *Анали Правног факултета у Београду* 65, 2 (2017), 43–69.
- Поповић, Радомир В., *Свети равнојостојни руски кнез Владимир – њоводом хиљадугодишњице њокојења (1015-2015)*, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Тројица”, 2017, 14–25.
- Поповић, Мирослав М., *Један осврт на њишање кулџа Стефана Драгџина у нашој историографији*, *Наш траг* 1-4 (2017), 205–217.
- Порчић, Небојша, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама : доба Немањина*, одговорни уредник Душан Т. Батаковић, Београд : Балканолошки институт САНУ, 2017, 362 стр.
- Прерадовић, Дубравка М., *Страдање светио Иринеја Сирмијскоо – нова сцена дечанскоо календара: њрилоо њознавању кулџа и иконографије свештеномученика Иринеја Сирмијскоо у Византији и средњовековноо Србији*, *Косовско-метохијски зборник* 7 (2017), 1–17.
- Радић, Радивој Ђ., *Како узјајати артичоку (из византијске њољојривредне енциклопедије 10. века)*, у: Гора божурова (биљни свет у традиционалноо култури Словена), уредник Зоја Карановић, Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2017, 153–160.
- Radić, Radivoj, *Vizantija : purpur i pergament*, 4. izd., Beograd : Evoluta, 2017, 239 str.
- Радић, Радивој, *Србија у сџису Жила де Бувијеа из 1451. године*, *Средњи век у српскоо науци, историји, књижевности и уметности* 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 19–30.
- Радић, Радивој, *Српска краљевска тишџула у делима византијских њисаца*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар

- за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 17–34.
- Радуловић, Милка, *Најстарији српски прејиси Пролошкој животији Марије Епифанке*, ЗРВИ 54 (2017), 183–196.
- Rokai, Melina, *Impossible Escape: Inquisitor Jacques Fournier and the Trials of the Cathars at the end of Their Existence in Languedoc*, *Анали Правног факултета у Београду* 65, 4 (2017), 159–169.
- Rokai, Melina, *Kraljeva majka Elizabeta Siladi : (1410–1483)*, 1. izd., Beograd : Utopija, 2017 498 str.
- Рокаи, Петар, *Прилој биографију десјоџа Ђорђа Бранковића (Светјој владице Максима)*, *Летопис Матице српске* март 2017, књ. 499, св. 3, 314–319.
- Рудић, Слободан, *Војне коалиције кнеза Лазара пре Косовске битке 1389. године*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 65–78.
- Rudić, Srđan, *Bosnian Nobility after the Fall of the Kingdom of Bosnia in 1463*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 103–128.
- Savić, Viktor, *Pominju li se „Igumanski manastiri” u Hilendarskom tipiku?* *Хиландарски зборник* 14 (2017), 19–27.
- Salihović, Davor, *For a Different Catastrophe: A Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. An Initial Inquiry*, *Иницијал* 5 (2017), 73–108.
- Салтыков, Александр Александрович, *Святой равноапостольный великий князь Киевский Владимир: величие Промысла*, у: *Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления*, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Троица”, 2017, 26–75.
- Селаковић, Никола, *Корени латинској ипји ношаријаџа*, *Анали Правног факултета у Београду* 65, 3 (2017), 153–166.
- Симоновић, Зоран – Михаиловић, Бранко, *Пољопривредна пракса у Византији од „Земљорадничкој закона” до „Гејонике”*, *Зборник МС за друштвене науке* 68, 163 (2017), 507–524.
- Смиљанић, Аранђел, *Исправке и дојуне у даширању при најјиса на сшећима (жујан Озрен Койјевић, жујан Ђурађ, жујан Раган)*, *Иницијал* 5 (2017), 63–72.
- Смиљанић, Аранђел, *Плаћање и наирађивање дипломатијом обласних јосјодара у Босни*, *ИЧ* 66 (2017), 209–236.
- Станојевић, Станоје, *Византија и Срби. Књ. 1, Балканско полуострво до VII века*, Ниш : Нова књига БСМ, 2017, 198 стр.

- Стародубцев, Татјана, *Мученик и лекар Свети Талалеј и његово поштовање и представљање у средњовековном источнокришћанском свету*, Ниш и Византија 15 (2017), 275–288.
- Стародубцев, Татјана, *О светињима представљеним на византијској икони Недеље православља у Бриџанском музеју у Лондону*, ЗРВИ 54 (2017), 251–277.
- Стојковски, Борис, *Римокаћоличка рецејција и Житије Стефана Првовенчаног – Светог Симона. Историја, култ, прозелитизам*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 199–214.
- Суботин Голубовић, Татјана, *Корпус литургијских књига српске цркве у првој половини 13. века – прелиминарно саопштење*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 111–126.
- Томин, Светлана, *Последњи Бранковићи – изнанисво као судбина*, Летопис МС 499, 3 (2017), 302–309.
- Ужанков, Александар Н., „Русь“ и „Русская земля“ в мировоззрении древнорусских книжников 11-15. веков, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Тројица“, 2017, 92–124.
- Узелац, Александар, *Држава Немањина у географским представама зајадноевропских савременика*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 357–380.
- Filipović, Emir O., *The Ottoman Conquest and the Depopulation of Bosnia in the Fifteenth Century*, in: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 79–102.
- Филопоски, Тони, *Охрид у време краљева Вукашина и Марка (1365–1395)*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом

- Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 291–308.
- Харди, Ђура – Божанић, Снежана, „Краљевство Србије” и „Краљевство Галиције и Волиније” и савољној пољопривреди краља Андрије II, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 85–100.
- Харди, Ђура, *Jedan ĩriloї ĩїїїању визанїїјскої наслеђа на ĩлу Овосїраної Срема* (Sirmie Citerioris), ЗРВИ 54 (2017), 117–141.
- Cvetković, Miloš, *The Settlement of the Mardaites and their Military-Administrative Position in the Themata of the West: a Chronology*, ЗРВИ 54 (2017), 65–85.
- Цвитковац, Немања, *Верска пољопривреда Стефана Драгумира Немањића у светлу српске и хрватске историографије*, Теолошки погледи 50, 1 (2017), 101–114.
- Џуњак, Млађан – Лутовац, Митар, *Босна и књижевство за време владавине босанских банава и краљева*, Смедерево : Newpress, 2017, 112 стр.
- Чаировић, Ивица, *Бијка код Хејстинса 1066. године - крај англосаксонске Енглеске*, Богословље 76, 2 (2017), 136–147.
- Чворовић, Зоран, *Обим власити првих самодржавних владара код Срба и Руса*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 177–198.
- Чорбић, Милош, *Пишање крунисања и круне Тврђка Копроманића у историографији*, Студије историје Иларион 1 (2017), 57–69.
- Dželebdžić, Dejan, *Dve postvizantijske isprave o hilendarskoj keliji Svetih Arhandela u Kareji*, Хиландарски зборник 14 (2017), 123–133.
- Šarkić, Srđan, *A “thing” - the concept and division in serbian mediaeval law*, Хиландарски зборник 14 (2017), 47–53.
- Шуица, Марко, *Вук Бранковић : славни и велможни њојодин*, [2. изд.], Београд : Еволута, 2017, 194 стр.
- Шуица, Марко, *Моравска Србија између два српска краља на крају 14. века*, у: Српска краљевства у средњем веку, уредник Сениша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 351–355.

Šuica, Marko, *Effects of the Early Ottoman Conquests on the State and Social Structure of the Lazarević Principality*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 7–24.

16 – 18. BEK

Бабић, Николина, *Вићениције Ракић*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац; Крушевац, 2017, 175–178.

Georgijević, Bartolomej, *Моје робовање у Турској ; О обичајима и начину живота Турака*, priredili Dejan Acović i Dejan Aničić ; prevod sa latinskog Stjepan Orhanović ; prevod sa engleskog dodatnog teksta Miljana Protić, 2. novo, prerađeno i dopunjeno izd. iz 1924. / [sa pogovorom Keneta Senona], Loznica : Karpos, 2017, 139 str.

Думић, Оливера – Ђокић, Небојша, *Крушевачке цркве за време османске владавине*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац; Крушевац, 2017, 103–112.

Илић Мандић, Јелена, *Планско насељавање у Војној крајини: колонистији-вештерани у Немачко-банајској рејиментии (1764–1788)*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крестић, Београд: Историјски институт, 2017, 37–56.

Işiksel, Günes, *Managing Cohabitation and Conflict: Frontier Diplomacy in the Dalmatian Frontier (1540–1646)*, in: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 256–282.

Јавор, Гжегож, *Балкански имигрантији у Пољској 16. века. Случај браће Дукађиновића, власника трада Уланова на Подољу*, ИЧ 66 (2017), 257–276.

Јаковљевић, Александар, *Доњи трад и османска варош ушврђења Ресави, 15–16. век*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац; Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 129–144.

Јакшић, Дејан, *Биографија Дионисија (Живоиновића) ириком његовој иосиављења за ијумана манасири Бездина*, Темишварски зборник 9 (2017), 149–154.

- Јакшић, Дејан, *Једно архивско истраживање из XVIII века - Предмохачки актии везани за раздвајање Бачке и Богрошке жујаније*, Споменица ИАС 16 (2017), 193–202.
- Јовановић, Бојана, *Слика османске војске у делу једној немуслиманској њоданика - Мурадџа Д' Осон и њејов Tableau Général de l'Empire Othoman*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 9–27.
- Катић, Татјана – Амедоски, Драгана, *Караванџије Нахије Пејџруш из Левча 1502. њодине*, Мешовита грађа 38 (2017), 7–26.
- Коуунсу, Аџкин, *Kavânin-i Yeniçeriyân and the Recruitment of Bosnian Muslim Boys as Devshirme Reconsidered*, in: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 283–318.
- Коџић, Марија В., *Вајџикан од Ујџрехџа до Раиџаиџа из њерсејкџииве Крисџиџа-на Кола, њредсџавника Велике Бриџаније у Венеџији*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 1 (2017), 43–59.
- Косић, Марија, *Orijentalizacija materijalne kulture na Balkanu : osmanski period XV–XIX vek*, 2. прерађено и допунјено изд., Beograd : Heraedu, 2017, 441 str.
- Коџић, Марија, *Разбојниџиџво у Далмаџији у доба џенералној џровиџура Алвизеа Фоскариџа (1777–1780)*, БИГ 8 (2017), 63–84.
- Креџић, Огнјен, *Adapting to shifting imperial realities: Mount Athos (Chilandar monastery) in the political and economic context of the eighteenth-century Ottoman empire*, Хиландарски зборник 14 (2017), 135–145.
- Маџић, Марина, *Везе Манасџиџира Савине с Русиџом у 18. веку и њихов ујџиџај у Боки коџорској*, Зборник МС за друштвене науке 68, 132 (2017), 267–283.
- Маџић, Марина, *Околносџиџ изџрађње Велике цркве манасџиџира Савина у Боки Коџорској 18. века*, ИЧ 66 (2017), 277–292.
- Матић, Marina, *The Virgin of Savina: Identity and Multiculturalism*, Balcanica 48 (2017), 33–54.
- Маџић, Марина, *Указ коџорској ванредној џровиџура Марка Цорџиџа (Marco Zorzi) брајџсџиџву Манасџиџира Савина (15. мај 1795)*, Зборник МС за историју 96 (2017), 123–130.
- Милџковић, Ема, *From “Dhimmitude” to Turkism – Confessional and Ethnic Policy in the Ottoman Empire*, in: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 331–350.
- Моаџанин, Nenad, *Division of Cizye-Payers into Three Classes as Foreshadowed in the Pre-Reform 17th Century “Pseudo-Mufassals”*, in: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, editors in chief Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: The Institute of History, Yznus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2017, 319–330.

- Мргић, Јелена, *Гроф Марсили и његова Бјердајом и средњим Подунављем*, Годишњак ДИ 24, 2 (2017), 7–29.
- Нинковић, Ненад – Митревски, Ана, *Три жалбе митрополија Павла Ненадовића из 1762. године*, Мешовита грађа 38 (2017), 27–56.
- Петровић, Владета, *Књижевни споменици из Цркве Свете Мице у Штјави*, Натписи и записи 3 (2017), 17–21.
- Попов, Дејан, *Из његовог писаног архива Николаја*, Темишварски зборник 9 (2017), 155–166.
- Попов, Дејан, *Свети његов Епархија темишварске 1797. године (2)*, Темишварски зборник 9 (2017), 127–148.
- Поповић, Мирослав М., „Живети без Животи, чекај”: личности Свете Терезе Авилске, Теолошки погледи 50, 2 (2017), 271–284.
- Пузовић, Љиљана И., *Границе, насеља и епархије Темишварске епархије (1716–1779): његово истраживање историје православља у Банату*, Зборник МС за историју 96 (2017), 35–52.
- Пузовић, Љиљана И., *Епархијско светосавско Темишварске епархије средином 18. века*, Темишварски зборник 9 (2017), 19–40.
- Pfeiffer, Atila, *The Battle of Christians and Ottomans in the Southwest of Bačka from the Battle of Mohács to the Peace of Zsitvatorok*, Istraživanja 28 (2017), 86–105.
- Радовић, Слободан, *Слово о Рујанском четворојеванђељу*, Историјска баштина 26 (2017), 13–34.
- Rokai, Melina, “Pannonia” in the Writings of 15th/16th-Century Humanists: Petrus Ransanus, Antonio Bonfini, Nicolaus Olahus and Paulus Gregoriancz, Lucida intervala 46 (2017), 144–159.
- Словић, Срђан, *Вестфалски мир - вододелница нове улоге државе у међународним односима*, Баштина 43 (2017), 209–219.
- Стојковић, Милош З., *Словенско и српско културно наслеђе на османском Балкану XVII века у очима српских његовојисаца - у издању Симојана Новаковића*, Баштина 43 (2017), 119–131.
- Тезџан Аксу, Белгин, *Београд у 17. веку његово виђењу Евлије Челебије*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 8, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац, Институт за српски језик САНУ, 2017, 61–70.
- Точанац Радовић, Исидора, *Архијерејски синод из 1774. године о разрешењу зајо-ведних његовојисаца*, Мешовита грађа 38 (2017), 57–68.
- Точанац Радовић, Исидора, *Терезијанска црквена реформа и Срби*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 9–36.
- Тошева Карповић, Љубинка, *Сава Вуковић, његовојисаца Ријеке на Темишварском сабору и Сабору његовојисаца*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 55–62.

- Fotić, Aleksandar, *Iz privatnog života hrišćana u Osmanskom carstvu : (16–18. vek)*, Beograd : Clio, 2017, 1 elektronski optički disk (CD-ROM)
- Фотић, Александар, *Мусѿахфизи Илока 1686. године - ѿиѿање хришћанских имена*, Зборник МС за историју 96 (2017), 25–33.
- Fotić, Aleksandar, *Tracing the Origin of a New Meaning of the Term Reaya in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans*, Balcanica 48 (2016), 55–66.
- Чарапић, Томислав, *О шѿамѿарији и ѿројекѿу израде фоѿоѿиѿских издања књѿи Горажданске шѿамѿарије 1519–1523.*, Историјска баштина 26 (2017) 57–63.
- Чарота, Иван Алексејевич – Ђурић, Ђорђе – Кулића, Бранка – Радан, Миља, *Срби у Темишвару ѿре два века*, Темишварски зборник 9 (2017), 167–174.
- Шулетић, Небојша, *Под тѿурском влашћу до краја 18. века [Косово и Меѿохија у иѿѿорији срѿскоѿ народа]*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост, главни уредник Душан Оташевић, одговорни уредници Миодраг Марковић, Драган Војводић, Београд: САНУ, 2017, 24–25.

19. И ПОЧЕТАК 20. ВЕКА

- Андрејић, Живојин Р., *Иѿѿоријски најѿѿиси и заѿѿиси Карађорђеѿе цркѿе у Тоѿоли*, у: Два века од смрти српског вожда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 231–258.
- Андрејић, Живојин Р., *Прѿи срѿски усѿанак ѿод Карађорђеѿим алајбарјаком седам срѿских врдских ѿлемена*, у: Два века од смрти српског вожда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 13–42.
- Antić, Čedomir, *A Port and a Railway: the History of a Maritime County as a Study of Balkan Colonialism 1912–1913.*, Istorija 20. века 35, 2 (2017), 29–38.
- Антић, Чедомир, *Срѿски народ и стѿварање јѿословенске државе*, у: Срби и пропаст Југославије: приручник, Чедомир Антић и др., Београд: Завод за уѿбенике, Службени гласник, 2017, 7–12.
- Арсић, Ирена П., *Три ѿисма Сѿојана Новаковића Луку Зору (1880–1894)*, Српске студије 8 (2017), 402–410.
- Атлагић, Марко П. – Елезовић, Звездана М. – Обрадовић, Филип М., *Руски хералдички национални симболи у ѿрбу и на засѿавама Србије за време Прѿоѿ срѿскоѿ усѿанка (1804–1813) као знак ѿокровиѿељѿѿива Русије над Србијом*, у: Два века од смрти српског вожда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 159–170.

- Bataković, Dušan T., *On Parliamentary Democracy in Serbia 1903–1914: Political Parties, Elections, Political Freedoms*, *Balkanica* 48 (2017), 133–142.
- Баришић, Ранко, *Краљ Петар I Карађорђевић и њуковник Драгућин Димиријевић Ајис у Хиландару*, *Расински анали* 15 (2017), 117–136.
- Башић, Јулија, *Архиепископски визуелне културе у доба кнеза Милоша и кнеза Михаила: формирање црквене ризнице у Раму*, *Српске студије* 8 (2017), 229–262.
- Божих, Милица, *Завештани крсти из села Шибрбац, Ојшићина Књажевац*, *Натписи и записи* 3 (2017), 39–40.
- Борозан, Игор, *Слика Српске револуције: алејорија I и II српској усјанка Ђорђа Крстића*, *Српске студије* 8 (2017), 124–139.
- Бошков, Светозар, *Стефан Првовенчани и његово српске државности у учебницима историје средином 19. века*, у: *Српска краљевства у средњем веку*, уредник Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије; Град Краљево, 2017, 473–485.
- Бошковић, Ђорђе, *Румљани и митрополијски патријарх Јосиф Рајачић*, у: *Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016)*, главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 213–222.
- Бранковић, Бошко М., *Бојдан Милановић Крајишник – жртва борбе за црквено-школску самоуправу у Босни и Херцеговини*, *Српске студије* 8 (2017), 350–359.
- Бранковић, Бошко М. – Милошевић, Боривоје, *Османске реформе и буне српског народа у Босни и Херцеговини од 1829–1861. године – вријеме Јосифа Рајачића*, у: *Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016)*, главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 189–204.
- Васин, Горан, *Између Пешће и Беча – српска државност у Хабзбуршкој монархији 1790–1861*, *Српске студије* 8 (2017), 31–54.
- Васин, Горан, *Никанор Грујић*, 1. изд., Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2017, 395 стр.
- Vasiljević, Maja – Dajč, Haris, *Between Courtly, Civil and Military Service: Military Musicians in the Principality and Kingdom of Serbia*, *Istraživanja* 28 (2017), 118–133.
- Војводић, Михаило, *Рукопис „Дипломајске џајне” Чедомиља Мијачевића*, у: *Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крстић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић*, Нови Сад: Матица српска, 2017, 179–198.

- Vojvodić, Mihailo, *Stojan Novaković*, u: Stojan Novaković: Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 13–80.
- Војиновић, Станиша, *Часопис српске омладине у Зајребу „Омладина” 1894–1895*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 247–267
- Vukotić, Vukota, *Tragom dokumenata o ičešću Crnogoraca u Srpskoj revoluciji 1848/49 godine*, Записи 6 (2017), 85–93.
- Вулетић, Александра, *Спайицијика у служби државне управе и унајређења благостања (у Србији 19. века)*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 227–246.
- Вулетић, Александра, *Удова лица и структурна динамика породичних домаћинстава у српском сеоском друштву 19. века*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 139–156.
- Гавриловић, Владан С., *Прејовори између српске и мађарске стране новембра 1848. године*, Зборник МС за историју 95 (2017), 39–45.
- Гарашанин, Милутин, *Два намесничства*, Фототипско изд., Београд : Art Press, 2017, [2], 133 стр.
- Гарић Петровић, Гордана, *Дужности особља Управе сточарског завода у Добричеву*, Мешовита грађа 38 (2017), 111–128.
- Гарић Петровић, Гордана, *Земљорадња у Србији : (1878–1912)*, Београд : Српски генеалогски центар : Историјски институт, 2017, 235 стр.
- Гарић Петровић, Гордана, *Сер Едвард Браун о живинарству у Краљевини Србији*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 213–226.
- Гарић Петровић, Гордана, *Сузбијање филоксере у Краљевини Србији*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 223–244.
- Гарић Петровић, Гордана, *Унајређење сточарства у Краљевини Србији: селекција, увођење нових сојева и укривање*, ИЧ 66 (2017), 367–400.
- Grémaux, René, *Alone of All Her Sex? The Dutch Jeanne Merkus and the Hitherto Hidden Other Viragos in the Balkans during the Great Eastern Crisis (1875–1878)*, Balcanica 48 (2017), 67–106.
- Gruber, Siegfried, *Increase in Household Size and Complexity in Serbian Villages during the 19th Century*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања

- Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 123–138.
- Димић, Жарко, *Српска Војвођовина : Бијка за Карловце - 12. јун 1848.*, Нови Сад: Прометеј ; Сремски Карловци : Културни центар „Карловачка уметничка радионица”, 2017, 74 стр.
- Димић, Жарко, *Односи папирјарха Јосифа Рајачића и „вожда” Ђорђа Свратиминовића у време СНП (1848–1849)*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 109–166.
- Dugac, Željko, *Physicians as Collectors of Folk Medicine Records in Bosnia and Herzegovina at the End of the 19th and in the Early 20th Century*, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 36, 1/2 (2017), 46–54.
- Ђенић, Снежана, *Прилој за биографију Аксенијија Бацетије Рујанца*, *Историјска баштина* 26 (2017), 107–126.
- Györe, Zoltán – Pfeiffer, Attila, *Osnovne demografske odlike Ugarske prema popisu stanovništva iz 1910. godine*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 42, 2 (2017), 89–116.
- Ђокић, Небојша – Башић, Јулија, *Цркве брвнаре у Брзану и Бајочини и црква илејшара у Бајрдану*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 27–40.
- Ђокић, Небојша Д. – Думић, Оливера, *Друји српски устјанак. Војно свратимијска размајрања*, *Српске студије* 8 (2017), 168–185.
- Ђокић, Небојша Д. – Живковић, Марија, *Прилој историји цркве у Покајници*, у: Два века од смрти српског војда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, *Митолошки зборник* 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 259–274.
- Ђокић, Небојша – Костић-Ђекић, Ана, *Црква Свјетіој Арханђела Гаврила у Великом Шиљејовцу*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 59–70.
- Ђокић, Небојша Д., *Мировни ујовор у Букурештију из 1812. године*, у: Два века од смрти српског војда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, *Митолошки зборник* 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 171–184.
- Ђорђевић, Владан, *Ашенијаш на краља Милана*, Фототипско изд., Београд : Art Press, 2017, 252 стр.

- Ђорђевић, Дубравка, *Бригадни генерал Миховил Михаљевић, војни командант Панчева 1816–1831.*, у: Прилози историји града Панчева, уредници Александар Ђорђевић, Драгољуб Цуцић, Панчево: регионални центар за таленте „Михајло Пупин”, 2017, 130–143.
- Ђукић, Слободан, *Проблеми организације обуке у српској војсци у другој половини XIX века*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 79–101.
- Ђурић, Јасминка, *Ужички листови у 19. веку – Златибор, Окружна самоуправа, Дрина и Ужичанин, Историјска баштина* 26 (2017), 75–96.
- Жикић, Милена Ж., *Жена на раскршћу епоха – њоложај и улоја у 19. и њочетком 20. века*, у: Два века од смрти српског војда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 347–368.
- Зарковић, Весна, *Оснивање и рад Српске књижаре у Солуну (1890–1896)*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 4 (2017), 79–98.
- Зарковић, Весна, *Улоја Стојана Новаковића у расветљавању убиства конзула Луке Маринковића*, Баштина 42 (2017), 105–120.
- Зорица, Славко, *Јосиф Рајачић, епископ далматинско-истријски (1829–1834)*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 35–47.
- Ивановић, Дарко, *Топографија Карађорђевог присуства у великопланањском крају*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 33–40.
- Илић, Драгић, *Зайиси из бојослужбених књија Цркве Свете Пејке у Мајдеву*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 71–78.
- Илић, Драгић, *Прилози за историју цркве у Великом Шиљеовцу*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеовац: Месна заједница Велики Шиљеовац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 51–56.
- Јагодић, Милош, *Искусства из Првог српског устанка у рајним њлановима Србије њројив Турске из 60-тих година 19. века*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за

- културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 123–136.
- Јагодић, Милош, *Прилоџи проучавању аграрних односа у Нишком санџаку средином 19. века*, Српске студије 8 (2017), 312–319.
- Јагодић, Милош, *Светићенство у Рашко-џризенској епархији 1913. године*, ЦС 14 (2017), 325–348.
- Јанковић, Иван, *Социјални стајтус Рома у Кнежевини Србији*, Годишњак ДИ 24, 1 (2017), 7–24.
- Јеремич, Љиљана – Барјактаровић, Лидија, *Економске пролике и асијнаци у 18. и 19. веку – у доба џајријарха Рајачића*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 167–188.
- Јовановић, Владимир, *Видин и Србија џочейком 19. века*, ИЧ 66 (2017), 293–320.
- Јовановић, Владимир – Вулетић, Александра – Самарџић, Момир, *Наличја модернизације : српска држава и друштво у време стишцања независности*, уредник Срђан Рудић, Београд : Историјски институт, 2017, 505 стр.
- Јовановић, Владимир, *Документи о финансирању Тајне џолиције Кнежевине Србије 1844. године*, Мешовита грађа 38 (2017), 69–86.
- Јовановић, Владимир, *Преки суд и џреко суђење у Кнежевини Србији*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 57–78.
- Јовановић, Владимир, *Сјај и беда варошкој живошја : марјиналне скујине и државна реакција у Србији 19. века*, 1. изд., Београд : Завод за уџбенике, 2017, 271 стр.
- Јовановић, Добривоје, *Јајодинска и Ђујријска нахија у Друјом српском уштанку*, Српске студије 8 (2017), 199–215.
- Јовановић, Добривоје Х., *Сукоб Карађорђа са војводама и рашовање у 1810. години*, у: Два века од смрти српског војда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 201–230.
- Jovanović, Miroslav, *Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and the Royal-Serbian Academy*, u: Stojan Novaković: Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 213–246.
- Јовановић, Небојша, *Кнез Александар Карађорђевић 1842–1859. као личности и владар*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана,

- Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 67–84.
- Јотић, Родољуб, *Брусјанин – краљев сниматељ*, Расински анали 15 (2017), 159–186.
- Југовић, Снежана, *Ајрарни односи и економски положај Срба у Сјарој Србији*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 187–192.
- Калинић, Војин, *Српска Девојачка школа у Загру*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 43–54.
- Karadžić, Vuk Stefanović, *Тажна историја Милошеве Србије*, priredio Dejan Mihailović, Beograd : Laguna, 2017, 254 str.
- Катић Миљковић, Бојана, *Полиитике управљања ѿлојивредом у Кнежевини Србији*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крестић, Београд: Историјски институт, 2017, 175–194.
- Ковачевић, Душко, *Друјо шамновање Свејозара Милејића: „јоследње јламсање”*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 325–346.
- Колаковић, Александра, *Делатност и чланство француско-српских удружења јочетком 20. века*, Мешовита грађа 38 (2017), 153–180.
- Ković, Miloš, *Austria-Hungary’s “Civilizing Mission” in the Balkans: A View from Belgrade (1903–1914)*, Balcanica 48 (2017), 107–122.
- Костадиновић, Ива, *Заветни крстови из села Мокра код Беле Паланке*, Натписи и записи 3 (2017), 41–42.
- Краљевина Србија и Краљевина Шпанија : документи*, приредили Мирослав Перишић, Љубинка Шкодрић, Јелица Рељић = El Reino de Serbia y El Reino de España : documentos, redacción Miroslav Perišić, Ljubinka Škodrić, Jelica Reljić ; [превела на шпански Надежда Поповић], Београд : Архив Србије = Belgrado : Archivo de Serbia, 2017, 198 стр.
- Крестић, Василије Ђ., *Великохрватске јрејензије на Војводину*, Зборник о Србија у Хрватској 11 (2017), 7–28.
- Крестић, Василије Ђ., *Сјранке, друштва, усјанове и орјанизације код Срба у Ујарској и Хрватској од 1790. до 1914. јодине*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 359–388.
- Крестић, Петар В., *Милан Ђ. Милићевић о неким образовним и јросветним иштанима у Србији (1869–1877)*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крестић, Београд: Историјски институт, 2017, 123–148.

- Крестић, Петар В., *Сима Лукин Лазић као повереник „Српске књижевне задруге”*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 389–398.
- Кривошејев, Владимир, *Памјатник Јована Хаџића, сина Хаџи Рувима Нешковића и поочима Јована Кујунџића*, Натписи и записи 3 (2017), 29–34.
- Крючков, Игоръ, *Србија и Срби Венџии в донесениях Генеральной консулства России в Будайеишье в начале XX века (1901–1909 гг.)*, ТИ 3 (2017)[шт. 2018], 11–33.
- Кркљуш, Љубомирка, *Константиин Бојдановић о српском ишшању*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 399–428.
- Кркљуш, Љубомирка, *О иреводима ујарској меничној закона, њиховим ауџорима и криџичарима*, Зборник МС за историју 95 (2017), 15–38.
- Крстић-Мистрицеловић, Ивана, *Избори у Краљевини Србији : од недосџижној идеала до аушенишчној иарламентџаризма*, Београд : Радунџић, 2017, 216 стр.
- Кулаузов, Маша М., *Поновљење иарнице по одредбама Законика о ирађанском судском иосџујуку из 1865. иодине*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 51, 4(2017), 1525–1539.
- Кулаузов, Маша М., *Право сџранаца да сџичу неџокреџна добра у Србији XIX века*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду т. 2, 3 (2017), 1041–1053.
- Леовац, Данко, *Кнез Михаило и Карађорђевићи*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 107–122.
- Љушић, Радош, *Живои кнеза Милоша од рођења до 1804. иодине*, Српске студије 8 (2017), 265–292.
- Манојловић, Мирољуб, *Кнез Милош и Пожаревац*, Српске студије 8 (2017), 186–197.
- Марковић, Бранко, *Улоја кнеза Милоша Обреновића у оснивању ишшамје у Србији*, УЗ 41 (2017), 73–93.
- Марушић, Александар, *Рудничко-шјаковски крај, Милошев усџанак и владарски дом Обреновића: уџишцаји и ирожимања*, Српске студије 8 (2017), 98–123.
- Микавица, Дејан, *Босанско-херцеџовачке иокрајине и Исџочно ишшање у иолишчким биоџрафијама војвођанских либерала: Свеџозар Милеџић, Михаило Полиџ Десанчић и Лаза Косџић*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 501–536.

- Микавица, Дејан – Васин, Дејан, *Јаша Томић*, 1. изд., Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2016, 325 стр.
- Микавица, Дејан, *Јован Субојић и Светозар Прибићевић*, 1. изд., Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2017, 417 стр.
- Микавица, Дејан, *Лаза Косић*, 1. изд., Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2017, 381 стр.
- Микавица, Дејан, *Патријарх Рајачић и Војводина као идеја српске државности у Хабзбуршкој монархији*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 67–96.
- Микавица, Дејан, *Светозар Милејић*, 1. изд., Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2016, 323 стр.
- Микавица, Дејан, *Српска државност у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, Српске студије 8 (2017), 55–70.
- Milanović, Јасмина, *Bosna i Hercegovina u Vardaru – kalendaru Kola srpskih sestara*, Istorija 20. veka 35, 1 (2017), 39–56.
- Милићевић, Милан Ђ., *Илија М. Коларац*, Београд : Еволута, 2017, 152 стр.
- Милићевић, Милић, *Цена рајна. Покушај најлаше рајне шпете Турској у Првом балканском рату*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 285–298.
- Милкић, Миљан, *Социјални стајус војних свештеника српске војске 1839–1918.*, ИЧ 66 (2017), 321–340.
- Миловановић, Сузана – Петичевић, Александар, *Патријарх Јосиф Рајачић (1785–1861) у музејским збиркама*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 271–282.
- Милосављевић, Борис З., *Свети кнез Владимир Кијевски. Кули руских свештих код Срба (19. и 20. век)*, у: Свети кнез Владимир Кијевски (1015-2015): зборник радова у част 1000-годишњице престављења=Святой князь Владимир Киевский (1015-2015): сборник статей в честь 1000-летия преставления, уредник Борис З. Миливојевић, Београд: „Света Тројица”, 2017, 208–226.
- Мирнић, Филип А., *Смрћна казна у Казнишелном (криминалном) законуку за Књажество Србију*, Пешчаник 15 (2017), 261–266.
- Мирковић, Зоран, *Стање српске јавне власи и кривично кажњавање (1815–1839)*, Српске студије 8 (2017), 84–97.
- Митић, Иван Г., *Стање у Нишу и околини након абдикације краља Милана Обреновића*, ЛЗ 57 (2017), 105–112.

- Мићић, Небојша, *Нагробни натписи у њорџи Маркове цркве у Ужицу*, Натписи и записи 3 (2017), 22–28.
- Мишковић, Светлана – Јовановић, Добривоје, *Попис сџановнишџва и џољоџри-вреде у Срезу беличком 1863. џодине*, Јагодина : Историјски архив «Средње Поморавље» ; Београд : Архив Србије, 2017, 327 стр.
- Над, Станислава, *Светџислав Касџиновић*, у: Прилози историји града Панчева, уредници Александар Ђорђевић, Драгољуб Цуцић, Панчево: регионални центар за таленте „Михајло Пупин”, 2017, 104–129.
- Надовеза, Бранко И., *Карађорђе као жрџива Светџе алијансе и Хетџерије*, у: Два века од смрти српског вожда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 81–90.
- Nedeljković, Slaviša, *Iz političkog i crkveno-prosvetnog života Srba u Staroj Srbiji i Makedoniji u 19. veku*, Vranje : Narodni muzej, 2017, 302 стр.
- Недељковић, Славиша, *Исламски џрозелиџизам и ценџрални делови Сџаре Србије у џрвим деценијама 19. века*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 53–66.
- Недељковић, Славиша, *Национални и аџрарни џокреџи Срба у североисточним областџима Сџаре Србије од 1835. до 1842. џодине*, Српске студије 8 (2017), 71–83.
- Nikola Pašić u emigraciji : 1883–1889 : zbornik radova*, priredila Jelica Ilić, Zaječar : Narodni muzej „Zaječar” : Zadužbina „Nikola Pašić”, 2017, 347 стр.
- Немет, Ференц, *Први аеромиџинџи у Новом Саду – „леџачки дани” 11. и 12. маја 1913*, Рад Музеја Војводине 59 (2017), 71–78.
- Ninković, Nenad – Vasin, Goran, *The Role of Metropolitan Stefan Stratimirović in Health Care Education of Serbs in the Habsburg Monarchy*, Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae 36, 1/2 (2017), 35–45.
- Новаков, Александра, *Јован Рисџић и оснивање Православне срџске боџословије у Призрену*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 537–552.
- Новаков, Александра, *Јубилеј - 120 џодина од оснивања Срџске мушке џимназије у Биџољу (1897) : извешџај Пеџира Р. Косовића о Срџској мушкој џимназији (1911–1912)*, Зборник МС за историју 96 (2017), 131–157.
- Обрадовић, Вук, *Два џимерка џишџџоља сисџема ваџре на кремен конверџованих на џеркусиони сисџем*, Весник ВМ 44 (2017), 21–30,
- Pavlović, Vojislav, *The Essential Role of Books in National Action: Stojan Novaković and Serbian National Consciousness-Building in Old Serbia and Macedonia*, у: Stojan

- Novaković: *Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth*, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 193–210.
- Пауновић, Јелена, *Британско-француски ујмицаји на Срепњески усїав и основне законе кнеза Михаила*, Српске студије 8 (2017), 140–148.
- Paunović Štermenski, Jelena, *Serbia and Austro-Hungary – Two Opposing State Concepts*, БИГ 8 (2017), 85–100.
- Pachowicz, Anna, *Polish Emigration in France at the Beginning of the Twentieth Century*, Istraživanja 28 (2017), 134–146.
- Петковић, Ђорђе, *Гробна месїа тїемнићских кнезова уз знамениїе свеїїиње*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 41–50.
- Петковић, Ђорђе, *Духовни ѿдсїицаји двоїице великана с Тимока на ѿар (не)обичних људи с Кайије Поморавља*, Расински анали 15 (2017), 137–158.
- Петровић, Даница, *Патїријарх Јосиф Рајачић – ѿросвеїиїиїель, зашїиїиїиїник ѿојања и чувар башиїиїиїе*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 235–248.
- Петровић, Радмило Д., *Карађорђе и Карађорђевићи као носиоци ѿравославної државоїтворної и цивилизацијскої ѿросїериїиїеїа Србије у 19. и 20. веку*, у: Два века од смрти српског војда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 127–150.
- Пешић, Мирослав Д. – Младеновић, Божица Б., *Криза ѿарламенїарної сисїема у Краљевини Србији од 1892. до 1894. ѿдине*, ИЧ 66 (2017), 401–436.
- Пешић, Мирослав Д., *Полиїиїичке сїранке и увођење ѿарламенїаризма у Србији од 1881 до 1903. ѿдине*, У Нишу : Филозофски факултет, 2017, 400 стр.
- Пилиповић, Радован, *Јосиф Рајачић као архимандрїиї манасїиїира Гомирје (1811–1829)*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 27–34.
- Подовац, Живомир Р., *Каменички бој и Чеїарска борба у офанзиви срїске војске 1809*, Расински анали 15 (2017), 99–116.
- Поповић, Мирјана, *Село Мокро Поље ѿрема ѿоїису из 1831. ѿдине – ѿимер демоїрафских ѿрилика код срїскої ѿравославної сїановниїиїва у северној Далмацији*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 29–42.

- Поповић, Мирослав М., *Организација виших судских инстанци у Кнежевини Србији (1838–1865)*, Зборник радова Правног факултета у Приштини (децембар 2017), 239–257.
- Поповић, Мирослав, *Организација судства у Кнежевини Србији за време друге владавине Милоша и Михаила Обреновића (1858–1868)*, Српске студије 8 (2017), 149–167.
- Поповић, Мирослав, *Прејед основних законских норми о српском правосуђу 1815–1838. и покушаја кодификације судској пракси 1828–1845*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 51–58.
- Поповић, Мирослав, *Примиријелни судови Крушевачкој округу 1839. и станање Суда Округу крушевачкој 1844. године*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 127–134.
- Поповић, Радомир Ј., *Анастас Јовановић - анђеловани обреновићевац*, у: Идентитети и медији : уметност Анастаса Јовановића и његово доба, [аутори Тијана Борић ... [и др.] ; главни уредник Татјана Корићанац ; уредници Игор Борозан, Данијела Ванушић, Београд : Музеј града Београда ; Нови Сад : Матица српска, 2017, 53–67.
- Поповић, Радомир Ј., *Просјорни и архиепископски преображај мачванских села у 19. веку*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 77–96.
- Поповић, Радомир П., *Православна црква на истоку средином 19. века*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 57–66.
- Poslanstvo Kraljevine Srbije u Londonu. T. 2, 1891–1895*, priredili Miroslav Perišić, Svetozar Rajak, Dejan Ristić ; [prevod na engleski Mirjana Milenkovski] = *Legation of the Kingdom of Serbia in London. V. 2, 1891–1895*, prepared by Miroslav Perišić, Svetozar Rajak, Dejan Ristić ; [translation into English Mirjana Milenkovski], Beograd : Arhiv Srbije = Belgrade : Archives of Serbia, 2017, 528 str.
- Поточан, Будимир, *Вронски у Србији : мисије њуковника Рајевској 1867. и 1876. године*, Београд : Завод за уџбенике, 2017, 249 стр.
- Радић, Роберт Љ., *Миграција Тимочана у шумадијску Рачу и њену околину и обрато, у време српских устанака на Турке*, у: Два века од смрти српског

- вожда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 321–346.
- Радовановић, Бориша И., *Карађорђе Пејровић на Скуйшићини у Крајујевицу 1813. године*, у: Два века од смрти српског војводе Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 185–200.
- Радовић, Данијел, *Георј Розен о ситуацији у Србији 1867–1869. године*, Мешовита грађа 38 (2017), 87–110.
- Радојевић, Мира, *Самостјална радикална сјранка у борби за њрејород унутрашње ујраве (1901–1914). Ушисци и сећања*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крестић, Београд: Историјски институт, 2017, 103–122.
- Радосављевић, Недељко В., *Анђим, ейској врачански, ловечки и мишројолий београдски*, ЦС 14 (2017), 299–315.
- Радосављевић, Недељко В., *Време сјраха : ѓрад, нахија и окружје - Ужице (1788–1862)*, Београд : Еволута, 2017, 162 стр.
- Радосављевић, Недељко В., *Рудничка љекаруша*, у: Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена), уредник Зоја Карановић, Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2017, 183–198.
- Радусиновић, Милорад П., *Руска биографија „Срјској кнеза” Карађорђа из 1876. године*, у: Два века од смрти српског војводе Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 91–100.
- Рајић, Сузана – Леовац, Данко, *Поморавље и Крушевац у другој љоловини 19. и љочетјком 20. века*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 119–126.
- Рајић, Сузана – Леовац, Данко, *Срјска револуција и моућносии нових архивских исјраживања*, Српске студије 8 (2017), 17–30.
- Рајић, Сузана, *Пореско ојшерећење срјској сељака на измаку 19. века*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 211–222.
- Рајић, Сузана, *Последњи Обреновић и њрејендении на срјски пресјо*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 137–162.

- Ранђеловић, Милан, *Ејуској нишки Јоаникије II (1848–1858)*, ЦС 14 (2017), 317–324.
- Rastović, Aleksandar, *Charters, decrees, accolades*, u: Stojan Novaković: Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 335–354.
- Rastović, Aleksandar, *Stojan Novaković as a Historian*, u: Stojan Novaković: Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 127–1168.
- Rastović, Aleksandar, *From the correspondence of Stojan Novaković*, u: Stojan Novaković: Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 319–332.
- Ристић, Љубодраг П., *О државној ујрави у Кнежевини Србији: извори и закључци у делима Абдолонима Убисинија*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 79–102.
- Ристић, Љубодраг П., *Слика српској села њрве љоловине 19. века у белешкама сѝранаца – савременика*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 107–122.
- Ристовић, Милан, *Le Canard Sauvage и Мајски љреврај у Београду 1903. љогине : (Прилој имаљолојији Балкана)*, Годишњак ДИ 24, 3 (2017), 7–26.
- Rokai, Melina, *A British Woman's View on the 'Osmanli' Women in the Late Nineteenth Century*, БИГ 8 (2017), 101–115.
- Rohrbach, Wolfgang, *Kaiser Franz Joseph I und Die Serben 1848 – 1908.*, Istorija 20. века 35, 1 (2017), 9–37.
- Rohrbach, Wolfgang, *Österreich und die Karadjordjevic-Dynastie im 19. Jahrhundert*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 7–32.
- Савић, Александар, *Кнежевина Србија, Француска и Пољска емиљрација у време Революције 1848–1849*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 85–106.

- Савић, Александар В., *Ужичанин у Мајском ѱревраћу 1903. године* – Споменица Милана М. Гаговића, *Историјска баштина* 26 (2017), 127–174.
- Савковић, Марко – Савковић, Марина, *Папирјарх Рајачић као ѱолићички лидер и дипломата*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 97–108.
- Samardžić, Momir, *Agricultural Land Optimum in Serbia in the 19th Century*, *Istraživanja* 28 (2017), 105–117.
- Самарџић, Момир, *Анализа земљорадничких техника у долини Тимока у ѱекстијовима Адама Бојосављевића*, *ИЧ* 66 (2017), 341–366.
- Самарџић, Момир, *(Не)урављање шумом и ѱроцес дефорестације Кнежевине Србије (1830–1878) – ѱарадима функционисања еџистичијалне ѱољопривреде у селачком друшћиву*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 195–213.
- Самарџић, Момир, *Четворна комисија као механизам за ширење ѱривредној ушћицаја Аустроујарске на Балкану 1878–1883*, *Зборник МС за историју* 96 (2017), 53–73.
- Српска књижевна заграда : 1892–1914 : документи*, приредили Јелица Рељић, Мирослав Перишић, Београд : Архив Србије, 2017, 302 стр., [11] стр. с таблама
- Санџанин, Бранислав, *Папирјарх Јосиф Рајачић и Српске новине у доба револуције 1848–1849*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 205–212.
- Станковић, Славољуб Тале, *Прошћа Ђорђе Милејић из Ражња*, *Српске студије* 8 (2017), 212–219.
- Станковић, Урош, *Лазар Зубан у српском народном ѱокрећу 1848–1849.*, *Српске студије* 8 (2017), 293–311.
- Станковић, Урош, *Сремци ѱред Преким судом формираним ѱоводом Каћанске буне*, *Споменица ИАС* 16 (2017), 30–46.
- Станојловић, Нинослав, *Мирјана Михаиловић (1811–1836) и њени ѱољомци, ѱрилој генерацији владалачке ѱородице Обреновић*, *Српске студије* 8 (2017), 220–228.
- Станојловић, Нинослав С., *Одјек Карађорђевој убиства у Оршави: једно ѱисмо Саре Михаилове Карайанчић из 1817. године*, у: Два века од смрти српског војда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 43–48.
- Стевановић, Зоран – Радисављевић, Владан, *Крушевачки окруј у црквеној орјанизацији у 19. и ѱочетком 20. века*, у: Загрлата у историји српског наро-

- да: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 57–66.
- Стевановић, Зоран, *Подизање цркава у Моравском срезу у периоду од ослобођења од Турака до Првој светској ратној*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 79–90.
- Стевановић, Милена М., *Убиство војводе Карађорђа – његови и сахрана на Ојленцу*, у: Два века од смрти српског војводе Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 49–80.
- Стевовић, Љубомир, *Из историје Таковској крсти 1865–1878*, Весник ВМ 44 (2017), 189–205.
- Стевовић, Љубомир, *Руски орден Светиој аистола Андреје Првозваној с мачевима краља Петра I Карађорђевића*, Весник ВМ 44 (2017), 177–187.
- Стојан Новаковић : (1842–1915) : лични фонд, приредила Вера Филиповић, Београд : Архив Србије, 2017, 497 стр.
- Стојановић, Јован, *Вршачка бојословија за време епископије Јосифа Рајачића (1833–1842)*, у: Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016), главни и одговорни уредници Радомир Поповић, Дејан Микавица, Сремски Карловци: Епархија сремска Српске православне цркве, Београд: Архив Српске православне цркве, 2017, 49–55.
- Стојановић, Миодраг В., *Карађорђево посланиство ирчким кнежевима*, у: Два века од смрти српског војводе Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 151–158.
- Стојић, Биљана, *Француска и Балкански ратови : (1912–1913)*, уредник Срђан Рудић, Београд : Историјски институт, 2017, 498 стр.
- Столић, Ана, *Грађанке и сељанке: ставови представница иокрета за еманципацију жена о женама на селу иочетком 20. века*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Балдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 179–190.
- Столић, Ана, *Држава и Београдско женско друштво: (ре)продукција родних улога и друштвених позиција жена као стравитеља управљања (1875–1914)*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 149–174.
- Тасић, Анђела, *Највише из Манастира Ваведена Пресвете Богородице у Паљи*, Натписи и записи 3 (2017), 36.

- Тасић, Анђела, *Најтйис из Цркве Св. Великомученика Прокојија у Големом селу код Врања*, Натписи и записи 3 (2017), 35.
- Terzić, Slavenko, *Stojan Novaković and the Balkan Issue*, u: Stojan Novaković: Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 171–190.
- Ужички крај и Сџари Влах у балканским рајшовима 1912. и 1913. јодине : зборник радова*, [Градски одбор потомака ратника 1804–1918. „Мајор Коста Тодоровић], Ужице : Градски одбор потомака ратника 1804–1918. „Мајор Коста Тодоровић, 2017, 218 стр.
- Цветковић, Никола, *Завейни крсиј из села Осџровица – Нишка Бања*, Натписи и записи 3 (2017), 37–38.
- Cetnarović, Antonji, *Tajna diplomatija Adama Ježija Ćartoriskog na Balkanu : Otel Lamber i srpska kriza 1840–1844.*, priredio Petar Bunjak ; [prevele s poljskog Katarina Vukašinović... [i dr.]], Beograd : Slavističko društvo srbije, 2017, 351 str.
- Џуњак, Млађен С., *Још ѿнешџо из Карађорђевој живоџа*, у: Два века од смрти српског војда Ђорђа Петровића Карађорђа, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 37, Рача: Центар за митолошке студије, 2017, 305–320.
- Џуџић, Драгољуб, *150 јодина од ѿоласка у школу Михајла Пуџина у Панчево*, у: Прилози историји града Панчева, уредници Александар Ђорђевић, Драгољуб Џуџић, Панчево: регионални центар за таленте „Михајло Пупин”, 2017, 144–161.
- Шемякин, Андрей Л., *Рускиј ѿеводчик Їована Рисџича*, Српске студије 8 (2017), 320–349.
- Шешум, Урош, *Карађорђе и Први срџски усџанак у усменој ѿрадиџији Сџаре Србије и Македоније у 19. веку*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 41–52.
- Шешум, Урош, *Насељаване Крушеваца 1832–1839.*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа: тематски зборник, уредници Сузана Рајић, Голуб Јашовић, Иван Беџић, Љубиша Васиљевић, Удружење за културу и уметност Логос: Својново, Историјски архив Крушевац: Крушевац, 2017, 113–118.
- Шешум, Урош, *Приказ сџања у Приџијинском валилуку у времену од Првој срџској усџанка до оџварања срџских конзулаџа у Турској Јосифа К. Пойовића*, Српске студије 8 (2017), 369–401.
- Шешум, Урош Ш., *Србија и Сџара Србија : (1804–1839)*, Београд : Филозофски факултет, 2017, 574 стр.

ШИБА, Нобухиро, *Национални идентитет и „ираничара” - случај Душана Тодоровића, професора руског језика у Токију од раних дана до краја Првог светског рата*, Годишњак ДИ 24, 3 (2017), 27–50.

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И МЕЂУРАТНИ ПЕРИОД (1914–1939/41)

Airapetov, Oleg R., *October 1915: Russia and Bulgarian Entrance to the War*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 17–23.

Алексић, Јован Ј., *Рађање модерне Трејче: Уговор о откупу концесије за експлоатацију руда између компаније Selection Trust LTD и Радомира Пашића из децембра 1925. године*, Мешовита грађа 38 (2017), 203–224.

Аксић, Сава Н., *Период Државно-правног провозирања прве заједничке државе Јужних Словена (1918–1921)*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 2 (2017), 225–239.

Арсењев, Алексеј – Ордовски, Михаил, *Делатност М. П. Чубинског и В. Д. Плешанова у Пејтрограду везана за уједињење словенских народа Балкана*, у: *Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев*, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академије наук, 2017, 347–358.

Бајић, Предраг, *Дисидентски покрет у Српском/Југословенском добровољачком корпусу 1917. године*, Рад Музеја Војводине 59 (2017), 79–90.

Вакчић, Драган, *Regent Alexander Karadjordjević in the First World War*, *Balkanica* 48 (2017), 191–217.

Баровић, Владимир, *„Савремени Нови Сад” - међуратни локални недељни таблоид*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 42, 2 (2017), 119–133.

Батаковић, Душан Т., *Српска војска од унутрашњих раздора до ратних победа 1903–1918. (Солунски процес 1917: „Црна рука” против демократије)*, у: *Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић*, Нови Сад: Матица српска, 2017, 123–152.

Бецић, Иван М., *Крушевачка задруга између два светска рата*, у: *Заглата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шилеговац: Месна заједница Велики Шилеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац*, 2017, 129–140.

Бецић, Иван М., *Новоизазарска банка између два светска рата*, *Баштина* 42 (2017), 121–137.

Бецић, Иван М., *Српска трговачка банка а. д. Скопље*, *Баштина* 43 (2017), 85–104.

- Бецић, Иван М., *Сјарадање Ејархије нишке у Првом светском рају*, ЦС 14 (2017), 349–370.
- Бецић, Иван М., *Сурдуличка ѓромейна банка*, ЛЗ 57 (2017), 191–206.
- Besić, Ivan M., *Trgovinski odnosi Poljske i Kraljevine SHS/Jugoslavije 1919–1939*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: међународни тематски зборник са конференције Југословенско-полјски односи у XX веку, уредници Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i међународне односе, Bidgošć, Друштво историћара Србије „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 75–96.
- Бецић, Иван М., *Чачански кредитни завод*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 46 (2017), 37–52.
- Бјелајац, Миле, *Где су корени сјереошйија у руско-срјским односима 1914–1918?* у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 15–46.
- Бјелица, Слободан Л., *Архивски извори за ѓолијичку истјорију смедеревској краја у Дунавској бановини*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедерево: Историјски архив у Смедереву, 2017, 29–46.
- Богдановић, Бранко, *Сјоменик руске славе на Новом тробљу у Београду*, Весник ВМ 44 (2017), 41–74.
- Божовић, Ивана, *Привредна сарадња Краљевине СХС/Јујославије и Јужноафричке Уније*, Архив 18, 1/2 (2017), 64–74.
- Bondžić, Dragomir, *Prosvetna, naućna i kulturna saradnja Kraljevine SHS/Jugoslavije i Poljske između dva svetska rata*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: међународни тематски зборник са конференције Југословенско-полјски односи у XX веку, уредници Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i међународне односе, Bidgošć, Друштво историћара Србије „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 97–114.
- Бонцић, Драгомир, *Финансијска ѓомоћ Караћорћевића Београдском универзитету између два светска рајија*, у: Караћорће и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 183–200.
- Brebanović, Predrag, *O jednoj istorijsko-tipološkoј analogiji: časopis Partisan Review i jugoslovenska међуратна књићевна periodika*, Историја 20. века 35, 1 (2017), 59–75.
- Брун, Милош, *Београд у Великом рају : очима савременика*, Београд : Архипелаг, 2017, 131 стр.

- Бугарски, Стеван, *Монашка школа у манастиру Бездину 1922/23. године*, Темишварски зборник 9 (2017), 41–60.
- Бурсаћ, Александар, *Надлежности и организациона структура Краљевске банске управе Дунавске бановине: оштите и управно одељење*, Споменица ИАС 16 (2017), 203–212.
- Вајагић, Предраг М., *Банско веће Дунавске бановине*, Рад Музеја Војводине 59 (2017), 101–119.
- Walleczek-Fritz, Julia, *Behind the Front Line. Russian and Serbian Pows as Forced Labourers in Austria-Hungary and the Beginnings of the South-Western Front in 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 147–164.
- Васин, Горан, *Последњи војис манастира Карловачке митрополије 1919. године*, Споменица ИАС 16 (2017), 95–130.
- „Велика Србија” 1921–1926. : лисни Српске странке, приредио Никола Жутић, Београд : Комитет за одбрану др Војислава Шешеља, 2017, 416 стр.
- Велојић, Далибор, *Ратни планови војске краљевине СХС/Југославије 1922–1938*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 46–70.
- Вељановић, Зоран, *Југославија ишпреба или заблуда : стварање Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца 1918.*, [превод сажетак на енглески и немачки Дијана Бореновић и Никола Сегеди], 3. изд., Нови Сад : Музеј Војводине, 2017, 233 стр.
- Вељковић, Младен, *Прилои историји крушевачког краја у окупиацији 1915–1918*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник радова, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 87–92.
- Vishnjakov, Yaroslav V., „*Serbian Golgotha*“ in the Eyes of G. N. Trubetskoy and V. A. Artamonov, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 242–255.
- Вишњаков, Јарослав, *Српски добровољци у Русији 1916–1917.*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Росийской академии наук, 2017, 183–214.
- Војиновић, Коста, *Жив се не предајем!!! : дневник Костије Војиновића Косовца од 1916. до 1917. године*, приредила Божица Младеновић, Ниш : Талија издаваштво : Филозофски факултет, 2017, 300 стр.
- Волш, Даглас, *Са Србима на Солунском фронту*, [превео са енглеског Бранко Момчиловић], 1. изд., Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 207 стр.

- Vučetić, Biljana, „*Out of the East Christ Came*“: *Serbia in the Eyes of American Women in the Great War*, ИЧ 66 (2017), 437–452.
- Глишовић, Душан, *Иво Андрић : историја и поетики : у рлоу ироучавању јуо-словенских и српских поетичких и културних односа са Немачком, Аустро-Угарском и Аустријом*, Београд : Службени гласник, 2017, 318, XIV стр.
- Gološ, Hivzo, *Srez štavički (1912–1914)*, NZ 40 (2017)[št.2018], 41–63.
- Груден Милентијевић, Ивана, *Оружје српске војске током Првој светској рату*, ЛЗ 57 (2017), 139–146.
- Gulić, Milan, *Dalmatia in 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 190–209.
- Gulić, Milan, *Jugoslovenske kraljevske diplomate u Poljskoj 1919–1939*, u: *Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgość, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 53–74.
- Гулић, Милан, *Краљ Александар у Далмацији 1925. и 1929.*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана: Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 201–226.
- Дамјановић, Милош М., *Џин из Монџенеира - добровољац канадске војске у Првом светском рату Јово Почек*, Баштина 43 (2017), 105–118.
- Dévavári, Zoltán, *Violence as the Weapon of Political Parties. The Operation of ORJUNA and SRNAO in Vojvodina (1922–1924)*, Istraživanja 28 (2017), 147–170.
- Девеић, Немања Ж., *Покрећу Збор у Смедеревском крају 1935–1941*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедерево: Историјски архив у Смедереву, 2017, 157–169.
- Делић, Нино, *Аустроугарски војници чешког порекла у српском заробљеништву 1914–1915. Различита искуства и виђења*, у: Држава и политике управљања (18–20. век), уредник Петар В. Крстић, Београд: Историјски институт, 2017, 247–278.
- Демиан, Николета – Марков, Зоран, *Србин особенак у међурајном Темишвару: Франц Бранислав Мирчевић (1897–1983)*, Темишварски зборник 9 (2017), 107–125.
- Денда, Далибор, *Српска војска и руске трупе на Солунском фронту: историографија и саварност*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 113–127.

- Димић, Жарко, *Проблеми са смештајем породице и штаба генерала П. Н. Вранієла и руских избелица у Сремским Карловцима 1920–1922*, Рад Музеја Војводине 59 (2017), 91–100.
- Димић, Љубодраг, *Југословенско-чехословачке културне везе : (1918–1938) : њроклмовано и сиварно*, у: *Od Moravy k Moravě III*, edit. Václav Štěpánek a Ladislav Hladký, Brno : Maticе moravská ; Novi Sad : Matica srpska, 2017, 291–308.
- Dobaja, Dunja – Guštin, Damijan – Prebilič, Vladimir, *National Community during War in Multinational Empire: Slovenians Before and After Italian Declaration of War on Austria-Hungary in 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 210–227.
- Дракић, Гордана – Станковић, Урош, *Локална самоуправа у Краљевини Срба, Хрватиа и Словенаца*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 51, 4(2017), 1485–1503.
- Др Едвард В. Рајан *сјасилац Београда*, приредио Ратомир Дамјановић, 1. изд., Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 224 стр.
- Duarte, António Paulo, *The Portuguese Health Service in World War One: History and Memory*, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 36, 1/2 (2017), 92–110.
- Ђокић, Небојша, *Бујарска војска у окупираној Србији 1915–1918. јодине*, ЛЗ 57 (2017), 147–156.
- Ђокић, Небојша – Радовановић, Радован, *Сиварање Ваздухоловства Краљевине СХС и формирање рајине докјирине*, Записи 6 (2017), 113–126.
- Ђуровић, Драженко, *Сарајевска шјамја о сиварању Бановине Хрватјске и ѡреуређењу Краљевине Југославије 1939–1941*, Архив 18, 1/2 (2017), 75–92.
- Живановић, Милена, *Слика ѡследњеј руској цара код Срба у 20. веку*, у: *Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев*, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 259–282.
- Љивојиновић, Драгољуб Р., *Douglas Wilson Johnson : A Forgotten Member of the Royal Serbian Academy of Sciences*, *Balkanica* 48 (2017), 219–228.
- Живојиновић, Драгољуб Р., *Србија и југословенско ѡшјање у јовору Лојда Џорџа 5. јануара 1918*, у: *Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић*, Нови Сад: Матица српска, 2017, 311–324.
- Животић, Александар, *План реорјанизације шјабав Врховне команде срјске војске из 1918.*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 28–45.
- Љivotić, Aleksandar, *Polemics about Serbian Attempt to defend Macedonia in 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Be-

- ograd: Institut za strategijska istraživanja; Веџ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 119–130.
- Животић, Александар, *Руски ђак на челу Српској добровољачкој корпуса – генерал Михаило Живковић (1857–1930)*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славяноведения Российской академии наук, 2017, 85–112.
- Животић, Александар, *Распоред и јачина српске војске у позадини септембра 1915.*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 103–130.
- Живуловић, Жика, *Најред у оцабину : њробој Солунској фронтџа*, 2. допуњено изд., Београд : Интерпрес, 2017, 322 стр.
- Жутић, Никола, *Карађорђевићи и надбискуј Сџејинац 1934–1941.*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 243–270.
- Здравковић, Слађана, *Вакуфско њињање у Краљевини СХС – њример Лесковачкој вакуфа*, ЛЗ 57 (2017), 171–180.
- Иванковић, Младенка, *Прејлед развоја јеврејских омладинских орјанизација у међурајној Јујославији*, ТИ 2 (2017), 115–131.
- Илић, Драгић, *Свешњеник Љубодрај Јовановић у аустријском заробљенишњиву*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Беџић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 67–68.
- Илић Марковић, Гордана, *Рода Рода : српски дневник извешњача из Првој свејској рајџа : Рајџни њресбиро Аустроујарске монархије*, 1. изд., Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 293 стр.
- Исић, Момчило, *Економске њрилике сељашњива у Расинском срезу њтридесетњих јодина 20. века*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Беџић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 115–128.
- Исић, Момчило, *Основно школњиво у крушевачком крају : 1914–1941.*, Београд : Институт за новију историју Србије, 2017, 441 стр.
- Исић, Момчило, *Предреволуционарно и револуционарно сњање у Русији (септембар, октобар 2017) – виђење Милоша Московљевића*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славяноведения Российской академии наук, 2017, 283–310.
- Jacek Lis, Tomasz, *Delatnost Lige poljsko-jugoslovenskih друштџава и међуратном periоду*, у: Jugoslavija i Poljska u XX веку: међународни тематски зборник са кон-

- ferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawruszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 115–128.
- Јашовић, Предраг – Петковић, Ђорђе, *Прилої истраживању рада окупациске шћамћарије у Крушевицу (1916–1918)*, у: Загплата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 93–100.
- Јовановић, Мирослав, *Призренски гимназијалци и археолошка ископавања манастира Свети Арханђели код Призрена 1923. године*, Косовско-метохијски зборник 7 (2017), 121–130.
- Joksimović, Aleksandar, *L'Association sportive "Sokol", vehicule de l'identite nationale en Europe Centrale et en Europe du sud-est - sportnation- nationalisme*, Весник ВМ 44 (2017), 225–231.
- Carbone, Flavio, *The Royal Carabinieri during the First World War: Myth and Reality*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 294–304.
- Кіćовић, Драгомір М. – Секулић, Милисав С., *Пуниша Раčić и/ли о заблудата и диобата*, 2. допуњено изд. (1. изд. у издању Света књиге), Beograd : Svet knjige, 2017, 586 стр.
- Ковић, Милош, *Трубрици и Срби: иприлої ироучавању ећничких стереотипића (1915–1916)*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 347–358.
- Kolaković, Aleksandra, *War an Propaganda in 1915: French Intellectuals and Actualization of Serbian Issues*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 330–352.
- Костић, Нина, *Законодавна акћивност Народне скупшћине Србије на Крфу 1916.*, ЛЗ 57 (2017), 127–138.
- Кошутић, Владета Р., *Док су Солунци још јоворили : записи Владетје Р. Кошутића*, приредио Недељко Богдановић, 2. изд., Beograd : Чигоја штампа, 2017, 117 стр.
- Краус, Алфред, *Узроци нашеї поразе : усјомене и расућивање из светскої раїћа*, [дело превео са немачког оригинала Чедомир Јањчић], 1. изд., Нови Сад : Прометей ; Beograd : Радио-телевизија Србије, 2017, 411 стр.
- Кривокапић Јовић, Гордана, *Зашићо Јујославија? Преоријентација Србије од Русије ка Француској*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимо-

- фејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славяноведения Российской академии наук, 2017, 387–406.
- Крунић, Милутин, *Расцепа Србија : ѿчепаак*, превео и приредио Милан Ранђе-ловић, 1. изд., Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 171 стр.
- Kubiak, Krzysztof, *Cautious Waiting – Campaign 1915 in the Baltic Sea*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 75–85.
- Кузмичева, Људмила, *Карађорђевићи и крај династије Романов*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славяноведения Российской академии наук, 2017, 141–164.
- Лазић, Мирослав П., *Обележавање 500-годишњице од зидања смедеревског града у Смедереву 1930. године*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедерево: Историјски архив у Смедереву, 2017, 135–156.
- Latinović, Goran, *Jugoslovensko-italijansko pomorsko rivalstvo na Jadranskom moru 1919–1929.*, *Istorija* 20. veka 35, 2 (2017), 59–70.
- Лагиновић, Горан, *Трси у јујословенско-италијанским економским односима између два свјетска раја*, Зборник МС за историју 96 (2017), 109–122.
- Лукић, Александар П., *Изборне борбе за констиуанту у Смедеревском крају 1920. године*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедерево: Историјски архив у Смедереву, 2017, 15–28.
- Максимовић, Небојша, „Самоуправа” о уређењу Краљевине СХС од избора за Уставојворну скупшину до усвајања Видовданског устава, Зборник радова Правног факултета у Нишу 77 (2017), 205–221.
- Малешевић, Небојша, *Дјеловање комуниста на Београдском универзитету и Православном богословском факултету између два свјетска раја*, ЦС 14 (2017), 371–390.
- Малешевић, Небојша, *Српски црквени часописи о организацији, ширењу и дјеловању комунизма у Краљевини Јујославији (1920–1940)*, *Теме* 41, 2 (2017), 407–423.
- Малешевић, Небојша, *Учење и кријика комунизма у српским црквеним часописима између два свјетска раја у Краљевини СХС/Јујославији (1920–1940)*, *Српска теологија данас* 8 (2016), уредник Радомир В. Поповић, Београд: Православни богословски факултет, 2017, 215–224.

- Мандић, Слободан, *Руска емиграција и 1917. година у фондовима Историјској архива Београда: учесници Фебруарске револуције у Београду*, Годишњак ДИ 24, 2 (2017), 83–97.
- Марковић, Душан – Мићић, Срђан, *Сусрећи краља Александра и краља Бориса од септембра до децембра 1933. године*, ТИ 1 (2017), 175–198.
- Марковић, Никола, *Слика Немачке и Немаца у Србији током 1914–1918. године*, 1. изд., Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 377 стр.
- Marković, Slobodan G., *Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War*, Balcanica 48 (2017), 143–190.
- Мијатовић, Бошко, *Novčano-kreditni poslovi Narodne banke Srbije 1914–1915.*, Istorija 20. veka 35, 2 (2017), 39–58.
- Миладиновић, Предраг, *Ваздухопловство Војске краљевине СХС у тушењу арнаутске побуне у борбама на албанском ираничном фронту 1920.*, Записи 6 (2017), 127–133.
- Милановић, Јасмина, *Краљица Марија Карађорђевић и Женско друштво 1922–1941.*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијевић, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 227–242.
- Milanović, Jasmina, *Regionalna ženska udruženja – Mala Antanta žena i Jedinstvo slovenskih žena*, у: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawrzeszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgość, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 19–40.
- Милетић, Марко, *Утврђивање граница Краљевине Југославије (1935–1941)*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 71–91.
- Милићевић, Милић Ј. – Борозан, Игор, *Бишка на Лејешу (код Чеврнџије) као постојницај визуелној уобличавања једној месџа у међурајном периоду*, ИЧ 66 (2017), 452–476.
- Милкић, Миљан, *Анијажовање српске војске на њољојривредним радовима 1914. и 1915. године*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Балдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 245–262.
- Милкић, Миљан, *Рајни њуј војној свештеника. Свештозар Ивошевић у Првом свешком рају*, Мешовита грађа 38 (2017), 129–152.
- Milkić, Miljan, *From Ottoman Vassals to Serbian Soldiers: Muslim Population in Serbian Army 1914–1915*, in: The Great War in 1915, edited by Dalibor Denda, Mario

- Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 315–324.
- Милорадовић, Горан, *Велики и мали. Деловање Хрвајске стјранке љрава у Руској царевини до Октобарске револуције*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 313–346.
- Милошевић, Боривоје, *Национални љокрејии и љолийичке љрилике у Бањој Луци и околини у вријеме стјварања јујословенске државе*, Зборник МС за историју 96 (2017), 75–90.
- Митровић, Душан Б., *Основно школстјиво у Подунавском срезу између два свејска рајта*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедерево: Историјски архив у Смедереву, 2017, 75–98.
- Митровић, Јован, *Kofferbesitzer-I на љривременом раду у војном љенералном љувернману у Србији - Констјантин Костја Херман и Иван Ковачић*, Весник ВМ 44 (2017), 31–40.
- Мићић, Срђан Б., *Јујословенске краљевске дијломаљие и аљашеи из смедеревској краја*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедерево: Историјски архив у Смедереву, 2017, 47–74.
- Михајловић, Мила, *Италијански морнари за српску војску : залог љуманости и одисеји пакла (1915 – 1916)*, Београд : Љгоја штампа, 2017, 249 стр.
- Михајловић, Мила, *Културно памћенје трћцанских Срба*, Рим : Италијанско-српско друштво “Oltre il mare” ; Нови Сад : Media art content, 2017, 269 стр.
- Михајловић, Мила, *Посејта захвалностии рејенљта Александра Карађорђевића и Срјске владе Иљалији: март 1916.*, у: Карађорђе и љегово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 163–182.
- Мицић, Милан, *Срјски ољтанљии из Мађарске у колонизацији Срема (1920–1941)*, Споменица ИАС 16 (2017), 48–61.
- Младеновић, Божица, *Два нарајљивна извора о Тојличком усљанку*, Мешовита грађа 38 (2017), 225–238.
- Младеновић, Божица, *Љубав у доба Тојличкој усљанка 1917. љодине: Костја Војновић и Сљанка Пејровић Димић*, Српске студије 8 (2017), 360–366.
- Младеновић, Божица, *Тојлички усљанак : 1917*, Нови Сад : Прометей ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 521 стр.

- Мунић, Милош З., *Прилози исцртаживању биографије и политичке улоге смедеревској председника др Живадина Стефановића Сомборца*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедеревско: Историјски архив у Смедереву, 2017, 99–116.
- Надовеза, Бранко, *Радикали и масонерија у Краљевини Југославији*, Баштина 42 (2017), 87–103.
- Никифоров, Константин, *Први светски рат као граница две епохе*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Росийской академии наук, 2017, 47–60.
- Опачић, Петар, *Солунски фронт: Зејтинлик*, 1. изд., Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2017, 282 стр.
- Pavlaković, Vjeran, *Yugoslavs in the Spanish Civil War*, 2. изд., Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2017, 108 str.
- Павловић, Живко Г., *Рат Србије са Аустро-Угарском, Немачком и Бујарском 1915. године*, приредили Видосав Ковачевић и Зоран Јаковљевић, Београд: Медија центар «Одбрана», 2017, XLV, 955 стр.
- Павловић, Живко Г., *Студије о балканским ратовима*, [уредник Ратко Вукелић; предговор написао и приредио Александар Животић], Лазаревац: Библиотека «Димитрије Туцовић»: Организација резервних војних старешина Градске општине Лазаревац, 2017, 282 стр.
- Павловић, Марко, *Канцел њараџаф Видовданској усћава*, *Анали Правног факултета у Београду* 65, 3 (2017), 28–49.
- Pavlović, Momčilo, *Vidovdanski atentat u Sarajevu 1914. godine*, 1. изд., Beograd: Друштво историчара Србије „Stojan Novaković”; Индија: VAF Group, 2017, 191 str.
- Панић, Жарко, *Зајисници о одузимању црквених звона у Жабљу за време Првој светској рату*, *Споменица ИАС* 16 (2017), 86–94.
- Paoletti, Ciro, *Logistical and Political Reasons for the Italian Neutrality and the Italian Involvement in World War I, July 24 1914 – May 24 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 35–55.
- Pashalidou, Efpraxia S., *Defending Neutrality all through 1915. An Account of Hellenic Dilemmas and Policies*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 24–34.
- Peaty, John, *The Sinai Campaign. The Attack on the Suez Canal 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 69–74.
- Перишић, Мирослав, *Да ли је Ајисово писмо њоуздан историјски извор?* у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова,

- главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 65-84.
- Перовић, Латинка, *Революционарно наслеђе Русије 19. века: ушницај у Србији и њејова изученостј у срјској истјориојрафији*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 131-140.
- Петровић, Драган, *Краљевина Југославија и СССР : 1935-1941*, Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2017, 496 стр.
- Петровић, Огњан, *Авио-такси Де Хевиленд Фокс Моџ*, Записи 6 (2017), 134-149.
- Петровић, Огњан, *Ениџа „Олуј”*, Весник ВМ 44 (2017), 207-212.
- Петровић, Огњан, *Ловачки авион Икарус ИК-2*, Весник ВМ 44 (2017), 97-137.
- Пилиповић, Радован, *Узроци и разлози њревраћа у Русији 1917. у срјској црквеној љублицистјици 20-тих јодина 20. века*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 165-182.
- Pollmann, Ferenc, *The Fall of Belgrade 1915 – seen from the North*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 276-279.
- Попара, Есад, *Војничка љозоришћа у рајџу*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 175-178.
- Попара, Есад, *Просветјни и црквени живој у селима долине Рибарске реке од 1916. до 1918. јодине*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 201-214.
- Попара, Есад, *Тојлички усјанак у селима долине Рибарске реке*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 101-114.
- Попов, Душан Ј. – Попов, Дејан, *Срјска вероисјоведна школа у Нађвали 1919-1946*, Темишварски зборник 9 (2017), 61-90.
- Поповић, Љуба – Попара, Есад, *Велики Шиљејовац љод влашћу окујашјора од 1916. до 1918.*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 69-86.

- Поповић, Никола, *Идеја о истовременој офанзиви са „Румунској” и Солунској фронтима 1916. године*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејевић, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Росийской академии наук, 2017, 61-64.
- Пузовић, Владислав, *Иларион Зеремски и Иринеј Ђурић на Московској духовној академији : прилој историји формирања српске бојословске елиџе у Русији*, Зборник МС за друштвене науке 68, бр. 162 (2017), 251-266.
- Пузовић, Предраг, *Страдање свештеника током Првој светској рати на југручју Пакрачке и Биџољске епархије*, Богословље 76, 1 (2017), 151-158.
- Radovanović, Milan, *Bugarska okupacija Srbije u Velikom ratu : (poštanska istorija)*, Beograd : M. Radovanović, 2017, 155 str.
- Radoeva, Snezhana, *Bulgaria and Serbia in Colonel Vladimir Laksas's Reports (September – November 1915)*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 177-189.
- Радојевић, Мира, *Јован Цвијић и Југословенска демократска лига (1918-1919)*, Зборник МС за историју 95 (2017), 47-70.
- Радојевић, Мира, *Чешке теме у Српском књижевном гласнику : (1920-1938)*, у: *Od Moravy k Moravě III*, edit. Václav Štěpánek a Ladislav Hladký, Brno : Maticе moravská ; Novi Sad : Matica srpska, 2017, 237-259.
- Ракић, Хранислав, *Културна панорама Власојинца 1938-1940*, ЛЗ 57 (2017), 181-190.
- Рафаиловић, Јелена, *Имовинска карија др Гедеона Дунђерској 1933. године*, Годишњак ДИ 24, 3 (2017), 101-108.
- Рашић Михајловић, Катарина, *Указ јресџолонаследника јринца Александра Карађорђевића о уједињавању Српске јравославне цркве 1920. године и васјосџављање Пајријаршије Српске јравославне цркве јосле Првој светској рати*, Српска теологија данас 8 (2016), уредник Радомир В. Поповић, Београд: Православни богословски факултет, 2017, 251-256.
- Ристић, Иван, *Антијугословенско деловање ВМРО-а из Бујарске (1923-1924): сјољнойолијички и безбедносни аспект*, Зборник МС за историју 96 (2017), 91-108.
- Ристић, Иван, *Југословенско-бујарска конференција у Нишу 1923. године (Нишки сјоразум)*, Архив 18, 1/2 (2017), 48-64.
- Ристић, Иван, *Смрт, страдање и сећање : Прилој јроучавању јолијичке ујојребе смрти, страдања и колективної памћења на јримеу српско-бујарских односа јосле Првој светској рати*, ТИ 2 (2017), 37-57.
- Ristanović, Rade, *Jugoslovenska štampa o majskom рици и Poljskoj 1926*, u: *Jugoslavija i Poljska u XX veku: међународни тематски зборник са конференције Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju

- i međunarodne odnose, Bidgošč, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 41–52.
- Ристановић, Раде, *Орјанизовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939–1941)*, *Годишњак ДИ* 24, 3 (2017), 51–78.
- Рол, Џон, *Пути у Сарајево : Кајзер Вилхелм II и узроци Првој светској рати*, превео са енглеског Вељко Станић, Београд : Clio : Медија центар „Одбрана”, 2017, 169 стр.
- Semenev, Konstantin, *Allah's Riders: Combat Operations of the Caucasian Native Mounted Division in the Carpathians in January-March 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Веџ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 305–314.
- Силкин, Александар, „*Великосрпска хејемонија*” и *тешка судбина „несрпских наорога” у Краљевини СХС/Југославији: од докумената Коминтерне до савремене руске историографије*, у: Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славяноведения Российской академии наук, 2017, 407–424.
- Симић, Бојан В., *Делатност Милана Јовановића Стојимировића у периоду владе Милана Стојадиновића (1935–1939)*, у: Смедеревски крај 1918–1941: зборник радова научног скупа, главни и одговорни уредник Данијела Милошевић, уредници зборника Александар Кадијевић, Слободан Бјелица, Смедереве: Историјски архив у Смедереву, 2017, 117–134.
- Simić, Bojan, *Poseta Milana Stojadinovića Italiji decembra 1937.*, *Istorija* 20. veka 35, 2 (2017), 71–79.
- Simić, Bojan, *Poseta pukovnika Jozefa Beka Jugoslaviji maja 1936. godine*, u: *Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošč, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 129–142.
- Stanković, Branislav, *Suffering of Šabac and Mačva in the Great War : (during the first invasion in 1914)*, [translation Hadži Zoran Protić], Šabac : National Museum, 2017, 122 str.
- Станковић, Недељко Д. – Абидовић, Албина Е., *Велики рат 1914–1918: узроци, последице, тумачења*, Баштина 43 (2017), 201–208.
- Станковић, Славољуб Тале, *Пуковник Бојин Влаховић, носилац Карађорђевог звезде са мачевима четвртог реда, вишез који је први ушао и ослобођени Ниш 1918*, ЛЗ 57 (2017), 157–170.
- Стефановић, Душан П., *Дневник из 1914.*, приредио Александар Животић, Београд : Медија центар „Одбрана”, 2017, 800 стр.
- Стојић, Биљана, *Искушења француско-руског савезништва у 1915. години*, Мешовита грађа 38 (2017), 181–202.

- Стојић, Биљана, *Морис Палеолог (1859–1944) – последњи француски амбасадор у царској Русији*, ИЧ 66 (2017), 477–507.
- Stojić, Biljana, *French Military Missions in Serbia during 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 256–275.
- Тарпо Сеппинен, Илка, *Finland in 1915: A Nation did not know, that it as preparing for a Civil War*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 56–68.
- Теодосић, Драган, *Документи о организацији Тајног редарства на територију Бачке, Баната и Барање 1919–1923*, Архив 18, 1/2 (2017), 252–271.
- Тимофејев, Алексеј – Пиљак, Милан, *Руска револуција 1917. у очима Краљевине = Русская революция 1917 г. глазами Королевства Сербии*, Београд : Институт за новију историју Србије ; Вишеград : Андрићев институт, Одјељење за историју, 2017, 406 стр.
- Timofeev, Alexey, *Russian Strategic and Tactical Goals in the Balkans in 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 231–241.
- Тимофејев, Алексеј, *Фебруарска револуција 1917. у очима Краљевине Србије*, у: *Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев*, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 215–258.
- Томсон, Луј Л., *Повлачење из Србије : (октобар - децембар 1915)*, приредили Бранислав Станковић, Мирко Пековић, Гордана Буловић; [превод Милицав А. Иванишевић ; фотографије Риста Марјановић, скице Васа Ешкичевић], Београд : Војни музеј : Медија центар „Одбрана” ; Нови Сад : Музеј града Новог Сада ; Шабац : Народни музеј, 2017, 181 стр.
- Трајковић, Верољуб, *Моравска дивизија II позива у Бици на Јагру 1914. године*, ЛЗ 57 (2017), 113–126.
- Trgovčević, Ljubinka, *Musae et Arma. Visual Artists during the 1914–1918 War*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Beč: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 133–146.
- Туцовић, Стеван Ј., *Рајни дневник љуковника Стевана Туцовића*, приредили Александар В. Савић, Ђорђе Пилчевић, Ужице : Историјски архив ; Чајетина : Библиотека „Љубиша Р. Ћенић”, 2017, 349 стр.
- Фракароли, Арналдо, *Србија у свом шрећем рају*, [превео с италијанског Иван Димитријевић], 1. изд., Нови Сад : Прометей ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 138 стр.

- Hadži-Jovančić, Perica, *Ergänzungswirtschaft, Grosswirtschaftsraum and Yugoslavia's responses to German economic theories and plans for the Balkans in the 1930s*, GDI 24, 2 (2017), 31–56.
- Хасиотис, Лукијанос, *Српско-јрчки односи : 1913–1918 : савезничке љредностии и љолийичка ривалсйва*, [превела са грчког Јасмина Томашевић], 1. изд., Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017, 534 стр.
- Herman Kaurić, Vijoleta – Dobrovšak, Ljiljana, *Life in Croatia in 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 165–176.
- Chorvat, Peter – Čaplovič, Miroslav, *Czechs and Slovaks in the Serbian Volunteer Units (1915–1916)*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 325–329.
- Christian Ortner, Mario, *Austro-Hungarian Army in 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 86–106.
- Шемјакин, Андреј, *Фебруарска револуција 1917. у Русији, Никола Пашић и Крфска декларација*, у: *Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови: тематски зборник радова, главни и одговорни уредник Алексеј Ј. Тимофејев*, Београд: Институт за новију историју Србије, Институт славјановедения Российской академии наук, 2017, 359–386.
- Stachelbeck, Christian, *The 11th Bavarian Infantry Division in the Battle of Gorlice-Tarnow 2 May 1915*, in: *The Great War in 1915*, edited by Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Beograd: Institut za strategijska istraživanja; Већ: Heeresgeschichtliches Museum, 2017, 283–293.

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И САВРЕМЕНО ДОБА

- Аврамовић, Зоран, *Срби и демократијизација Јујославије*, у: *Срби и пропаст Јујославије: приручник, Чедомир Антић и др.*, Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2017, 24–44.
- Алексић, Јован, *Ойшиће друшйивене љрилике у Косовској Миштровици од окуљације до кайишйулације Ишйалије (1941–1943)*, Баштина 42 (2017), 153–179.
- Антић, Чедомир, *Положај и сшйаиус српској народа уочи љраћанској раија*, у: *Срби и пропаст Јујославије: приручник, Чедомир Антић и др.*, Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2017, 115–130.
- Бербер, Стојан, *Сведок времена. Књ. 2, Јујословенска љолийичка криза : (1989–1991)*, Сомбор : Историјски архив : Удружење грађана „Раванградско пролеће” : Градска библиотека „Карло Бијелицки”, 2017, 429 стр.
- Бербер, Стојан, *Сведок времена. Књ. 3, Јујословенски љраћански раиј : (1991–1993)*, Сомбор : Историјски архив : Удружење грађана „Раванградско пролеће” : Градска библиотека „Карло Бијелицки”, 2017, 486 стр.

- Bešlin, Milivoj – Samardžić, Momir, *Soviet-Yugoslav Reconciliation as a Basis for Understanding Tito's Role in the Hungarian Revolution of 1956.*, Limes plus 1 (2017), 91–105.
- Biegański, Zdzisław, *Društvo poljsko-jugoslovenskog prijateljstva 1946–1949 (1951)*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 227–238.
- Biegański, Zdzisław – Szczytkowska, Joanna, *Poljsko javno mnjenje o bombardovanju Jugoslavije 1999. godine*, Istorija 20. veka 35, 2 (2017), 9–28.
- Богетић, Драган, *Југославија и борба алжирског народа за национално ослобођење 1954–1962*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 11–42.
- Bogetić, Dragan, *Jugoslavija i „Plan Rapacki”. Prilaz Jugoslavije i Poljske pitanju bezbednosti u Evropi*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 283–300.
- Bogetić, Dragan, *Sukob Titovog koncepta univerzalizma i Sukarnovog koncepta regionalizma na Samitu nesvrstanih u Kairu 1964.*, Istorija 20. veka 35, 2 (2017), 101–118.
- Бонџић, Драгомир, *Сингуленџи из Алжира у Југославију 1958–1965*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 124–142.
- Branko Vukelić: *Pisma iz tamnice : prepiska Branka Vukelića i njegove supruge Joško Jamasaki : 1941–45.*, priredio i preveo s japanskog Hiroši Jamasaki Vukelić, 1. izd., Beograd : Radio televizija Srbije, 2017, 275 str., [16] str. s tablama
- Bujwid-Kurek, Ewa, *Bilateralni ugovori u odnosima Republike Poljske i postjugoslovenskih država*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 513–529.
- Wawryszak, Paweł, *Poljsko-jugoslovenski odnosi 1968. godine*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 337–348.

- Белојић, Далибор, *Зетска дивизија у Априлском рату 1941.*, Баштина 42 (2017), 139–152.
- Белојић, Далибор, *Моравска дивизија у Априлском рату*, ЛЗ 57 (2017), 207–218.
- Wolsza, Tadeusz, *Sa sportom na ratnoj nozi. Odnos komunističkog establišmenta u posleratnoj Poljskoj, srednjoj i istočnoj Evropi prema razvoju sporta i fizičke kulture (izabrani primeri)*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 497–512.
- Vukman, Péter, *Political activities of ibeovci emigrants in Hungary (1948–1953)*, TI 3 (2017)[št. 2018], 35–58.
- Vuković, Igor, *An Order of Crime The Criminal Law of the Independent State of Croatia (NDH) 1941–1945*, Balcanica 48 (2017), 289–342.
- Вучетић, Радина, *Успосрљављање југословенске филмске сарадње са Африком*, Го-дишњак ДИ 24, 2 (2017), 57–81.
- Gašić, Ranka, *„Jugoslovenski Detroit” : automobilska industrija u Kragujevcu : 1953-1991*, 1. izd., Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2017, 227 str.
- Генерал Милан Негућ и домаћа ујрава у Србији 1941–1944. Јогине : научни јоиле-ги*, Београд : Музеј жртава геноцида, 2017, 191 стр.
- Грађански рат у Хрватској 1991–1995. : зборник радова. 13, Реферати са Научној скупи на тему „Споменичка баштина Срба на јогручју Републике Хрватске” (12. јун 2017)*, приредио Милојко Будимир, Београд : Удружење Срба из Хрватске : Српска читаоница „Др Јован Рашковић” ; Книн [тј.] Београд : Српско културно друштво „Зора”, 2017, 385 стр.
- Gruden-Milentijević, Ivana – Ozimić, Nebojša, *Društvo Crvenog krsta i niški koncentracioni logor u periodu Drugog svetskog rata*, [prevod na francuski Saša Miljković] = *La Societe de la Croix-rouge et le Camp de concentration de Niš dans la periode de la Deuxieme guerre mondiale*, [traduction par Saša Miljković], Niš : Narodni muzej = Musee National de Nis, 2017, 69 str.
- Gruden-Milentijević, Ivana – Ozimić, Nebojša, *Niški Jevreji u logoru Sajmište*, [prevod na francuski Saša Miljković] = *Les Juifs nichois dans le camp de concentration de Sajmište*, [traduction par Saša Miljković], Niš : Narodni muzej = Musee National de Nis, 2017, 49 str.
- Dajč, Haris – Ivanković, Mladenka, *British Perspective on Hungarian Revolution 1956.*, Limes plus 1 (2017), 75–88.
- Dajč, Haris, *Jews of Former Yugoslavia and Their Decline After Wars in Yugoslavia: Legal and Material Positions in Serbia, Croatia and Bosnia & Herzegovina 1991–2016*, БИГ 8 (2017), 117–135.
- Диклић, Момчило, *Конјрес Срба у Зајребу 1945. Јогине : од констипутивної на-рода до националне мањине*, Београд : Институт за европске студије : Удру-жење Срба из Хрватске, 2017, VI, 143 стр.

- Dimitrijević, Bojan B., *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo i protivvazдушna odbrana*, 1. izd., Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2017, 452 str.
- Димић, Љубодраг, *Ейилої: криза и расїад Јуїославије*, у: Срби и пропаст Југославије: приручник, Чедомир Антић и др., Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2017, 211–225.
- Димић, Љубодраг – Жутић, Никола, *Алојзије Сїейинац : држава, црква, надбискупї : (1934–1941)*, Београд : „Филип Вишњић”, 2017, 250 стр.
- Димић, Љубодраг, *Зайосїављање срїскої националної їиїања у Хрвайској 50-їих и 60-їих їодина 20. века*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 243–286.
- Димић, Љубодраг, *Јуїославија и Алжир 1961–1965*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 44–71.
- Dimić, Ljubodrag, *Plan „Gomulka” i stavovi jugoslovenskog државног i партијског врха о питању европске безбедности 60-тих година XX века*, у: Jugoslavija i Poljska u XX veku: међународни тематски зборник са конференције Југословенско-полјски односи у XX веку, уредници Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i међународне односе, Bidgošć, Друштво историчара Србије „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 301–322.
- Динчић, Александар, *Анїлоамериканци у Лесковачком и Врањском округу и сїасављење ваздухойловаца (1941–1944)*, ЛЗ 57 (2017), 237–260.
- Ђокић, Бојан, *Два докуменїа їоводом сїаљивања сїарої конака Пећке їаїїријаршије 1981. їодине*, ЦС 14 (2017), 391–403.
- Ђокић, Бојан, *Срїска Православна Црква о међуеїничким односима у Социјалистїичкој Ауїиономној Покраїини Косово у їериоду 1981–1985. ї.*, Теолошки погледи 50, 1 (2017), 115–148.
- Ђорђевић, Александра, *Друїарице и (не)їријаїїељице - учеїће Анїифаишїиичкої фронтїа жена Јуїославије у раду Међународне демократїске федерације жена 1945–1950*, Архив 18, 1/2 (2017), 146–163.
- Ђуреиновић, Jelena, *Reinterpretation of 7 July: From the Day When the First Insurgent Rifle Fired to the Day of the Outbreak of the Civil War*, ТИ 3 (2017)[шт. 2018], 59–84.
- Ђурић, Вељко Мишина – Марић, Никола, *Раїиички дом*, Београд : Медија центар Одбрана, 2017, 299 стр.
- Ђурковић, Миша, *Међународни чиниоци и расїад Јуїославије*, у: Срби и пропаст Југославије: приручник, Чедомир Антић и др., Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2017, 45–62.
- Жарковић, Петар, *Сийовска концепција јуїословенске сїољне їолиїиике: ДСИП у средииїїу унутїарїиїјских сїорења*, ТИ 1 (2017), 97–121.

- Живковић, Милутин, *Иниџејрисање Велике Албаније. Албанско-муслимански наџади на Србе у Штџавичком, Дежевском и Сјеничком срезу у јесен 1943. године*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 185–203.
- Živković, Milutin, *Pobratimski gradovi Loznica i Plock 1968–1991*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 447–464.
- Živković, Nikola, *Konrad Adenauer : karijera jednog državnika : istorija Nemačke i Evrope*, 2. dopunjeno izd., Beograd : Fondacija “Konrad Adenauer”, 2017, 234 str.
- Животић, Александар, *Југославија, Алжир и арајски свети 1954–1973*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 72–89.
- Żurek, Piotr, *Poljaci u četničkim odredima Draže Mihailovića*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 159–174.
- Žutić, Nikola, *Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji 1934–1946.*, 1. Izd., Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2017, 286 str.
- Zaćmiński, Andrzej, *Politička i propagandna aktivnost jugoslovenske informbirovske emigracije u Poljskoj 1948–1956*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 239–258.
- Zacharias, Michal Jerzy, *Putevi i bespuća revolucionarne misli. Slučaj Jana Vaclava Mahajskog i Milovana Đilasa*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 349–374.
- Злочини окујџџора и њихових јомајача у Војводини 1941–1945. VI јруја масовних злочина (Срем) : масовни злочини које је јочинио Анџџон Бауер и њејови сарадници, приредио Драго Његован, Нови Сад : Прометеј : Мало историјско друштво, 2017, 180 стр.
- Исић, Момчило, *Насџџанак и судбина Речника савременој срџскохрвајтској књижевној језика са језичким саветџџником јроф. др Милоша Московљевића*, ТИ 1 (2017), 123–153.

- Jakovina, Tvrтко, *American and British Diplomats in Yugoslavia on Hungarian Revolution of 1956.*, Limes plus 1 (2017), 43–72.
- Један њредлої за ресїиїицију кулїурних добара њосле Друїої свейскої раїа*, Го-дишњак ДИ 24, 1 (2017), 83–88.
- Јевтовић, Зоран, *Медијски раїи ѡроїив Срба и Јуїославије*, у: Срби и пропаст Ју-гославије: приручник, Чедомир Антић и др., Београд: Завод за уцбенике, Службени гласник, 2017, 63–92.
- Jovanović, Milomir, *Zločini bez kazne : Čačani pali u Drugom svetskom ratu*, Čačak : М. Јovanović, 2017, 424 str.
- Јовановић, Мирослав, *Лука Мирић у одбрани ћирилице и Срїискої кулїурної друшїтва Просвїеїа у Хрвайској*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 101–110.
- Јуїославија-Сједињене Америчке Државе : сусреїи и разїовори највиших званични-ка Јуїославије и САД : 1955–1980*, приредили Миладин Милошевић, Драган Богетић, 1. Изд., Београд : Архив Југославије, 2017, 470 стр.
- Кежић, Данијел, *Полиїичке ѡследице економских реформи 60-их їодина у СФРЈ. Од дезинїеїрације економскої сисїема до конфедерализације Јуїославије (1961–1971)*, ТИ 2 (2017), 11–36.
- Ковачевић, Јелена, *Орїанизација КПЈ у Баїиној Башїи ѡїїкрај 1941. їодине*, УЗ 41(2017), 95–103.
- Кољанин, Милан, *Полиїичка уїоїреба екїилозије у Смедереву 5. јуна 1941. и „коначно решење јеврејскої ѡїїања”*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 147–164.
- Kosman, Mihael M., *Savezna Republika Nemačka i raspad Jugoslavije*, у: Jugoslavija i Poljska u XX veku: међнародни тематски зборник са конференције Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i међнародне односе, Bidgošć, Друштво историчара Србије „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 429–446.
- Крестић, Василије Ђ. – Радојевић, Мира, *Јасеновац*, [преводилац Марија Радова-новић]. - Београд : САНУ, 2017, 104 стр., [19] стр. с таблама
- Кривошејев, Владимир, *„Данас је вашар у Ваљеву и ѡосейїа је музеју била обимна” : Дневник заїажања ѡосейїе Народног музеју Ваљево од 1. авїусїа 1961. до 30. айрила 1962. їодине*, Годишњак ДИ 24, 2 (2017), 69–82.
- Krstić, Jovan, *Failed Judiciary Reform Instead of Iustration in Judiciary*, Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae 36, 1/2 (2017), 55–75.
- Крчмар, Филип – Гебелс, Јозеф, *Јуїославија и Јуїословени у свейлу Дневника Јозе-фа Гебелса (1939–1941)*, Споменица ИАС 16 (2017), 131–155,
- Крчмар, Филип, *Тодор Манојловић и њеїово наслеђе у зрењанинским усїановама кулїуре*, Рад Музеја Војводине 59 (2017), 119–131.

- Lajbenšperger, Nenad, *Presenting and Establishing the Number of Yugoslav Casualties of World War II from Liberation until 1951.*, TI 3 (2017)[št. 2018], 143–166.
- Likianow, Malgorzata – Maciejewski, Marcin, *Attitudes towards Lusatia and its Heritage in Polish Historical and Sociological Perspectives*, Istraživanja 28 (2017), 189–205.
- Лукић, Милован, *Село Злодол и Лукићи у њему у XX и почетком XXI века*, УЗ 41(2017), 105–163.
- Љубљанац, Светлана, *Експропријација Јарковаца - њосега Сремских Карловаца*, Споменица ИАС 16 (2017), 182–189.
- Манојловић, Јелена, *Однос Југославије према уједињењу Еџипта и Сирије у Уједињену Арајску Рейублику*, Архив 18, 1/2 (2017), 185–210.
- Манојловић, Милка – Манојловић, Марко, *Историјски пресек и анализа судских процеса уочиив Архиејскоја охридској і.і. Јована, Ејскоја, свешћенствва, монаштва и верној народа Православне Охридске Архиејскојије, у периоду 2002–2016. године*, Српска теологија данас 8 (2016), уредник Радомир В. Поповић, Београд: Православни богословски факултет, 2017, 237–250.
- Маринковић, Александар, *Распад југословенске државе као тема у настави историје*, у: Срби и пропаст Југославије: приручник, Чедомир Антић и др., Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2017, 13–24.
- Масалушић, Борко, *Посејта Јосија Броза Тита Индонезији 1958. године*, Архив 18, 1/2 (2017), 212–226.
- Менковић, Мирјана, *Српска културна баштина на Косову и Метохији 1999–2017: између евројске праксе и политичке злоупотребе*, Косовско-метохијски зборник 7 (2017), 131–153.
- Mesarovich, Alexander, *Hungarian Kaleidoscope: The 1956 Hungarian Revolution in the Dense Network of International Connections*, Limes plus 1 (2017), 23–39.
- Мијатов, Никола, *Југословенски сироти у служби јачања одбрамбене моћи земље 1945–1950.*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 156–172.
- Миладиновић, Предраг, *Ваздухојловство у ослобођењу Србије 1918. године*, Весник ВМ 44 (2017), 75–95.
- Milašinović, Arsen, *Die Militäroperation Južni potez 1995.*, Istorija 20. veka 35, 1 (2017), 163–190
- Milikić, Ratimir, *Dodele odlikovanja Kraljevine Jugoslavije u emigraciji 1941–1945.*, Istorija 20. veka 35, 2 (2017), 85–99.
- Миликић, Радомир, *Између Европе и несврћаности : Југославија и Савет Европе : 1960–1980*, 1. изд., Београд : Институт за савремену историју : Академска мисао, 2017, 244 стр.
- Milikić, Ratimir, *Pristupanje Jugoslavije i Poljske Savetu Evrope. Sličnosti i različitosti*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut

- za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 259–282.
- Милић, Данило, *Међународна афирмација ФЛН и дојринос Југославије*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 180–187.
- Milićević, Nataša, *Ausweis, Guards and Borders: Travelling of the Middle Class in Occupied Serbia 1941–1944.*, ТИ 3 (2017)[шт. 2018], 85–110.
- Милићевић, Наташа, „Хлеб насушни”: Дирекција за снабдевање сџановништва *прага Београда (ДИРИС) 1941–1943*, ВИГ 47, бр. 2 (2017), 165–183.
- Милкић, Миљан, *Југословенско-италијански преговори о решавању питања окупације након Другог светског рата*, ТИ 1 (2017), 75–96.
- Милошевић, Татјана, *Обнова војне сарадње САД и СФРЈ 1970–1974.*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 257–282.
- Мирковић, Ена, *Благоје Нешковић и политика обавезног обука (1945–1952)*, Годиншњак ДИ 24, 3 (2017), 79–99.
- Мраовић, Маријана, *Писање колаборационистичког листа Ново време о војној и политичкој ситуацији у НДХ 1941–1944. године*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 131–146.
- Nikolić, Kosta – Dobrivojević, Ivana, *Creating a Communist Yugoslavia in the Second World War*, Balcanica 48 (2017), 243–267.
- Николић, Коста, *Кули светле смрти у социјалистичкој Југославији*, Зборник МС за друштвене науке 68, 164 (2017), 621–632.
- Николић, Коста, *Савезници и питање монархије у Југославији на крају Другог светског рата*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијевић, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 271–292.
- Nikolić, Kosta – Stambolija, Nebojša, *Saradnja srpske i poljske antikomunističke emigracije u Velikoj Britaniji posle Drugog svetskog rata*, у: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgošć, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 175–186.
- Obradović, Marija, *Hronika tranzicijskog groblja : privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989–2012 : ekonomsko-istorijska analiza*, Beograd : Nova srpska politička misao : Institut za noviju istoriju Srbije, 2017, 579 str.
- Огњевић, Александар, *31. Ваздухопловна група 2. Ловачког корпуса Ваздухопловства војске Краљевине Југославије у Априлском рату 1941. године*, Записи 6 (2017), 150–168.

- Озимих, Небојша, *Радојица Сџанковић и Драјиша Цветковић: љубавници међу народима који јо никада неће бити*, ЛЗ 57 (2017), 261–270.
- Pavlović, Momčilo, *Rad Društva poljsko-jugoslovenskog prijateljstva 1946–1948*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgość, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 203–226.
- Павловић, Момчило, *Укидање монархије у Југославији*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијев, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 293–326.
- Pantić, Rade, *Elitno i popularno u jugoslovenskoj filmskoj kulturi 1945–1965*, Istorija 20. veka 35, 1 (2017), 101–122.
- Пејчиновић, Милица, *Че Гевара у Југославији 1959. љубави и познавању својих ствари*, ВИГ 47, бр. 2 (2017), 235–256.
- Петровић, Драган, *ФНР Југославија и Алжирски рай*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 143–162.
- Петровић, Ивана, *Сведочења о мађарској љубавној полицији у Новом Саду*, Споменица ИАС 16 (2017), 174–181.
- Петровић, Небојша, *Пројекат СПЦ у Војводини после Другог светског рата*, Споменица ИАС 16 (2017), 62–72.
- Petrović, Nenad, *Ubistvo turskog ambasadora u Beogradu 1983. godine i jugoslovensko-turski odnosi*, Istorija 20. veka 35, 2 (2017), 119–133.
- Петровић-Тодосијевић, Соња, *Однос Градског љубаварства у Шајцу љубави имовини шабачких Јевреја и Јевреја из кладовског љубаварства 1941–1944.*, ТИ 2 (2017), 133–154.
- Поповић, Андрија, *Сведочење народног хероја Петра Мајића о антифашистичкој борби у Другом светском рату*, Споменица ИАС 16 (2017), 156–173.
- Preisпитивање Srebrenice : zbornik radova sa naučno-stručnih skupova o Srebrenici 2015. i 2016. godine*, [urednici Nenad Antonijević, Aleksandar Pavić], Beograd : Muzej žrtava genocida : Fond Strateške kulture Moskva, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, 2017, 191 str.
- Радиновић, Радован, *Војни аспекти разбијања Југославије*, у: Срби и пропаст Југославије: приручник, Чедомир Антић и др., Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2017, 131–184.
- Радовановић, Милан, *Емиграција јеврејске деце из Југославије у Израел (1945–1952) - четири личне историје*, ТИ 2 (2017), 155–174.

- Радовановић, Милан, *Зайисник са 51. седнице извршног одбора савеза јеврејских вероисповедних ошћина Југославије, одржане 22. јула 1949.*, Годишњак ДИ 24, 2 (2017), 125–132.
- Радовановић, Милан, *Организована емиграција кинишала - „Збирни рачун репатрираца за Израел” 1948–1952*, Архив 18, 1/2 (2017), 164–183.
- Radovanović, Milan, *Hello, goodbye - Farewell Ceremonies as Part of Organized Jewish Emigration from Yugoslavia to Israel (1948–1952)*, Годишњак ДИ 24, 1(2017), 47–67.
- Радојевић, Мира, *Емигрантска влада Краљевине Југославије и мађарски злочини у Бачкој (1941–1944)*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крстић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 553–586.
- Радојевић, Мира, *Из јеврејске Саве Косановића*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 87–100.
- Ракић, Игор, *Демонстрације у јеврејском крају 27. марта 1941.*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 179–186.
- Ракић, Игор, *Извор за проучавање бујарског полицајског апарата у окупираном Пирошу 1941–1944.*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 199–200.
- Раковић, Александар, *Мјузикл Коса у Ашелеу 212 (1969–1973)*, ТИ 2 (2017), 85–114.
- Раковић, Александар, *Улога религијског интвенционизма у распаду Југославије*, у: Срби и пропаст Југославије: приручник, Чедомир Антић и др., Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2017, 93–114.
- Rahić, Esad, *Sandžak tokom Drugog svjetskog rata*, NZ 40 (2017)[št.2018], 9–40.
- Rypel, Agnieszka, *Multikulturalnost kao smisao postojanja? O nacionalnom identitetu jugoslovenskog pisca Ive Andrića*, у: Jugoslavija i Poljska u XX veku: међународни тематски зборник са конференције Југословенско-пољски односи у XX веку, уредници Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Београд: Институт за савремену историју, Институт за историју и међународне односе, Бидгошћ, Друштво историчара Србије „Stojan Novaković”, Београд, 2017, 465–480.
- Ристановић, Петар, *Уштреба зашаве албанске народности у Социјалистичкој Југославији 1968–1989*, ЛЗ 57 (2017), 271–290.
- Ристић, Дејан Ђ., *Прва шосећа председника Републике Јосипа Броза Тита ДНР Алжир 1965. године*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 163–169.

- Ристовић, Милан, *Између „жрџиве у крви” и најважнијеј „савезничкој дојриносa” : Трећи рајх и његово ујужоисточноевројске нафџие у Друјом светјском рајџу (с њосебним осврџиом на бријтанске и америчке анализе)*, ТИ 1 (2017), 11–46.
- Samardžić, Nikola, *Yugoslavia and the Hungarian Uprising 1956: Dilemmas and Controversies*, Limes plus 1 (2017), 107–123.
- Самцевич, Андрей Андреевич, *Полицейский батальон фон Семенова - „образцовая часть” русских фольксдойче*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 137–155.
- Селинић, Слободан, *Државна безбедност и српским њисцима националистима крајем шездесетих и њочетком сегамдесетих јодина ХХ века*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 173–191.
- Selinić, Slobodan, *Josip Broz Tito i sporovi oko jezika u Jugoslaviji 1967.*, Istorija 20. века 35, 1 (2017), 149–166.
- Селинић, Слободан П., *Јосип Броз у Железнику 1962. и 1973. јодине*, Годишњак града Београда 43–44 (2016/2017), 117–132.
- Selinić, Slobodan, *Restitucija jugoslovenske imovine iz Poljske после Drugog svetskog rata*, u: *Jugoslavija i Poljska u XX veku: међународни тематски зборник са конференције Југословенско-полјски односи у ХХ веку*, уредници Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Београд: Институт за савремену историју, Институт за историју и међународне односе, Бидгошч, Друштво историчара Србије „Stojan Novaković”, 2017, Београд, 2017, 187–202.
- Селинић, Слободан, *Србија и језички сукоб у Јујославију 1967.*, Београд : Институт за новију историју Србије, 2017, 473 стр.
- Silva Almeida, Andreia da, *Salazarism, Motherhood and Child Healthcare : ideology and Public Policies*, Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae 36, 1/2 (2017), 111–128,
- Симић, Бојан, *Окујирана Србија у извештајима италијанској њосланства у Београду (1941–1943)*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 92–108.
- Симић, Бојан, *Разјовори јенерала Милана Негића и Димитрија Љођића са њредставницима италијанској њосланства у Београду џоком њролећа 1942.*, ТИ 1 (2017), 199–217.
- Simonovski, Aleksandar, *The Rescue of the Allied Pilots in Poreče in 1944.*, Istorija 20. века 35, 1 (2017), 75–99.
- Sorescu-Marinković, Annemarie, *Elena Ceaușescu’s Personality Cult and Romanian Television*, Balcanica 48 (2017), 343–360.
- Сотировић, Владислав Б., *Прва њоспхладнорайшовска „хуманишарна инштервенција” – Вуковар 1991. г.*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 111–128.
- Сотировић, Владислав Б., *Прожив клишеа о убијању Јујославије : улоја Хрвајске*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 129–150
- Станковић, Недељко – Мијатовић, Марина, *Ајресија на Савезну Рейублику Јујославију 1999. јодине и злоујојреба моћи међународне заједнице*, Баштина 42 (2017), 255–266.

- Стевановић, Зоран, *Рудолф Шмић и њачка архивске праће : њачка и унишћавање Државне архиве у Новом Саду у Друћом светском раћу*, Архив 18, 1/2 (2017), 93–126.
- Стевановић, Милан, *Америчка „мировна офанзива” : Друћа њосећа Аверела Харимана и Јућославија крајем 1965 и њочетћком 1966*, Архив 18, 1/2 (2017), 227–241.
- Стевановић, Милан, *Ућицај њосеће сенатћора Џејмса Вилијема Фулбрајћта Јућославији на њобольшање односа Беоћрада и Вашићићона у друћој њоловини 1964.*, ТИ 2 (2017), 59–83.
- Stojanović, Aleksandar, *A Beleaguered Church The Serbian Orthodox Church in the Independent State of Croatia (NDH) 1941–1945*, *Balcanica* 48 (2017), 269–287.
- Stojanović, Dubravka, *Populism the Serbian Way*, Beograd : Peščanik, 2017, 211 str.
- Стыкалин, Александр Сергеевич, “У нас больше не њвћоритћся ћоћо, чћо было между нашими сћранами...” “Н.С. Хруцев на всћрече с делегачией јућославских ветћеранов войны (окћябрь 1957 г.)”, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 195–227.
- Стојковић, Живан, *Сћрукћура Бабичкој НОП огреда (њоводом 75-ћодићићице осниваћа)*, ЛЗ 57 (2017), 219–236.
- Tamás, Ágnes, *Old-new Enemies in Hungarian Yugoslav Caricatures after the Second World War (1945–1947)*, *Istraživanja* 28 (2017), 171–188.
- Tebinka, Jacek, *Poljska i Jugoslavija u strategiji delovanja Uprave za specijalne operacije 1940–1945. Sličnosti i razlike*, u: *Jugoslavija i Poljska u XX veku: мећународни тематски зборник са конференције Југословенско-полски односи у XX веку*, уредници Момћило Павловић, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i мећународне односе, Bidgošč, Друштво историчара Србије „Stojan Novaković”, 2017, Beograd, 2017, 143–158.
- Томанић, Борис, *Горска тарда њ. в. краља Пећра Друћој у Орашачком срезу. формац­ија, борбе, злочини*, ВИГ год. 67, бр. 1 (2017), 109–136.
- Trifković, Gaj, *Operacije Crvene armije u sjevernoj Jugoslaviji 1944–1945. Iz sovjetskih dokumenata*, ВИГ год. 47, бр. 2 (2017), 205–233.
- Турајлић, Мила, *Филмске новост­и – филмска ди­п­ло­ма­ти­ја*, у: *Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира*, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 170–177.
- Туцовић, Радосав, *Аћенћи Сћецијалне њолиц­ије и начини њиховој деловаћа у окућираној Србији (1941–1944)*, *Годишњак ДИ* 24, 1 (2017), 25–46.
- Ђирић, Јован, *Срби и Хашки ћрибунал*, у: *Срби и пропаст Југославије: приручник, Чедомир Антић и др.*, Београд: Завод за удбенике, Службени гласник, 2017, 185–210.
- Ђурушкин, Миодраг, *Очима жангармерије: Срби у Тамиш-ћоронћалској жући­а­нији у Румунији 1941. ћодине*, *Темишварски зборник* 9 (2017), 7–18.

- Узелац, Вања, *Војска Краљевине Мађарске у нападну на Југославију у Априлском рату 1941. на територији Бачке*, у: Заглата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 193–198.
- Flere, Sergej – Klanjšek, Rudi, *Da li je Jugoslavija morala da umre : ---ili kako su etničke komunističke elite kontinuitetom svojih swađa dovele do neizbežnog kraha SFRJ*, Beograd : Dan graf, 2017, 193 str.
- Хофман, Иван, *Филм Бишка на Херцеговину, цар Самуило и Бујари - ири документи из 1967. године*, Архив 18, 1/2 (2017), 272–286.
- Cvetković, Vladimir Lj., *Jugoslovensko-poljski partijski odnosi u svetlu VII kongresa Saveza komunista Jugoslavije*, у: Jugoslavija i Poljska u XX veku: међнародни тематски зборник са конференције Југословенско-полски односи у XX веку, уредници Момчило Павловић, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i међнародне односе, Bidgošć, Друштво истражача Србије „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 323–336.
- Цветковић, Владимир Љ., *Одјек Београдске конференције 1961. године у суседним земљама Источног блока*, ТИ 1 (2017), 155–171.
- Цветковић, Драган, *Холокауст у Србији (немачко окупационо погубљење) - нумеричко одређење и квантитативна анализа*, ТИ 3 (2017)[шт. 2018], 111–142.
- Цветковић, Слободанка, *Истраживање неочекиване - сасицак осуђеника осуђених за време окупације у Пожаревачком казненом заводу (1941–1944)*, Записи 6 (2017), 169–185.
- Cvetković, Srđan, *Disidenti i otpor komunističkom režimu u Srbiji (Jugoslaviji) i Poljskoj 1953–1989*, у: Jugoslavija i Poljska u XX veku: међнародни тематски зборник са конференције Југословенско-полски односи у XX веку, уредници Момчило Павловић, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszak, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i међнародне односе, Bidgošć, Друштво истражача Србије „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 375–398.
- Цветковић, Срђан, *Облици репресије револуционарних власти према монархистима у Србији 1944–1953.*, у: Карађорђе и његово наслеђе у српској историји: тематски зборник радова, уредници Коста Павловић, Југослав Тодоровић, Предраг Георгијевић, Београд, Велика Плана : Центар за културу „Масука” Велика Плана, Дом културе „Влада Марјановић”, Старо Село, Институт за савремену историју, 2017, 327–352.
- Cvetković, Srđan – Bondžić, Dragomir, *Oblici studentskog otpora komunističkom režimu u Srbiji 1945–1990.*, Istorija 20. veka 35, 1 (2017), 125–147.
- Чавошки, Јован, *Југославија, Алжир, несвршане земље и велике силе у Хладном рату 1954–1962*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 90–123.

- Szatlach, Maria Ewa, *Turistička trgovina između građana Poljske i Jugoslavije 70-tih i 80-tih godina XX veka*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgość, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 413–428.
- Шаховић, Милан, *Годишњица независности Алжира*, у: Алжир – Београд: јубилеј пријатељства 1962–2017, 55 година независности Алжира, главни и одговорни уредник Марко Јелић, Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017, 178–179.
- Szczitowska, Joanna, *Uticaj događaja iz 1968. u Poljskoj i Čehoslovačkoj na poljsko-jugoslovensku kulturnu saradnju*, u: Jugoslavija i Poljska u XX veku: međunarodni tematski zbornik sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, Beograd: Institut za savremenu istoriju, Institut za istoriju i međunarodne odnose, Bidgość, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Beograd, 2017, 399–412.
- Škiljan, Filip, *Prevjeravanja pravoslavnih Srba u Goričkom arhidakonatu (Karlovac i okolica) između 1941. i 1945. godine*, Архив, ISSN 1450-9733, 2017, год. 18, бр. 1/2, стр. 127–145.

ОПШТА ИСТОРИЈА

- Ajrapetov, Oleg Rudolfovič, *Rusija 1917., Propast carstva*, preveo s ruskog Andrija Lavrik, Beograd : Clio, 2017, 557 str.
- Biblioteka kroz vreme : prilozi opštoj istoriji biblioteka do 16. veka*, [Gordana Stokić Simončić, prir. ; urednici Goran Trailović, Gordana Stokić Simončić ; prevodilac Biljana Živanović], Pančevo : Gradska biblioteka ; Beograd : Filološki fakultet, 2017, 261 str.
- Vajs Bauer, Suzan, *Istorija starog sveta. Tom 1, Prve civilizacije*, preveo Dejan Ristić, Beograd : Laguna, 2017, 494 str.
- Vajs Bauer, Suzan, *Istorija starog sveta. Tom 2, Prva carstva*, preveo Dejan Ristić, Beograd : Laguna, 2017, 427 str.
- Debo, Endži, *Istorija severnoameričkih Indijanaca*, [prevod Lana Vučićević Miladinović], 2. izd., Beograd : Utopija, 2017, 418 str., [16] str. s tablama
- Zea, Leopoldo, *Otkriće i identitet Latinske Amerike*, [prevele Tijana Pavlović ... et al.], Beograd : Institut za evropske studije : Društvo hispanista, 2017, 198 str.
- Istorija kineske civilizacije. Tom 1, Od najranijih vremena do 221. pre n. e.*, urednici Juen Singpei ... [et al.], urednik prvog toma Jen Venming, pomoćnik urednika Li Ling, preveo sa engleskog Slobodan Damjanović, Beograd : Albatros Plus, 2017, XXXII, 663 str.

- Istorija kineske civilizacije. Tom 2, Ćin, Han, Vei, Ćin, severne i južne dinastije*, urednici Juen Singpei ... [et al.], urednik drugog toma Džang Sjuendži, pomoćnik urednika Vang Bangvei, preveo sa engleskog Slobodan Damnjanović, Beograd : Albatros Plus, 2017, XXXII, 639 str.
- Istorija kineske civilizacije. Tom 3, Od dinastija Sui i Tang do sredine dinastije Ming : (581–1525)*, urednici Juen Singpei ... [et al.], urednik trećeg toma Juen Singpei, pomoćnik urednika Deng Sijaonan, preveo sa engleskog Lazar Macura, Beograd : Albatros Plus, 2017, XXXII, 767 str.
- Istorija kineske civilizacije. Tom 4, Pozna dinastija Ming i dinastija Ćing : (1525–1911)*, urednici Juen Singpei ... [et al.], urednik četvrtog toma Lou Julije, pomoćnik urednika Liu Jungćijang, preveli sa engleskog Slobodan Divjak, Slobodan Damnjanović, Beograd : Albatros Plus, 2017, XXXII, 743 str.
- Kastro, Fidel, *Moj život : biografija u dva glasa*, [razgovore vodio] Ignasio Ramone ; sa španskog preveo Davor Stefanović, 1. izd., Beograd : Evro book, 2017, 663 str.
- Ле Гоф, Жак, *Треба ли заиста сецкајти историју на њериоде?* превод са француског Оља Петронић, [Лозница] : Карпос, 2017, 111 str.
- Литаврин, Геннадј, *Како су живели Визанџинци*, превео с руског Новица Јањушевић, Нови Сад : Академска књига, 2017, 227 стр.
- Liutprand iz Kremone, *Dva poslanstva u Konstantinopolj*, priredio, prevod sa latinskog Dejan Acović; prevod pogovora sa francuskog Milica Ćolaković, 2. i dopunjeno izd., Loznica : Karpos, 2017, 78 str.
- Lotman, Jurij Mihailovič, *Besede o ruskoj kulturi : svakodnevica i tradicije ruskog plemstva : (XVIII vek - početak XIX veka)*, preveo s ruskog Zorislav Paunković, Novi Sad : Akademska knjiga, 2017, 453 str.
- Mazover, Mark, *Solun grad duhova : hrišćani, muslimani i Jevreji : 1430–1950.*, prevod s engleskog jezika Nevena Mrđenović, 2. izd., Beograd : Dosiје studio : Beogradska otvorena škola, 2017, XVI, 446 str.
- Мелве, Лејдулф, *Шџа је средњи век?* превод са норвешког Јелена Станишић, Лозница : Карпос, 2017, 194 стр.
- Nurdberg, Mihael, *Dinamični srednji vek*, prevela Jelena Loma, [2. izd.], Beograd : Evoluta, 2017, 284 str.
- Поповић, Мирослав М., *Шесџ уледника Римокатоличке цркве : (XII–XVI век)*, 1. изд., Београд : Утопија, 2017, 159 стр.
- Rokai, Melina, *The British and Balkan Woman : british perceptions of balkan women and their femininity in the long nineteenth century (1789–1914)*, Beograd : Ćigoja štampa, 2017, 493 str.
- Samardžić, Nikola, *Limes : istorijska margina i poreklo posebnosti Jugoistočne Evrope*, Beograd : Heraedu, 2017, 357 str.
- Sever, Aleksandar, *Istorija KGB*, preveo s ruskog Mirko Bižić, Beograd : Logos, 2017, 276 str.

- Tkalec, Jasna, *Prvi svetski rat, italijanski socijalisti i Musolini : legende i politički realizam*, Novi Sad : Mediterran publishing, 2017, 172 str.
- Senjobos, Šarl, *Istorija savremene civilizacije*, [prevod Vlad. J. Radojević i Milivoj Anastasijević], Beograd : Beogradska izdavačko-književna zadruga : O. Knežević, 2017, 432 str.
- Hofbauer, Hanes, *Slika neprijatelja - Rusija : istorija jedne demonizacije*, sa nemačkog preveo Slobodan Damnjanović, Beograd : Albatros plus, 2017, 409 str.
- Čen, Ćingjing, *Istorija Tibeta*, preveo na engleski Fu Čun, prevod sa engleskog Nenad Dragojlović, Beograd : Svetionik plus, 2017, 207 str.

ИСТОРИОГРАФИЈА, ПОМОЋНЕ ИСТОРИЈСКЕ НАУКЕ И МЕТОДОЛОГИЈА

- Антић, Чедомир, *Сћање генерације – сћавови сћаугенаћа прве године историје, одељење за историју, Филозофског факултета у Београду, Студије историје Иларион 1* (2017), 115–123.
- Антоловић, Михаел, *Ђорђе Сјанковић (1944–2017)*. - *In memoriam*, Споменица ИАС 16 (2017), 265–267.
- Антоловић, Михаел, *Како ујројасијии врхунску историографију? О две значајне књије о Првом светском рату и о њиховим преводима на српски језик : Fric Fišer, Posezawe za svetskom moći. Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914–1918, sa nemačkog preveli Jelena Ćirović i Miroslav Alaga-Bogdanović, Beograd: Filip Višnjić, 2014 (Fritz Fischer, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18, Dü : Оливер Јанц, 14 Велики рат, превели с немачкој Милош Казимировић, гр Ира Проданов Крајишник и Љиљана Бујарски, Нови Сад: Прометееј; Београд: Радиотелевизија Србије, 2014 (Oliver Janz, 14 - Der Groß krieg, frankfurt am Main: Campus Verlag GmbH - Lizenzausgabe - Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2013), Споменица ИАС 16 (2017), 217–247.*
- Антоловић, Михаел, *О занату историчара: теоријско-методолошка схваћања Чедомира Појова*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крстић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 9–34.
- Асланташ, Селим, *Балканско село и сељак у радовима Халила Иналџика*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 97–106.
- Ваџићанин, Fuad, *Arebica, modificirano arapsko pismo u viševjekovnoj upotrebi kod nas*, NZ 40 (2017)[št.2018], 117–128.

- Bačićanin, Fuad, *Četrdeset godina Novopazarskog zbornika : autori i objavljeni radovi*, Новопазарски зборник, 40 (2017)[št.2018], 221–262.
- Белић, Урош, *Проф. др Ранко Кончар – библиографија радова*, Зборник МС за историју 95 (2017), 71–84.
- Бешлин, Бранко, *Академик Чедомир Појов (1936–2012)*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 35–44.
- Бешлин, Бранко, *Бриџански уџицаји на српску историографију 60-тих и 70-тих година 19. века*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 153–178.
- Бугарски, Стеван, *Библиотека манастира Светиој Георгија на Брзави. 1. књије на словенским језицима*, Темишварски зборник 9 (2017), 175–192.
- Бугарски, Стеван, *Прилој завичајној библиографији Срба из Румуније*, Темишварски зборник 9 (2017), 193–220.
- Гордић, Славко, *Одбрана и обзнана истине о нама, нашем идентитету, прошлости и савремености*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 45–48.
- Грбовић, Душко, *60 година завичајној музеја у Јагодини : (1953/4/5-2013) : историја једне културне институције*, Јагодина : Завичајни музеј Јагодина, 2017, 260 str.
- Дашић, Миомир, *Библиографија Југословенској историјској часописа 1935–1997. Темелан извор за историју Југославије: с посебним освртом на истребу серију Југословенској историјској часописа у Редакцији проф. др (академика) Чедомира Појова*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 199–242.
- Делетић, Здравко М. – Виријевић, Владан А., *Историчар и савременост*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 4 (2017), 45–61.
- Делетић, Здравко М. – Виријевић, Владан А., *Обучавање наставника за примену историјској методу у настави и стручном усавршавању*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 2 (2017), 149–167.
- Драгојевић, Предраг – Мараш-Драгојевић, Снежана, *Из архиве обичне српске породице: сто година једне фотграфије*, Записи 6 (2017), 80–84.
- Ђорђевић, Миљана, *Историјски архив Ниш: изазови и специфичности културно-просветне делатности*, Записи 6 (2017), 67–70.

- Ђурић, Ђорђе, Павле Јулинац и Захарија Орфелин као историчари, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крстић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 287–310.
- Ђурковић, Миша, Историчар на делу – о месту књије сабраних интјервјуа у укуином ојусу Чедомира Појова, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крстић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 57–68.
- Живковић, Јасмина, Проблематика архивске грађе медицинске јровенијенције код сиваралаца у Браничевском округу, Записи 6 (2017), 15–34.
- Иванишевић, Миливоје, Историја Републике Српске (Ненад Кеџмановић, Чедомир Анђић: историја Републике Српске, Недељник, Београд 2016, 517 стр.) Осврћ на јојлавље: „Грађански рай у БиХ”, Зборник МС за историју 95 (2017), 85–96.
- Ивановић, Тања, Косово и Мејхохија у издањима Српске академије наука и уметности, њених одељења, одбора и института (издавачки период од 1990. до 2007. године), Косовско-метохијски зборник 7 (2017), 215–303.
- Илић, Бојана, Један пример интјерјерјације археолошкој наслеђа у циљу конструкције националној идентитетна : Босанскохерцеговачка јосебности у истраживању Есада Пашалића Илира у социјалистичкој Босни и Херцеговини, Весник ВМ 44 (2017), 7–20.
- Јовац, Бојана, Проблем сређивања документације самоујравних интјересних заједница града Крушевца, Расински анали 15 (2017), 217–223.
- Кикић, Татјана, Катјоризација и јоситуйак утврђивања рокова чувања документације и архивској материјала, уз јоситуйак излучивања безвредној реистјиратурској материјала, Расински анали 15 (2017), 211–216.
- Ковачевић, Јелена – Радовановић, Марко – Ераковић, Видосава, Фојо-архива Новинске ајенције „Танјуг” као историјски извор, Архив 18, 1/2 (2017), 37–47.
- Куљић, Тодор, Појмовна историја - извори, теорија и кријике, ТИ 2 (2017), 177–207.
- Ломпар, Мило, Аница Савић Ребац као историчар идеја, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крстић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 429–480.
- Љубоја, Зорица, Рјирини издања и рукојиси, Расински анали 15 (2017), 199–210.
- Маринковић, Душан С. – Ристић, Душан, Полиција и рађање ујрављаштва у делу Мишела Фукоа, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 51, 2 (2017), 297–316.
- Маринковић, Мирјана, Дунавски басен у новијој јурској исторјографји, ИЧ 66 (2017), 509–530.

- Марковић, Жељко, *Архивски фондови штиамјарских ѓрегузећа ѓреузетии у Историјски архив Ужице у ѓостјуйку сјечая*, Историјска баштина 26 (2017), 65–74.
- Marković, Predrag J., *Istoriografija i seksualnost (polnost): skica za istoriju jedne discipline*, Istorija 20. veka 35, 2(2017), 149–171.
- Марковић, Слободан Г., *Пола века Фишерових ѓеза и Тејлорових ѓумачења о Првом светском рајју*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ѓ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ѓорђе Ѓурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 481–500.
- Merenik, Slavica, *Bibliography of Stojan Novaković's Works*, u: Stojan Novaković: Life, Work, Times – on the Occasion of the 175th Anniversary of Stojan Novaković's Birth, editors Marko Anđelković, Mihailo Vojvodić, Aleksandar Kostić, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2017, 267–314.
- Мереник, Славица, *Библиографија ѓроф. др Војина С. Дабиха*, Зборник МС за историју 96 (2017), 159–163.
- Милошевић, Срђан, *О једној академској и истјориографској сјранјуйици*, Зборник МС за друштвене науке 68, 161 (2017), 67–93.
- Miljković, Marko, *CER Computers as Weapons of Mass Disruption : the Yugoslav Computer Industry in the 1960s*, Годишњак ДИ 24, 2 (2017), 99–123.
- Минић, Рената – Глишић-Живановић, Драгана, *Билјен Књижничар*, Записи 6 (2017), 186–200.
- Минић, Рената – Стокић, Миланка – Вуксановић, Невена, *Зайиси - Годишњак истјоријској архива Пожаревац - библиографија радова и аујора*, Записи 6 (2017), 201–225.
- Негришорац, Ивана, *Усјравна реч и истјориографска ујемељеност Чедомира Појова*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ѓ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ѓорђе Ѓурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 69–88.
- Недељковић, Зоран Д., *Социјална улоја рајја у Сорокиновом учењу о цикличном схвајтању истјорије*, Зборник радова ФФ у Приштини 47, 2 (2017), 243–261.
- Попов, Јован, *А сад ми ѓричај!* у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ѓ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ѓорђе Ѓурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 89–96.
- Поповић, Мирослав, *Библиографија истјориографије Србије за 2016. јодину*, БИГ 8 (2017), 145–215.
- Поповић, Радомир Ј. – Столић, Ана, *Истјоријски инстјијуйт 1947–2017.*, ИЧ 66 (2017), 13–25.
- Радвановић, Марко, *Диијализација фојо-архиве „Танјут“ Фојо архива: садржај и сјање грађе*, Архив 18, 1/2 (2017), 21–36.

- Растовић, Александар, *Теоријско мейодолошке йосћавке академика Чедомира Појова*, у: Споменица академику Чедомиру Попову, уређивачки одбор Василије Ђ. Крестић, Михаило Војводић, Драган Станић, Љубомирка Кркљуш, Бранко Бешлин, Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матица српска, 2017, 97–110.
- Станковић, Александар, *Историјска белешка фонда „Народни универзитет Едвард Кардељ” (1956–2014)*, Расински анали 15 (2017), 223–228.
- Стевић, Миломир, *55 йодина хроника крушевачкој краја (1962–2017) са библиографийом хроника објављених йосле 2002. йодине*, Расински анали 15 (2017), 187–194.
- Стевић, Миломир, *Слободан Симоновић – енциклопедиста и библиотекар, трајни заштитник културне йрошлости Крушевца*, Расински анали 15 (2017), 195–
- Теодосић, Драган, *Развој идеје објављивања архивске йраће йоком ХХ века у Југославији/Србији*, Архив 18, 1/2 (2017), 11–20.
- Тимотијевић, Милош, *Историјско одељење Народној музеја у Чачку: йовест башињенења и сйрукйура сйалне йосћавке (1953–2006)*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 46 (2017), 85–96.
- Точанац-Радовић, Исидора, *Војин С. Дабић : (1949–1917)*, Зборник МС за историју 96 (2017), 177–179.
- Ђурчић, Петар, *Приказ и анализа наслова докћорских дисертација кроз йроучавање йојединих феномена и истйориографских сйецијализација на универзитетима у Србији, Црној Гори и Рейублици Срйској (1963–1991–2016)*, Студије историје Иларион 1 (2017), 81–113.
- Heđbeli, Živana – Kereković, Božidar, *Državni arhiv u Zagrebu 1907–2017.*, Записи 6 (2017), 55–66.

РАЗНО

- Aleksandar I Karađorđević : fotomonografija*, priredili Branko, Saša Ružeskić, Beograd : Arhiv Srbije, 2017, 223 str..
- Андрун, Марко, *Развој йарламентарној имунитетна неогйоворности кроз истйорију срйске устйавности*, Записи 6 (2017), 73–79.
- Antić, Čedomir, *Srpska istorija*, 2. izd., [3. ukupno izd.], Beograd : Vukotić Media, 2017, 365 str.
- Antolović, Mihael, *Istoriografija i politika : intelektualna biografija Fridriha Majnekea : (1862–1954)*, Beograd : Albatros plus : Institut za evropske studije, 2017, 501 str.
- Антонијевић, Зоран А., *Вречани у райовима 1912–1918*, у: Загрлата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Велики Шилеговац: Месна заједница Велики Шилеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 161–174.

- Babac, Dušan, *Srbi-američki ratni heroji : Srbini vojniku, ma koju uniformu nosio*, [prevod na engleski Gavriilo Došen] = *Serbs-American War Heroes : to the Serbian soldier, whichever uniform he wears*, [english translation Gavriilo Došen], Beograd = Belgrade : Medija centar Odbrana = Media Center Odbrana, 2017, 459 str.
- Божић, Софија, *Гаврило Манојловић (1856–1939): историчар, академик, политичар*, Зборник о Србима у Хрватској 11 (2017), 63–86.
- Бојић, Душица, *Сећања породице и мемоари генерала Љубомира Марића : (1878–1960)*, 2. допуњено изд. (1. изд. у издању Историјског музеја Србије), Београд : Историјски музеј Србије, 2017, 395 стр.
- Буловић, Гордана, *Апотекарске јединице и мерни апарати у Војводини*, Рад Музеја Војводине 59 (2017), 55–70.
- Vasin, Goran, *Revolutions of 1848 and 1956 - Paradigm of Building the National Identity of Hungarians*, Limes plus 1 (2017), 9–21.
- Vogiatzis, Dimitris, *Armed Conflict and Military Technology in Greece (1864–1949)*, Записи 6 (2017), 94–112.
- Вукашиновић, Владимир, *Библиотеке косовскометохијских манастира и бојо-службена традиција*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост, главни уредник Душан Оташевић, одговорни уредници Миодраг Марковић, Драган Војводић, Београд: САНУ, 2017, 33–34.
- Димић, Љубодраг, *Током новије и савремене доба [Косово и Метохија у историји српског народа]*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост, главни уредник Душан Оташевић, одговорни уредници Миодраг Марковић, Драган Војводић, Београд: САНУ, 2017, 25–30.
- Димовски, Дарко Т., *Условни описи – историјски развој*, Пешчаник, 15 (2017), 268–279.
- Društvena i politička istorija Srba : zbornik radova*, [autori Jovan Kontić ... et al.], Ваčka Palanka : Група за развој и унапређење културе - GRUK, 2017, 156 str.
- Duffin, Christopher J., *Medicinal Boar's Teeth*, Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae 36, 1/2 (2017), 20–34.
- Ђорђевић, Димитрије, *Istorija moderne Srbije 1800–1918.*, priredio Dušan T. Bataković, Beograd : Zavod za udžbenike : Balkanološki institut SANU, 2017, 477, XVI str.
- Животић, Александар, *Генерал Живко Павловић : (1871–1938) : ратник, историчар и академик*, у: Павловић, Живко Г., Студије о балканским ратовима, Лазаревац : Библиотека „Димитрије Туцовић” : Организација резервних војних старешина Градске општине Лазаревац, 2017, 8–42.
- [Зборник радова Седмој научној скупи] *800 година српске медицине, [(Соко Град), 9. до 12. јуна 2016. године]*, [уредник Зоран Ваџић], Београд : Српско лекарско друштво, 2017, 588 стр., [16] стр. с таблама

- Екмечић, Милорад, *Дујо кретињање између клања и орања : историја Срба у Новом веку : (1492–1992)*, 5. изд., Београд : Evro Book, 2017, 606 стр.
- Imami, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove. Tom 1*, 2 изд., Београд : Samizdat, 2017, 518 стр.
- Imami, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove. Tom 2*, Београд : Samizdat, 2017, 476 стр.
- Imami, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove. Tom 3, Srpsko-albanske kulturne veze i drugi prilozii*, Београд : Samizdat, 2017, 462 стр.
- Исић, Момчило, *Милош Московљевић 1884–1968. : живој и дело*, Београд : Институт за новију историју Србије : Службени гласник : Византија, 2017, 693 стр.
- Istorija medicine, farmacije, veterine i narodna zdravstvena kultura. Knj. 7, Zbornik radova sa VIII naučno-stručnog skupa održanog 27. oktobra 2016. u Zaječaru*, [glavni i odgovorni urednik Velibor Todorov], Zaječar : Istorijski arhiv „Тимочка крајина”, 2017, 161 стр.
- Istorija Sombora : grad kroz vekove : [zbornik radova]. Knj. 1*, [priredili Vladimir Jerković, Miloš Petrović ; redaktor Sima Ćirković ; autori Matija Đanić ... [i dr.], Sombor : Gradska biblioteka „Karlo Bijelicki”, 2017, 513 стр.
- Ištvančić, Živan, *Hronika Bele Crkve : 1717–2017.*, 1. изд., Bela Crkva : Ž. Ištvančić, 2017, 194 стр.
- Јаша Продановић : 1867–1948 : у фондовима и збиркама Архива Србије*, приредила Љубинка Шкодрић, Београд : Архив Србије, 2017, 94 стр.
- Jovanović, Zoran M., *Istorija beogradskih svetinja: hrišćanstvo, judaizam, islam*, Београд : Službeni glasnik, 2017, 398 стр.
- Јовашевић, Драган М., *Тешка ѿелесна ѿврега у историјским ѿравним сѿоменицама*, Пешчаник 15 (2017), 244–259.
- Jovović, Vasilj, *Contacts between Duklja/Zeta and the Apennine Peninsula in the Middle Ages as a Topic in Montenegrin Periodicals in 1835–1941*, Balcanica 48 (2017), 229–242.
- Јонић, Миодраг, *Ђенерал Јован Мишковић : неумрла звезда Србије*, Неготин : Музеј Крајине, 2017, 322 стр. :
- Карапанцић, Немања – Илић, Снежана – Стојковић, Недељко, *Изгубљено српско сакрално наслеђе на ѿлу Сѿарој Бечеја : (историја српске цркве и народа у ѿраду на Тиси)*, Бечеј : Градски музеј, 2017, 285 стр.
- Ковачевић, Јелена, *Пејко Милејић (1897–1943) - „од револуционара до „фракционаша”*, ТИ 1 (2017), 47–73.
- Ковић, Милош, *Косовски завей и национални идентитет Срба*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост, главни уредник Душан Оташевић, одговорни уредници Миодраг Марковић, Драган Војводић, Београд: САНУ, 2017, 34–40.
- Ковић, Милош, *Ујоришѿа : чланица, инѿервјуи и беседе*, 2. изд., Београд : Catena mundi, 2017, 253 стр.

- Конески, Никола З., *Црква Свете Ане, задушбина Ђорђа Вајферџа у Панчеву*, у: Прилози историји града Панчева, уредници Александар Ђорђевић, Драгољуб Цуцић, Панчево: регионални центар за таленте „Михајло Пупин”, 2017, 7–37.
- Косијер, Тамара, *Урош Предић*, у: Прилози историји града Панчева, уредници Александар Ђорђевић, Драгољуб Цуцић, Панчево: регионални центар за таленте „Михајло Пупин”, 2017, 38–66.
- Kotzageorgis, Phokion, *The history of the catholicon of the Athonite monastery of Simonopetra until the XIX century based on written sources*, Хиландарски зборник 14 (2017), 189–216.
- Коџан, Надџиб, *Selo Vrševo : osvrt na prošlost sela*, NZ 40 (2017) [št. 2018], 105–115.
- Krestić, Vasilije Đ., *Znameniti Srbi o Hrvatima*, predgovor Sofija Božić, Beograd : Srpska književna zadruga, 2017, XXX, 350 str.
- Култура Срба у Дубровнику 1790–2010 : из ризнице српске православне Цркве Свете Благовештења : [Београд, Архив Србије, 29. јун - 30. септембар 2012.]*, [аутори текстова владика Григорије ... и др.] ; приредили Горан Спаић, Јелица Рељић, Мирослав Перишић ; [аутори каталожских описа Аника Сковран ... [и др.] ; превод и транслитерација Татјана Суботин-Голубовић, Славко Зорица, Гордана Келић ; аутори фотографија Веселин Милуновић ... и др.], 2. допуњено изд., Београд : Архив Србије ; Дубровник : Српска православна црквена општина, 2017, 443 стр.
- Драгиша Лайчевић : 1867–1939 : у фондovima и збиркама Архива Србије*, приредила Љубинка Шкодрић, Београд : Архив Србије, 2017, 93 стр.
- Лековић, Жарко, *Положај жене у селима дурмиторској краја (18–21. век)*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 157–178.
- Лопушина, Марко, *Срби у Русији*, Нови Сад : Прометеј : Euprogress ; Београд : Матица исељеника Србије и Срба у региону, 2017, 385 стр.
- Lukić, Nenad, *Istorija Železnika. Knj. 1, 1528–1945*, 2. dopunjeno i ispravljeno izd., Beograd : Udruženje građana „Zeleni Železnik”, 2017, 314 str.
- Мајсторовић, Весна – Урошевић, Споменка – Раушки, Драган, *Srpska pravoslavna crkva Sv. Nikole u Novom Bečeju*, [prevod Ljubica Savić ; fotografije Ljubomir Maksimov, Bojan Kojičić] = *Serbian Orthodox Church of St. Nicholas in Novi Bečej*, [translation Ljubica Savić ; photos Ljubomir Maksimov, Bojan Kojičić], Novi Bečej : Narodna biblioteka ; Zrenjanin : Zavod za zaštitu spomenika kulture, 2017, 111 str.
- Максимовић, Миломир – Војновић, Милан, *Пушине везе Ужица са Полимљем и Подрињем (14–17. век)*, УЗ 41 (2017), 39–72.
- Марковић, Светислав Љ. – Стијиљковић, Братислав Н., *Ужичко-чачански шћам-йар Славко Г. Пойовић*, Историјска баштина 26 (2017), 97–106.

- Mastilović, Draga, *Zatiranje Srba u Bosni i Hercegovini u 20. vijeku*, [glavni i odgovorni urednik Zdravko Močević], Beograd : Ustanova Republike Srpske : Udruženje Srpsko-ruski most, 2017, 292 str.
- Матијевић, Милош Д., *Прилози за историју ужичкој краја из црквене историје и Кнежевине и Краљевине Србији и Краљевине СХС/Југославији*, Историјска баштина 26 (2017), 35–55.
- Матовић, Маријана, *Јермени у Чачку : 1885–1950*, Чачак : Народни музеј Чачак, 2017, 303 стр.
- Микавица, Дејан – Лемајић, Ненад – Васин, Горан – Нинковић, Ненад, *Срби у Хабзбуршкој монархији : 1526–1918. 1, Од Мохачке битке до Благовештенској сабора : 1526–1861*, Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2016, 495 стр.
- Микавица, Дејан – Лемајић, Ненад – Васин, Горан – Нинковић, Ненад, *Срби у Хабзбуршкој монархији : 1526–1918. 2, Од Благовештенској сабора до слома Аустроугарске : 1861–1918*, Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2016, 559 стр.
- Микавица, Дејан, *Српска историја у Војводини : 1526–1918.*, Нови Сад : Завод за културу Војводине, 2017, 296 стр.
- Микавица, Дејан, *Српска историја у Хрватској : 1538–1918.*, Нови Сад : Завод за културу Војводине, 2017, 334 стр.
- Милован Ђ. Глишић : 1847–1908 : у фондovima и збиркама Архива Србије, приредила Татјана Драгићевић, Београд : Архив Србије, 2017, 82 стр.
- Милосављевић, Борис, *Слободан Јовановић : историја*, одговорни уредник Душан Т. Батаковић, Београд : Балканолошки институт САНУ, 2017, 651 стр.
- Mirković, Zoran, *Srpska pravna istorija*, Beograd : Centar za izdavaštvo i informisanje, 2017, 276 str.
- Мировић, Дејан, *Русофобија код Срба : 1878–2017.*, Београд : Catena Mundi, 2017, 298 стр.
- Најор Босне и Херцеговине за уједињење и ослобођење*, обрадио Перо Слијепчевић и сарадници Владимир Ђоровић ... [и др.], [предговор репринт издања Душан Т. Батаковић], Репринт изд., Бања Лука : Народна и универзитетска библиотека Републике Српске ; [Београд] : Балканолошки институт САНУ, 2017, СХХVII, 400, [12] стр. с таблама
- Москва - Србија, Белград - Россия : сборник документов и материалов. Том 4, Русско-сербские отношения. 1917–1945 гг. = Москва - Србија, Београд - Русија : документи и материјали. Том 4, Руско-српски односи. 1917–1945.*, авторы-составители / приређивачи Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александр Силкин, Београд : Архив Србије ; Москва : Главное архивное управление города Москвы, 2017, 1006 стр.
- Nikolić, Kosta, *Jedna izglubljena istorija - Srbija u 20. veku*, 2. dopunjeno izd., Beograd: Službeni Glasnik, 2017, 418 str.

- Nines, Teresa, *Republicanism, Political Changes and Mental Illness in Portugal (1889–1926)*, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 36, 1/2 (2017), 76–91.
- Od Moravy k Moravě III : z historie česko-srbských vztahů = Od Morave do Morave III : iz istorije češko-srpskih odnosa* ; red. srbské části Verica Koprivicová / edit. Václav Štěpánek a Ladislav Hladký, Brno : Matice moravská ; Novi Sad : Matica srpska, 2017, 353 str.
- Orlović, Snježana, *Manastir Presvete Bogorodice Trojeručice = Monastery of the Most Holy Mother of God - Tricherosa : monografija = monograph*; [fotografije Snježana Orlović, Saša Lončina, Marko Vujičić], Beograd ; Karlovac : Martiria, 2017, 175 str.
- Orlović, Snježana, *Pravoslavna Eparhija gornjokarlovačka : šematizam*, [fotografije Marko Vujičić... [i dr.]], Beograd ; Karlovac : Martiria, 2017, 431 str.
- Перишић, Јована С., *Олиа Смегеревац*, у: Прилози историји града Панчева, уредници Александар Ђорђевић, Драгољуб Цуцић, Панчево: регионални центар за таленте „Михајло Пупин”, 2017, 67–103.
- Поповић, Даница, *Свејиње и свејии на Косову у кулџном сећању и националној свесџии Срба*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост, главни уредник Душан Оташевић, одговорни уредници Миодраг Марковић, Драган Војводић, Београд: САНУ, 2017, 31–33.
- Поповић Филиповић, Славица, *Елси Инџис, срџска мајка из Шкојске : др Елси Мод Инџис (1864–1917), лекарка, хирурџи, борац за женска љрава, оснивач и руководилац Болница шкојских жена*, [превод каталога Боб Филиповић], Ваљево : Међуопштински историјски архив Ваљево, 2017, 78 стр.
- Премовић-Алексић, Драгица, *Истџоријаџи џеритџоријално-администџраџивне организације Раишке обласџии/Санџака*, НЗ 40 (2017) [шт.2018], 65–83.
- Пузовић, Владислав, *Руски љуџеви срџскоџ боџословља : школовање Срба на руским духовним академијама : 1849–1917*, Београд : Православни богословски факултет, Универзитет, Институт за теолошка истраживања : Службени гласник, 2017, 829 стр.
- Radovanović, Boriša, *Istorija Kragujevca : od najstarijih vremena do 1944. godine*, Kragujevac : B. Radovanović, 2017, 819 str.
- Радовановић, Милош, *Дућани и занайџске радње у Чачку до Друџоџ свејџскоџ раџиа*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 46 (2017), 53–72.
- Радомир Пуџињик : 1847–1917 : у фондовима и збиркама Архива Србије*, приредила Татјана Драгићевић, Београд : Архив Србије, 2017, 82 стр.
- Радонић, Јован, *Римска курија и јужнословенске земље : од XVI до XIX века*, Београд : Catena mundi, 2017, 575 стр.
- Радосављевић, Недељко В., *Сеча Река, љримеџ одрживоџ развоја села (љравило или изузејџак)*, у: Село Балкана: континуитети и промене кроз историју, уредници Срђан Рудић, Светлана Ђалдовић-Шијаковић, уредници издања

- Недељко В. Радосављевић, Снежана Томић, Београд: Историјски институт;
Сирогино: Музеј на отвореном „Старо Село”, 2017, 387–407.
- Рацковић, Ратко, *Хранисављевићи из Руме - њриложници, духовници и њојѡмци*,
Споменица ИАС 16 (2017), 75–85.
- Sveta Gora - istorija i manastiri : zbornik tekstova*, [priredio episkop dalmatinski Fotije].
- Beograd ; Šibenik : Istina, 2017, 253 str.
- Sivčev, Srđan – Rupčić, Tijana – Milošev, Marko, *Istorija Kikinde : udžbenik lokalne
istorije za osnovni školu*, Kikinda : Istorijsko društvo Kikinda, 2017, 21 str.
- Стевановић, Зоран, *Манастир Покрова Пресвете Богородице у Тунису*, у: Загр-
лата у историји српског народа: тематски зборник, уредници Иван Бецић,
Љубиша Васиљевић, Велики Шиљеговац: Месна заједница Велики Шиље-
говац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2017, 141–160.
- Стојановић, Александар – Милојковић, Коста, *Суг у Алексинцу : 1832–2017.*,
Алексинац : Завичајни музеј, 2017, 239 стр.
- Пејић, Светлана – Ниношевић, Нина – Трајковић, Верољуб, *Јашуњски ма-
настир Светеи Јована Прејече : њеи векова : [1517–2017]. [1]* / Светла-
на, Мира Ниношевић, Верољуб Трајковић ; [преводица Габријела Илић
; фотографија Зоран Радосављевић Кики, Новица Петровић] = *Jašunja's
Monastery of Saint John the Forerunner Baptist : five centuries / Svetlana Pejić,
Mira Ninošević, Veroljub Trajković ; [translator Gabrijela Ilic ; image processing
Zoran Radosavljević Kiki, Novica Petrović]*, 1. izd. = 1st. ed., Лесковац : Народ-
ни музеј = National museum of Leskovac, 2017, 230 стр.
- Телечки, Иван, *Школе у Мољу у Бачкој : 1703–2015.* , Нови Сад : Прометеј, 2017,
505 стр.
- Трајковић, Верољуб, *Јашуњски манастир Светеи Јована Прејече : њеи векова :
[1517–2017]. [2]*, [преводица Габријела Илић ; фотографија Зоран Радосавље-
вић Кики, Новица Петровић, Александар Добраш] = *Jašunja's Monastery of
Saint John the Forerunner Baptist : five centuries*, Veroljub Trajković ; [translator
Gabrijela Ilic ; image processing Zoran Radosavljević Kiki, Novica Petrović,
Aleksandar Dobraš], 1. izd. = 1st ed., Лесковац : Народни музеј = National
museum of Leskovac, 2017, 104 стр.
- Hornjak, Arpad, *Susreti i sukobi : ogledi o srpsko-mađarskim odnosima*, preveo s ma-
đarskog Ferenc Nemet, Beograd : Clio, 2017, 387 str.
- Чемере, Золтан, *Арача : историја једнои шичезлои насеља*, Ново Милошево : Ба-
натски културни центар, 2017, 100 стр.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Redakcija BHR-a prihvata originalne naučne radove zasnovane na kritičkom istraživanju istorijskih izvora koji donose nove naučne rezultate i proširuju fond istorijskog znanja, u skladu s modernim tendencijama u istorijskoj nauci.

Radovi mogu biti napisani na srpskom ili engleskom jeziku, ali skrećemo pažnju autorima da, ukoliko žele da se njihovi radovi čitaju i, posebno važno, citiraju u inostranstvu, izaberu ovaj drugi jezik.

Radovi se šalju elektronskom poštom, na e-mail redakcije časopisa bel. hist.rev2010@gmail.com. Redakcija šalje potvrdu o prijemu teksta, a zatim se radovi prosledjuju recenzentima.

Kako bi se obezbedila **objektivnost recenzije**, od autora se traži da svoje podatke stave samo na posebnu – naslovnu stranu rada, koja se ne predaje recenzentima, tako da autori ostaju anonimni. Dve pozitivne recenzije, sastavljene prema određenom obrascu za recenzente (v.), neophodne su da bi tekst bio štampan.

Dužina rada ne treba da prelazi dva štampana autorska tabaka, odnosno 32 strane po 1.800 slovnih karaktera s prazninama ('with spaces'), što je ukupno 57.600 karaktera.

Formatiranje teksta: Tekst treba da bude otkucan **ćirilicnim ili latiničnim pismom** u Microsoft Wordu, koristeći isključivo font Times New Roman, dupli prored, 12pt veličina slova u osnovnom tekstu, 10pt veličina slova u fusnotama, u spisku Literature, i u Zaključku. Ako se koristi staro/novogrčki – sve se radi u ovom istom fontu, dok se za staroslovenski jezik isključivo koristi font Hram Studenica (na molbu autora, sekretar BHR će poslati mejlom).

Način citiranja u radovima na srpskom

U fusnotama se koristi skraćeni oblik citiranja, jer se potpune bibliografske jedinice nalaze u spisku Literature, iza osnovnog teksta, a ispred Summary-a (v. niže: Formalni elementi naučnog rada). Ako je iste godine jedan autor objavio više radova, onda se uz godinu dodaju slova: a, b, c, d, a njegovi radovi su uredjeni hronološki. Za zbornike radova, kolektivna dela, navode se urednici. Poželjno je posle mesta izdavanja navesti i izdavačku kuću.

– Blagojević, Miloš (2000): O 'Zemljištu radnje Nemanjine'. u: Kalić, Jovanka (ur.) *Stefan Nemanja – Sveti Simeon Mirotočivi. Istorija i predanje*, Naučni skupovi SANU, Beograd, 67–73.

- Blagojević 2000, 69.
 - Ćirković, Sima (1964a): *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*. Beograd: SANU
 - Ćirković 1964a, 153.
 - Ćirković, Sima (1964b): *Istorija srednjovekovne bosanske države*. Beograd: SKZ
 - Ćirković 1964b, 215.
 - Ćirković, Sima – Mihaljčić, Rade (ur.) (1999): *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd: Knowledge
 - Vladalac, LSSV, 54. (Blagojević, M.)
 - Kalić, Jovanka (ur.) (19942): *Istorija srpskog naroda II*. Beograd: SKZ
 - ISN II, 51. (Ćirković, S.)
 - Ferjančić, Božidar (1970): *Sevastokratori i kesari u srpskom carstvu. Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, XI/1, 255–262.*
 - Ferjančić, Božidar (ur.) (1959): *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*. Beograd: Vizantološki institut SANU
 - Konstantin Porfirogenit, *Spis o narodima, VIINJ II, 54.*
- Radovi napisani na srpskom jeziku treba da poseduju sledeće formalne elemente:

1. **Naslovna strana** – ime i prezime autora, titula, zaposlenje; e-mail i poštanska adresa, i naslov rada na srpskom i engleskom jeziku; **tekst koji će ići u prvoj fusnoti pod ***, u kojoj autor izražava zahvalnost određenim licima, institucijama i navodi naslov projekta na kome je angažovan
2. **Text rada** – Pun naslov; prevod naslova na engleski jezik;
 - **Abstract** – od 150 do 250 reči na engleskom jeziku koji pruža kratak sadržaj članka i sadrži termine potrebne za indeksiranje radova,
3. **5 – 8 ključnih reči** – srpskih i engleskih
4. **Literatura** – azbučni/abecedni spisak svih korišćenih dela, uz posebno izdvajanje neobjavljene arhivske građe na početku liste.
5. **Zaključak** – na engleskom jeziku, obima do 1/10 ukupne dužine rada

INSTRUCTION FOR AUTHORS

BHR Editorial Board accepts original scientific texts based on critical research of historical sources, which produce new scientific results and expand the quantity of historical knowledge, following the modern trends in historical science.

Contributions can be written in Serbian or English language, however, we would suggest the usage of the latter to those authors who wish that their texts be cited in the works of foreign colleagues. Texts should be sent to the following e-mail: bel.hist.rev2010@gmail.com and every author receives a mail confirming its reception, and then they are distributed to peer-reviewers. To allow **blind refereeing**, authors are asked to identify themselves only on the separate, title page, which should show their names and full postal address for editorial correspondence. This page is not given to reviewers, thus the authors remain anonymous. Two positive reviews, made according to peer-reviewing pattern (cf.), are prerequisites for publishing.

Formatting: Text should not exceed 32 pages with 1.800 characters, i.e. total of 57.600 characters. It should be typed in Microsoft Word, Times New Roman, double spaced, 12pt for text, 10pt for footnotes, the List of references, and the Summary. For Old/Greek language authors are required to use this same font, and for Old-Slavic we recommend 'Hram Studenica' (it can be obtained from the secretary of BHR).

Citation rules for English texts and works written in English or other foreign languages – authors are free to use any of the standard types of citation (Chicago, AHR et al.), only to follow it consequently throughout the text.

- For citing Serbian texts, their titles should be translated in English [in brackets]

A full list of references is required at the end of the text, before Summary, and therefore, citations in footnotes are given in shortened form. If there is more than one work of the same author published in the same year, with year is added: a, b, c, d, and the publications are given in chronological order:

Doe 2007a, 332.
Doe 2007b, 65.
Doe 2008, 164.

Contributions written in English should have the following formal parts:

1. **Title page** – author's name, title, position, employment, e-mail; title of the text; **text of the first footnote under *** – contains acknowledgments and/or the title of the project she/he is currently engaged in
2. **Text** – full title with/without subtitle
 - **Abstract** – 150 to 250 words – gives a short overview of the text, with terms usually used for indexing
 - **5 to 8 key words** – terms which are usual for indexing articles
3. **List of references** in alphabetical order, with archival material given separately, at the beginning of the List,
4. **Summary** – can be written in Serbian, or language other than English, and should be extensive, up to 1/10 of the whole text

Reviewers

National Reviewers

1. Prof. dr Andrija Veselinovic, aveselin@f.bg.ac.rs Serbian History of the Middle Ages, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University
2. Prof. dr Rados Ljusic, rados.ljusic@open.telekom.rs Serbian History of the 19th century, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University
3. Prof. dr Milan Ristic, ristovicm@yahoo.com European Contemporary History, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University.
4. Prof. dr Dubravka Stojanovic, Representations of Balkan, Yugoslav and Serbian history in history textbooks and history teaching and its impact on identity construction, European Contemporary History
5. Prof.dr Ognjen Radonjic, oradonji@f.bg.ac.rs Associate Professor, Sociology and Economic History, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, Faculty of Philosophy, Belgrade University, Serbia
6. Prof. dr Milos Jagodic, mjagodic@f.bg.ac.rs Associate Professor, Serbian History of the 19th century, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University.
7. Dr Nedeljko Radosavljevic, nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs Serbian Early Modern History, Research Fellow PhD, Historical Institute, Belgrade
8. Dr Momcilo Pavlovic, office@isi.co.rs, Research Fellow PhD, Serbian Contemporary History, Institute for Contemporary History, Belgrade
9. Professor Dejan Mikavica, mikavica@ff.uns.ac.rs, Serbian History of the 19th century
10. dr Duško Kovačević, Professor, profesorkovacevic@gmail.com, Serbian Early Modern History, Serbians in Vojvodina under Austro – Hungarian rule, History Department, Faculty of Philosophy in Novi Sad
11. dr Branko Bešlin, Associate Professor, beslin@ff.uns.ac.rs, Early Modern Serbian History, History Department, Faculty of Philosophy in Novi Sad
12. Vladan Gavrilović, Associate Professor, gavra1@yahoo.com, Modern Serbian History,

13. dr Biljana Šimunović-Bešlin, Associate Professor, simunovic@ff.uns.ac.rs, History of Yugoslavia
14. dr Ivan Jordović, Associate Professor, www.ff.uns.ac.rs, Ancient History Egypt and the old East, Ancient Greece and Ancient Rome
15. dr Đorđe Đurić, Assistant Professor, djdjuric@yahoo.com Serbian History of the 19th Century
16. dr Ifigenija Draganić, Assistant Professor, www.ff.uns.ac.rs Classic Sciensis and Classic Languages in Antient times
17. dr Goran Vasin, docent e-mail: goranvasin@yahoo.com, History of the Karlovac Abby, History of the Serbian political ideas 1804 to 1918, History of the Hapsburg Monarchy during the 19th and 20th century

Foreign Reviewers

1. Univ.-Prof. Dr. Thomas Corsten, thomas.corsten@univie.ac.at. Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik, Universität Wien
2. Prof. Dr. Alexander Nikolov, alnik_1999@yahoo.com, Faculty of History, Sofia, Ancient and Medieval History
3. Prof. Dr Albrecht Berger, albrecht.berger@lmu.de, Universität: Institut für Byzantinistik, Byzantinische Kunstgeschichte und Neogräzistik Geschwister-Scholl-Platz 1 D-80539 München
4. Maxim V. Bratersky Professor: mbratersky@hse.ru Faculty of World Economy and International Affairs / School of International Affairs Leading Research Fellow: Faculty of World Economy and International Affairs / Center for Comprehensive European and International Studies (CCEIS)
5. Prof.dr Josip Vrandečić, josipvra@yahoo.com, josip.vrandecic@ffst.hr Faculty of Philosophy (Department of History), Professor of Early Modern History (Europe, Mediterranean and Balkans), University of Split
6. Prof. dr Wendy Bracewell, w.bracewell@ucl.ac.uk, School of Slavonic Studies, Professor of South East European History University Collage of London,
7. Prof. dr Eric Gordy, e.gordy@ucl.ac.uk School of Slavonic Studies, Professor of South East European History University Collage of London,
8. dr.sc. Ljiljana Dobrovsak, ljiljana.dobrovsak@pilar.hr, Institut for Arst and Humanities Ivo Pilar, Zagreb, senior researcher (Contemporary Balkans History, Jewish History and Economic History)

-
9. Ulf Brunnbauer, University of Regensburg ulf.brunnbauer@geschichte.uni-regensburg.de (Germany) Institute of History, Chair of Southeast and East European History
 10. Doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc., helena.stranjik@ff.cuni.cz Deputy Director Department of South Slavonic and Balkan Studies, Charles University in Prague
 11. Prof.dr Slobodan Marković, slobamar@eunet.rs Faculty of Political Science (Political History of South East Balkans) University of Belgrade.
 12. Prof. dr Ivo Goldstein, igoldste@f.zg.hr, Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. Byzantium and Croatian history in the Middle Ages, especially the early Middle Ages
 13. Egidio Ivetic, egidio.ivetic@unipd.it, Associate professor, Serbian Albanian foreign relations, University of Padova
 14. Dr, Sc. Snjezana Koren, skoren@ffzg.hr senior lecturer, text book and teaching history research, Department of History, Faculty of Philosophy, Zagreb Croatia.

**БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК (БИГ)
BELGRADE HISTORICAL REVIEW (BHR)**

Vol. IX (2018)

Издавач

Филозофски факултет — Одељење за Историју
Универзитет у Београду
Чика Љубина 18–20/V, 11000 Београд, Србија
bel.hist.rev2010@gmail.com
тел.: + 381 11 3206 270, факс: + 381 11 2639-356

Лектура и коректура српског текста
уредништво (редакција)

Лектура и коректура енглеског текста
аутори

Компјутерска припрема за штампу
Предраг Кнежевић

Штампа

ЈП Службени гласник
Лазаревачки друм 13–15, Београд

Тираж
300